

KIELIMUODOT TARMO KOIVISTON SARJAKUVASSA MÄMMILÄ

Meri Haikarainen
Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa
joulukuussa 2004

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty humanistinen tiedekunta	Laitos – Department kielten laitos
Tekijä – Author Haikarainen, Meri	
Työn nimi – Title Kielimuodot Tarmo Koiviston sarjakuvassa Mämmilä	
Oppiaine – Subject suomen kieli	Työn laji – Level pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year joulukuu 2004	Sivumäärä – Number of pages 94 sivua ja 4 liitesivua
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkielmassa tarkastellaan Tarmo Koiviston Mämmilä-sarjakuvan erilaisia kielimuotoja. Kuvitteellisen Mämmilän kirkonkylän esikuva on Orivesi, joka kuuluu sydänhämäläisten murteiden alueeseen. Tutkielman tavoitteena on selvittää, millaisia puhekielen muotoja sarjakuvan kieliyhteisössä esiintyy ja miten ne vastaavat todellisuutta. Tutkimuskohteena on fiktiivinen kieliyhteisö ja puhekielen muotojen fiktiivinen käyttö. Tutkielman aineistona on 23 keskeisen sarjakuvahahmon repliikit neljässä 46-sivuisessa sarjakuva-albumissa.</p> <p>Tutkimuksen näkökulma on sosiolingvistinen. Sarjakuvan kielen tarkastelussa lähtökohtana on kirjoitettu kieli, sen tietyt piirteet sekä oletettu kielimuotojen jatkumo, jonka ääripäinä ovat aluemurre ja yleiskieli. Tutkimuksessa selvitetään, millaisia kielimuotoja aineistossa on ja miten ne sijoittuvat kielimuotojen jatkumolle. Sarjakuvan keskeisten henkilöiden kieltä analysoidaan kvalitatiivisesti sosiolingvistisen variaation tutkimuksen menetelmin. Henkilön kielestä poimittujen piirteiden avulla hahmotetaan, mitä kielimuotoa henkilö käyttää. Kielimuotoja ja kielen piirteitä tarkastellaan suhteessa joihinkin kielenulkoisiin muuttujiin: kielenkäyttäjän ikään, sukupuoleen ja sosiaaliseen asemaan. Lisäksi tutkielmassa tarkastellaan kielen tilanteista vaihtelua sekä sanastossa ilmenevää vaihtelua.</p> <p>Mämmilän fiktiivinen kieliyhteisö muistuttaa poikkileikkaukseltaan viime vuosikymmenten suomalaista kieliyhteisöä. Mämmilässä puhutaan eri kielimuotoja: hämäläismurretta ja hieman muita aluemurreita, aluepuhekieltä, yleispuhekieltä, yleiskieltä sekä lasten kieltä ja ulkomaalaiskieltä. Aluemurteen ja yleiskielen puhujat hahmottuvat selkeästi aineistosta. Sen sijaan aineistossa on vain yksi henkilö, jonka kieltä voi luonnehtia yleispuhekieleksi. Aineiston nuoret käyttävät aluepuhekieltä, jota värittävät länsimurteille tyypilliset piirteet. Todellisuudessa jatkumo murteista yleiskieleen ei ole selvä, ja Mämmilässäkin vain kielimuotojen jatkumon ääripäät erottuvat selkeästi.</p> <p>Eri-ikäiset mämmiläläiset puhuvat eri tavoin, mikä on lukijan kannalta ja sosiolingvististen tutkimustenkin valossa uskottavaa. Vanhimpien henkilöiden kieli on murteellisinta, ja keski-ikäisten ryhmä jakautuu kahtia aluemurteen ja yleiskielen puhujiin. Nuorten aikuisten ryhmä taas on kielimuodoltaan heterogeeninen. Puhujan koulutus- ja ammattitautustalla on myös vaikutuksensa puhekieleen: Mämmilän johtajat puhuvat yleiskieltä ja työläiset sekä pienyritykset aluemurretta. Sukupuolten väliset kielelliset erot tulevat ilmi erityisesti affektiivisessä sanastossa. Puhekielinen sanasto, kuten murre- ja slangisanat, keskittyvät tiettyihin aihepiireihin. Sanasto vaihtelee käyttäjän ja tilanteen mukaan. Mämmilän virallisissa puhetilanteissa esimerkiksi käytetään paljon vieras- ja sivistyssanoja.</p> <p>Koivisto elävöittää Mämmilä-sarjakuvaa murre- ja nykypuhekielen piirteillä sekä puhekielisellä sanastolla. Hän käyttää murretta ja muita puhekielen muotoja sarjakuvakerronnan yhtenä osana. Eri ikä- ja sosiaaliryhmät puhuvat niille tyypillistä kielimuotoa, mikä synnyttää jännitteitä ryhmien välille. Lisäksi yksilöllinen puhetapa on osa kunkin henkilöahmon karrikointia ja teoksen huumoria. Kielellinen vaihtelu puhujaryhmien ja -yksilöiden välillä tekee sarjakuvasta realistisen. Mämmilän kuvitteellinen hämäläinen kieliyhteisö onkin luotu uskottavasti.</p>	
Asiasanat – Keywords kielimuodot, puhekieli, yleiskieli, murre, sosiolingvistiikka, sarjakuva	
Säilytyspaikka – Depository Fennicum	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimustehtävä	1
1.2. Mämmilä-sarjakuva	3
1.3. Kielimuodot	5
1.4. Sarjakuvan kieli	8
2. SARJAKUVASSA KÄYTETYT KIELIMUODOT	15
2.1. Hämmäläismurre	15
2.2. Muut aluemurteet	20
2.3. Aluepuhekieli	22
2.4. Yleispuhekieli	28
2.5. Yleiskieli	30
2.6. Lasten kieli	32
2.7. Ulkomaalaiskieli	35
3. KÄYTTÄJÄKOHTAINEN VAIHTELU	39
3.1. Ikä	39
3.2. Sukupuoli	44
3.3. Koulutus ja ammatti	51
4. TILANTEINEN VAIHTELU	59
4.1. Aluemurteen puhujat	59
4.2. Alue- ja yleiskielen puhujat	64
4.3. Yleiskielen puhujat	68
5. SANASTO	73
5.1. Puhekielinen sanasto ja keskeiset aihepiirit	73
5.2. Käyttäjäkohtainen ja tilanteinen vaihtelu	82
6. PÄÄTÄNTÖ	86
LÄHTEET	90
LIITTEET 1—2	95

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimustehtävä

Tarkastelen tutkielmassani erilaisia kielimuotoja Tarmo Koiviston sarjakuvassa Mämmilä. Sarjakuvan nimi viittaa kuvitteelliseen, hämäläiseen Mämmilän kirkonkylään, jonka esikuva on Orivesi. Käsikirjoittaja ja piirtäjä Koivisto kuvaa sarjassaan kirkonkylän muuttumista ja kyläyhteisön vaiheita 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin. Koiviston yhteisökuvaus on sävyllään realistinen, ja myös lämmin huumori sävyttää kertomusta Mämmilän asukkaiden elämästä kehdestä hautaan. Lisäksi sarjakuvallista kerrontaa värittää henkilöhahmojen milloin murteellinen, milloin muodollinen puheenparsii. Alkuaan Orivedeltä kotoisin oleva, sittemmin Helsinkiin asettunut Koivisto viljelee mämmiläläisten kielessä runsaasti perihämäläisiä murrepiirteitä ja nykypuhekielen piirteitä.

Mämmilä-sarjakuvan kielen tarkastelussa lähtökohtana on kirjoitettu kieli, sen tietyt piirteet sekä oletettu kielimuotojen jatkumo, jonka ääripäinä ovat yleiskieli ja paikallismurteet. Tarkoitukseni on selvittää, onko Mämmilä-sarjakuvassa erilaisia kielimuotoja, millaisia ne ovat ja miten ne sijoittuvat jatkumolle. Onko mahdollista edes erottaa mitään erillisiä kokonaisuuksia, kielimuotoja? Kielimuotoja ja kielen piirteitä tarkastelen sitten suhteessa joihinkin kielenulkoisiin muuttujiin: kielenkäyttäjän sukupuoleen, ikään ja sosiaaliseen asemaan. Lisäksi tarkastelen kielen tilanteista vaihtelua sekä sanastossa ilmenevää vaihtelua.

Pro gradu -työni kuuluu sociolinguistiikan alaan, mutta tutkimusmenetelmäni eroavat perinteisestä labovilaisesta tutkimuksesta. Perinteisesti sociolinguistiikan, ja varhemmin dialektologian, tutkimuskohteena on ollut elävä puhuttu kieli. En kuitenkaan tutki puhekielen vaihtelua todellisessa ympäristössä, vaan tutkimuskohteenani on fiktiivinen kieliyhteisö ja kokonaisten kielimuotojen fiktiivinen käyttö. Tutkimusmenetelmäni eroaa myös siten labovilaisesta tutkimuksesta, että en analysoi aineistoa kvantitatiivisesti vaan kvalitatiivisesti. Erittelen sarjakuvan keskeisten henkilöiden kieltä sociolinguistisen variaation tutkimuksen menetelmien mukaan. Henkilön kielestä poimimieni piirteiden avulla hahmotan, mitä kielimuotoa henkilö käyttää ja missä tilanteessa. Tulosten tarkastelussa otan huomioon tutkimuskohteen fiktiivisyyden. Tarkoitukseni on selvittää, onko kuvitteelliseen Mämmilään luotu kieliyhteisö poikkeus todellisesta viime vuosikymmenten suomenkielisestä yhteisöstä.

Kielimuotojen erittelyssä tukeudun ensisijaisesti Aila Mielikäisen tekemään ryhmittelyyn. Kielikellon artikkelissaan *Nykysuomen murtuvat murrerajat* Mielikäinen (1986: 14–16) hahmottelee puhekielen muodot nelijakoiseksi jatkumoksi. Paikallismurteiden ja

yleiskielen välille syntyneistä vaihtelevista kielimuodoista hän käyttää ryhmittelyssään termejä *paikallis-* tai *aluemurre*, *aluepuhekieli*, *yleispuhekieli* ja *yleiskieli*. Jako perustuu käyttäjäkohtaiseen vaihteluun, ja jatkumon kielimuodot eroavat toisistaan lähinnä äänne- ja muotorakenteeltaan. Todellisuudessa jatkumo murteista yleiskieleen ei ole näin selvä, koska kirjavimpia sekamurteita on hankala määrittää ja ryhmitellä. Puhekielen muotojen kirjavuuden takia kielentutkijoiden käyttämä termistö on ollut sekavaa, vaikka kielimuodoista onkin viime vuosina keskusteltu vilkkaasti kotoisen kielentutkimuksemme alalla. Esittelen työssäni tätä keskustelua sekä tutkimuksen sosiolingvististä taustaa.

Paitsi sosiolingvistiikkaan työni liittyy myös kirjailijoiden teoksissaan käyttämän murteen tutkimukseen sekä sarjakuvantutkimukseen. Esittelenkin työssäni eri kielimuotojen käyttöä kotimaisessa sarjakuvassa viime vuosikymmeninä. Lisäksi tarkastelen sarjakuvallisen ilmaisutavan vaikutusta tekstiin. Tutkimuskohdettani Mämmilä-sarjakuvaa on tutkittu aiemminkin. Tanja Rasila (1994) on Tampereen yliopiston taideaineiden laitoksella laatinut Suomen kirjallisuuden pro gradu -työn aiheesta *Huumori ja koominen Tarmo Koiviston sarjakuvassa Mämmilä*. Teoksen kieltä on tutkinut Saija Honkala (1999) suomen kielen pro gradu -tutkielmassaan *Hämäläismurteisen yhteisön illuusio — Mämmilä-sarjakuvan henkilöiden kielen analyysia*. Lisäksi Kirsti Siitonen Turun yliopistosta ja Maisa Martin Jyväskylän yliopistosta (2001) ovat tutkineet sarjakuvassa esiintyvää maahanmuuttajan kieltä, mitä käsittelee heidän artikkelinsa *Mämmilän Mukun suomi - ulkomaalaispuhetta vai pelkkää fiktiota?* Nämä kolme tutkimusta liittyvät läheisesti työhöni.

Tutkielmani eroaa Honkalan tutkimuksesta siten, että lähtökohtanani sarjakuvan kielen tutkimisessa on oletus kielimuotojen jatkumosta. Puhekielen piirteiden ohella analysoin myös sarjakuvan sanastoa, jota Honkala ei juuri käsittele työssään. Honkalan tutkielman tavoitteena on selvittää, kuinka uskottava illuusio sarjakuvassa luodaan hämäläismurteisesta maaseutuyhteisöstä. Tutkimuksen perusnäkökulma on sosiolingvistinen ja aineistona on 33 sarjakuvahenkilön repliikit kymmenessä sarjakuvakirjassa. Honkala selvittää variaatioanalyysin avulla, kuinka paljon hämäläismurteen ja nykypuhekielen piirteitä sisältyy eri-ikäisten ja erilaisessa sosiaalisessa asemassa olevien henkilöiden kieleen. Kielellisiksi variaabeleiksi Honkala on valinnut yhteensä 12 hämäläismurteen ja nykypuhekielen piirrettä. Taustamuuttujista tutkimuksessa tarkastellaan ikää. Honkala on jakanut aineiston puhujat viiteen ikäryhmään: vanhat, vanhemmat keski-ikäiset, nuoremmat keski-ikäiset, nuoret ja lapset. Lisäksi Honkala tarkastelee sosiaaliluokan ja sukupuolen vaikutusta kieleen keski-ikäisten ryhmissä. Hän analysoi myös yhden henkilön, Tiina Santasen, kieltä yksittäisenä idiolektina henkilön eri ikäkausina ja erilaisissa puhetilanteissa sarjakuvassa.

Mämmilä-sarjakuvasta on tullut kotimaisen populaaritaiteen klassikko. Teos kuvaa tarkasti hämäläisen kirkonkylän kohtaamia suuria muutoksia, kuten maaseudun autioitumista ja teknologian kehittymistä. Yhteiskunnan rakennemuutos vaikuttaa yksilöön, ja lukijan onkin helppo samaistua Mämmilän särmikkäisiin henkilöhahmoihin. Oman särmänsä Koiviston luomiin karikatyyreihin ja yhteisökuvaukseen tuo teoksen hämäläismurteen ja nykypuhekielen piirteiden värittävä kieli. On aiheellista selvittää, millaisia kielimuotoja Mämmilän kyläyhteisössä mahdollisesti puhutaan ja miten teoksen kielessä kuvastuvat todellisen suomalaisen kieliyhteisön vaihtelevat puhekielen muodot.

1.2. Mämmilä-sarjakuva

Tutkimusaineistoni, Mämmilä-sarjakuvan, tekijä on helsinkiläinen graafikko Tarmo Koivisto (nimimerkki Tape, s. 1948). Hän on toiminut Osuuskunta Käyttökuvan graafikkona vuodesta 1974. Koiviston ura sarjakuvapiirtäjänä ja -kirjoittajana alkoi opiskeluaikoina Taideteollisen korkeakoulun opiskelijoiden lehdessä *Helmiä sioille* 1972 ja jatkui *Sarjis*-lehdessä 1972—74. Hänen sarjakuviaan on ilmestynyt monissa lehdissä, kuten klassikko *Paluu alkuun* vuonna 1974 *Sarjiksessa*, Veikko Savolaisen luoma *Unto Uneksija Pellervo*-lehdessä ja pantomiimisarja *Apina Kapina Kauppa ja koti* -lehdessä. Koiviston uudempia sarjakuvia ovat *Meno päällä Caravan*-lehdessä, *Parteam Partek tänään* -lehdessä ja *Sallila Terveysteksi*-lehdessä. Suomen sarjakuvaseura palkitsi Tarmo Koiviston vuonna 1978 Puupäähätulla. Lisäksi Koivisto sai valtion taideteollisuuspalkinnon 1992 ja hänelle myönnettiin valtion viisivuotinen taiteilija-apuraha 1997—2002.

Vuodesta 1997 Koivisto on piirtänyt *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteeseen* urbaanista Helsingistä kertovaa *Tää pääkaupunki* -sarjakuvaa, jossa kadunmies Engel tarkkailee kaupungin elämää. Heikki Jokinen onkin luonnehtinut, että Koivisto piirtää lähes poikkeuksetta realistisesti eepin tyylin sarjakuvia, joissa ihmisen ja heidän toimiansa kuvaus on keskeinen teema. Kuvakerronta Koiviston sarjakuvissa on perinteistä, aikaa ja tarinaa käyttävää. (Jokinen — Pulkkinen 1996: 42—43.)

Tarmo Koivisto on tunnettu lukuisista kuvituksistaan ja karikatyyreistään, mutta erityisesti Mämmilä-sarjakuvasta. Mämmilän ideoivat alun perin yhdessä Gua (Gun-Britt) Vainio, Hannu Virtanen ja Tarmo Koivisto. Virtanen ja Koivisto laativat aluksi käsikirjoitukset, Koivisto piirsi ja Virtanen väritti piirrookset. Kokonaisuuden tekeminen jäi kuitenkin pian Koivistolle, tosin Hannu Virtanen on myöhemminkin ollut ideoimassa Mämmilä-sarjaa Koiviston

kanssa. Mämmilä alkoi ilmestyä vuonna 1975 siirtolaislehti *Suomen Sanomassa*, siirtyi *Me-lehteen* keväällä 1976 ja vuonna 1983 *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteeseen*. Osuuskunta Käyttökuvajulkaisi Mämmilän vuosina 1978—1996 kymmenenä 48-sivuisena albumina ja Otava 1999—2001 kolmena yhteisniteenä. Mämmilä-sarja sai vielä jatko-osan, kun Otava julkaisi 2002 Koiviston 72-sivuisen albumin *www.mammila.fi, Sarjakuvia Suomesta*.

Kun Mämmilä siirtyi *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteeseen*, se sai laajan lukijakunnan ja siitä tuli Suomen tunnetuimpia sarjakuvia. Mämmilän pohjalta on tehty näyttely, joka kiersi 1995 alkaen mm. Orivedellä ja Helsingissä. Eräjärven Työväen teatteri esitti kesällä 2003 näytelmän *Entäs nyt, Mämmilä?* Rönönnin kesäteatterissa Orivedellä. Näytelmän dramatisoivat Erkki Aura ja Reijo Kahelin Koiviston sarjakuvan pohjalta.

Mämmilä-sarjakuvan juoni rakentuu episodeittain. Toisin sanoen kukin sarjakuvakirjan sivu on juoneltaan itsenäinen tarina. Sivun mittaiset episodit nivoutuvat koko sarjakuvakirjan ja lopulta koko sarjakuvaeepoksen juoneen. Sarjan viidessä ensimmäisessä albumissa sivujen tarinallinen itsenäisyys näkyy selkeämmin kuin viidessä viimeisessä. Petri Kemppisen mukaan kuudes Mämmilä-sarjakuvakirja *Rakennemuutos rassaa* on saumattomin kokonaisuus ja albumimaisempi kuin yksikään aiemmista kirjoista. Kemppinen toteaa, että kuudennessa Mämmilä-sarjakuvakirjassa yksittäinen sivu toimii enää harvoin itsenäisenä tarinana. (Kemppinen 1988: 34.)

Alkuaan kymmenosaisesta Mämmilä-sarjasta olen valinnut tutkimusaineistoksi neljä albumia, jotka ovat ilmestymisjärjestyksessä ensimmäinen (*Sarjakuvia Suomesta*, julkaistu 1978), neljäs (*Pois tieltä*, julk. 1984), seitsemäs (*Riitaa ja rakkautta*, julk. 1990) ja kymmenes (*Täällä tähtikiekon alla*, julk. 1996). Jokainen aineiston kirja sisältää 46 sivua sarjakuvaa. Aineistolähteisiin eli Mämmilä-sarjan eri osiin viitataan siten, että mainitsen viitteessä vain ensin Mämmilä-sarjan osan ja sen jälkeen sivunumeron. Esimerkiksi sarjan ensimmäisen albumin sivulle kaksitoista viitataan merkinnällä (1:12) ja muihin albumeihin vastaavasti, esim. (4:12), (7:12) ja (10:12).

Katsoin tarpeelliseksi valita kirjoja sarjan alusta, keskivaiheilta ja lopusta, jotta voin tarkastella mahdollista kielen muutosta. Vuonna 2002 ilmestynyttä albumia en valinnut aineistoon, koska se eroaa luonteeltaan aiemmista. Aiemmat albumit koostuvat sivu kerrallaan julkaistuista episodeista, kun taas jatko-osa on ilmestynyt kerralla isompana kokonaisuutena, 72-sivuisena albumina.

Tutkimusaineistossa esiintyy yli 70 nimettyä henkilöä. Näistä olen poiminut 23 keskeistä henkilöä (ks. liite 1), joiden kieltä tarkastelen tutkimuksessani. Henkilöiden kieli tarkoittaa puhekupliin merkittyjä repliikkejä. Mämmilä-sarjakuvan tekstistä lähes kaikki onkin

sijoitettu puhekupliin. Tekstin määrä vaihtelee episodista eli sivusta riippuen. Kertovaa tai selostavaa tekstiä on aineistossa vain vähän. Teksti on pääasiassa dialogia, joten Mämmilä on otollinen sarjakuva kielenpiirteiden ja kielimuotojen tutkimiselle.

1.3. Kielimuodot

Yksi sosiolingvistisen tutkimuksen päätavoitteita on selvittää, mikä yhteys on kielellä, kieliyhteisöllä, kielenkäyttäjillä ja kielenkäyttötilanteilla. Kieliyhteisö ei ole rakenteeltaan yhtenäinen, vaan yhteisön kielessä esiintyy monenlaista vaihtelua. Esimerkiksi Helsinkiin eri puolilta muuttaneet, eri-ikäiset ihmiset puhuvat eri tavoin eri tilanteissa. Sosiolingvistiikassa puhutaan kielen *dialektaalista* (eli käyttäjäkohtaisesta) ja *diatyyppisestä* (eli tilanteisesta) vaihtelusta (Halliday 1978: 35, 225). Kieli on yleensä aina sekä käyttäjäkohtaista että tilannesidonnaista. Silti käyttäjäkohtainen ja tilanteinen vaihtelu ovat niin erilaisia ilmiöitä, että ne pidetään sosiolingvistikassa erillään. Myös nykysuomalaisen puhekielen muotoja eritellessä ne on syytä pitää erillään.

Kielessä ilmenevän vaihtelun eli *variaation* perusteella kieli voidaan jakaa erilaisiin osiin. Tällainen alalaji on esimerkiksi ryhmän tai yksilön kielimuoto (Nuolijärvi 1997: 120—121). Samoin termi *varieteetti* (ruots. *varietet*, engl. *variety*) tarkoittaa sosiolingvistiikassa mitä tahansa kielen alalajia eli kielimuotoa (vrt. kielenpiirteen *variantti* ja vaihtelu eli *variaatio*). Yksilöllä ja ryhmällä voi olla käytössään useita kielimuotoja eli osakieliä. Ne muodostavat yhdessä yksilön tai ryhmän kielellisen repertoarin. (Mielikäinen 1980: 25—35.) Tässä tutkimuksessa käytän termiä *kielimuoto*, kun tarkoitan sarjakuvan henkilön tai henkilöryhmän kielimuotoa.

Eri puhujaryhmille ominaisia kielimuotoja voidaan Heikki Paunosen (1982b: 36) mukaan kokoavasti nimittää *murteiksi* eli *dialekteiksi*, jolloin termi *murre* kattaa alueelliset, sosiaaliset ja yksilölliset erot. Mielikäinen (1984: 191) korostaa, että "vasta kun *murre* käsitetään puhutun kielen normittamattomaksi varieteetiksi, on hyväksyttävää puhua myös *idiolektista* eli yksilömurteesta, *dialektista* eli aluemurteesta ja *sosiolektista* eli sosiaalimurteesta". Nämä murretyypit voivat limittyä, sillä dialektit ja sosiolektit koostuvat aina idiolekteista. Myös Eira Söderholm (1998: 574) toteaa, että suomen kielessä sanalla *murre* tavallisimmin viitataan olemassa olevasta standardista poikkeavaan kielimuotoon eikä sillä viitata yhtenäiseen kielimuotoon. Kaikissa kielimuodoissa on ajasta, paikasta tai sosiaaliryhmästä riippumatta aina variaatiota. Ei ole kahta ihmistä, jotka puhuisivat aivan samalla tavalla. Kunkin yksilön

käyttämästä kielimuodosta käytetäänkin termiä *idiolekti*. Tässä tutkielmassa en käytä termiä *murre* edellä mainitussa laajassa merkityksessä, vaan tarkoitan sillä aluemurretta, yleensä perihämäläistä murretta. Yhden henkilön kielestä puhuessani käytän myös termiä *idiolekti*.

Nykypuhekielelle eli epäviralliselle, normittamattomalle nykypuhesuomelle on tyypillistä runsas vaihtelu. Nykypuhekielen muotoja on ollut vaikea määrittellä tarkasti, koska paikallismurteiden ja yleiskielen välillä on erilaisia kielimuotoja, eräänlaisia sekamurteita. Tässä tutkimuksessa tukeudun pääasiassa seuraavaan esitykseen nykysuomen kielimuodoista. Mielikäinen (1986: 14, 16) on ryhmitellyt nykysuomalaisen puhekielen neljään päätyyppiin sen mukaan, miten murteellista tai yleiskielistä se on. Nämä tyypit ovat *paikallis-* tai *aluemurre*, *aluepuhekieli*, *yleispuhekieli* ja *yleiskieli*.

Sosiolingvististen tutkimusten mukaan suomalaisten kielellinen repertoari vaihtelee epävirallisissa tilanteissa aluemurteista neutraaliin yleispuhekieleen, joka eroaa normitetusta kielestä ainakin muutamissa äänne- ja muotopiirteissä (vrt. Hämäläinen 1982; Mielikäinen 1986; Paunonen 1982a). Äänne- ja muotorakenteeltaan normitettua kieltä eli *yleiskieltä* käytetään vain vähän lähikielenä eli yksilömurteena. Kirjakieli on ollut selvästi puhutusta kielestä erillinen kielimuoto, eivätkä asenteet näytä tukevan sen yleistymistä puhekieleksi, vaikka murteet tasoittuvatkin. (Mielikäinen 1986: 16.) Suomalaisessa sosiolingvistiikassa on totuttu tarkoittamaan yleiskielellä sitä kielimuotoa, joka muistuttaa kirjakielen mukaista, erityisesti äänne- ja muotopiirteiltään kirjakielen kieliopin mukaista, varieteettia (Nuolijärvi 1997: 121).

Yleiskielen ja aluepuhekielen välissä on kielimuotoja, jotka sisältävät murteiden laajalevikkisimpiä ja neutraaleimpia äänne- ja muotoasuja. Mielikäisen mukaan nämä kielimuodot ovat yleistymässä ja niitä voidaan nimittää *yleispuhekieleksi*. Tällöin puhekielellä tarkoitetaan normittamatonta puhuttua kieltä. Yleispuhekielen puhujan alueellista taustaa ei voi päätellä puheen perusteella, ja silti hänen kielensä poikkeaa yleiskielen normeista. Yleispuhekielessäkin saattaa olla alueellisia vivahteita, esimerkiksi pääkaupunkiseudulla se sisältää eteläsuomalaisia murrepiirteitä. (Mielikäinen 1986: 16; 1989: 91.)

Sosiolingvistisissä tutkimuksissa käsitteellä *aluepuhekieli* on tarkoitettu murteen ja yleiskielen välimuotoa, tasoittunutta murretta (Ikola 1972: 20; Paunonen 1980: 40—41). Mielikäisen mukaan (1986: 14—16; 1989: 91) käsitteen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi tasoittuneiden murteiden sekoitukset tai kokonaan murteisiin pohjautumattomat puhekielen muodot. Mielikäinen toteaa, että jos murteella tarkoitetaan alaryhmittäin tunnistettavaa alueellista puhesuomen muotoa (esim. sydänhämäläistä, pohjoissavolaista), sopii "yleishämäläisen" tai "yleissavolaisen" tai vain länsi- ja itämurteisen puhekielen nimitykseksi aluepuhekieli. Aluepu-

hekielessä ei esiinny murteen ahdasalaisimpia piirteitä, mutta puhujan alueellisen taustan saattaa tunnistaa muiden piirteiden perusteella. Murteiden ja aluepuhekielten raja ei ole selvä, koska toiset murteet on helpompi tunnistaa, paikantaa ja siten erottaa aluepuhekielistä kuin toiset.

Aluemurteeksi Mielikäinen määrittelee ne kielimuodot, jotka ovat tunnistettavissa murreryhmäänsä myöten, esim. eteläpohjalaiseksi tai pohjoissavolaiseksi. Aluemurteet eivät kuitenkaan ole enää kovin homogeenisia. Melko selväkin murre saattaa usein sisältää yleiskielisyyksiä tai jopa vieraiden murteiden piirteitä. Toisaalta sanastonkaan puolesta nykysuomen murteet eivät vastaa 1800-luvun murteita. (Mielikäinen 1986: 16; 1989: 91.)

Edellä oleva kielimuotojen jako perustuu käyttäjäkohtaiseen vaihteluun. Lähtökohtana ryhmittelyssä ovat vielä vanhat paikallismurteet ja niistä tasoittuvat ja yleiskielistyvät muodot, jotka eroavat toisistaan lähinnä äänne- ja muotorakenteeltaan. Mielikäinen tähdentää (1986: 16), että jatkumo murteista yleiskieleen ei ole näin selvä, koska muuttoliike sekoittaa jatkuvasti kaikkia murteellisuuksia, eivätkä kirjavimmat sekamurteet siten mahdu edellisiin ryhmiin.

Myös Harri Mantilan mukaan (1993b: 20—23) nykyinen puhe-suomi on vaihtelevampaa kuin ehkä mikään aiempi. Eri kielimuodoiksi katsotut puheen tavat voivat olla saman idiolektin eri tilanteisia variantteja. Mantila (1997: 11—22) onkin luopunut varieteettiajattelusta sosiolingvistiksessä tutkimuksessa. Hän ei esimerkiksi käytä termiä *yleispuhekieli*, koska hänen mukaansa sitä ei ole olemassa. Hän tukeutuu analyysissä kielenpiirteisiin ja niiden erilaiseen asemaan. Mantila erottaa viidenlaisia puhekielen piirteitä: 1) yleiset ja neutraalit puhekielen piirteet, 2) laaja-alaiset puhekielisyydet, 3) yleistyvät puhekielisyydet, 4) leimautuneet ja kartettavat aluepuhekielisyydet ja 5) elävät paikallisuudet.

Mantilaan vedoten Heikki Hurta (1999: 56—57) varoittaa erilaisiin varieteetteihin nojautumista perustutkimuksessa. Onkin syytä olla erityisen varovainen, kun tutkimuksen kohteena on autenttinen puhe. Fiktiivisen puheyhteisön kielen vaihtelua eritellessä ajatus puhekielen muotojen oletetusta jatkumosta palvelee mielestäni hyvin. Tällöin eri kielimuotoja voi käyttää kuvailevina yleiskäsitteinä. Kun tarkastellaan autenttisen — tai fiktiivisen — ympäristön erilaisia puhekielen muotoja, on aina kuitenkin otettava huomioon se, että todellisuudessa ryhmän sisällä esiintyy puhujakohtaista vaihtelua ja että jokaisen yksilön kieli vaihtelee tilanteen mukaan.

Käyttäjäkohtaisen eli dialektaalisen vaihtelun perusyksikkö on murre, kuten edellä on ollut puhe. Samalla tavoin tilanteisen eli diatyyppisen vaihtelun perusyksikkönä voidaan pitää *rekisteriä* Hallidayn (1978: 110—111, 185) mallin mukaan. Kun puhuja hallitsee erilaisia rekistereitä, hän voi muuttaa kieltään eli siirtyä rekisteristä toiseen, esimerkiksi puhetilanteen

virallisuuden mukaan (Paunonen 1982: 38—39). Sosiolingvistikissa tilanneanalyysissä puhetilanteet on tavallisesti jaettu kahteen ryhmään: *formaalisiin* eli muodollisiin ja *informaalisiin* eli epämuodollisiin puhetilanteisiin (Suojanen, M.K. 1982: 26). Tällöin yleiskieli edustaa muodollisen tilanteen rekisteriä ja hyvin murteellinen puhetapa epämuodollisen tilanteen rekisteriä (Paunonen 1982b: 39). Käyttäjakohtainen ja tilanteinen vaihtelu kietoutuvat toisiinsa eri tavoin, ja kaikki puhutun kielen muodot ovatkin tavallaan samalla sekä murteita että rekistereitä. Esimerkiksi norminmukainen yleiskielikin on siis eräänlainen standardimurre. (Mielikäinen 1989: 90.)

Aluemurteen, aluepuhekielen, yleispuhekielen ja yleiskielen lisäksi Mämmilä-sarjakuvassa esiintyviä kielimuotoja ovat *lasten kieli* ja *maahanmuuttajan kieli*. Analysoin myös näitä kielimuotoja. Maahanmuuttajalle tyypillistä suomen kieltä puhuu aineistossa vain yksi henkilö, Mukku. Tyydyn tässä esityksessä lähinnä referoimaan Siitosen ja Martinin tutkimusta Mukun kielestä.

1.4. Sarjakuvan kieli

Sarjakuvalla on oma ilmaisukielensä, minkä takia se voidaan erottaa muista esittämisen tavoista, kuten karikatyyristä sekä valo- ja elokuvasta. Sarjakuva on kuitenkin ilmiönä vaikea määritellä yksiselitteisesti moninaisuutensa ja erilaisten käyttöyhteyksiensä takia. Voidaan sanoa, että suurin osa sarjakuvista koostuu kuvasarjan ja mahdollisen tekstiaineksen avulla kerrotusta kertomuksesta ja julkaistaan painotuotteina eli lehtinä ja kirjoina. (Manninen 1995: 9—10.)

Kerronnallisuus erottaa sarjakuvan muusta karikatyyrikuvien perinteestä, eli sarjakuva esittää tarinan sarjallisesti kuvien ja sanojen avulla (Herkman 1998: 22). Sarjakuvapiirtäjä Will Eisner (1985) kehittikin käsitteen *sequential art* eli *sarjallinen taide*, joka englannin kielessä kuvaa tarkemmin nykyistä käsitystä sarjakuvasta kuin sana *comics*. Karikatyyrimaisuus taas erottaa sarjakuvan valokuvasta ja elokuvasta. Sarjakuvapiirtäjä ja -tutkija Scott McCloud (1994: 42—46) on korostanut sarjakuvan karikatyyrimaisuutta, tai kuten hän ilmaisee, "ikonisuutta". McCloudin mukaan sarjakuvailmaisun vahvuus on juuri siinä, että sen avulla voidaan esittää monimutkaisiakin asioita nopeasti ja pelkistetysti. Esimerkiksi Koiviston Mämmilä-sarjakuvan piirrostyylillä on realistinen, ja sarjakuva peilaa todellisuutta ajankohtaisesti. Miljööni eli hämäläisen kirkonkylän Koivisto kuvaa tarkasti. Henkilöhahmot sen sijaan ovat kasvoiltaan pelkistetympiä kuin taustalla oleva miljöö, mikä on tavallista sarjakuvailmaisussa

(vrt. McCloud 1994: 42—43). Lukijan on helpompi samaistua pelkistettyyn kuin realistiseen hahmoon.

Jotta sarjakuvaa voi käyttää ja tulkita, täytyy oppia sen kieli. Puhutaankin sarjakuvan "kieliopista", jonka sarjakuvien piirtäjät ja lukijat ovat omaksuneet. Siksi sarjakuvat ovat kulttuurisina merkitysjärjestelminä mahdollisia. Suomessa sarjakuvista ensimmäisenä väitellyt Pekka A. Manninen (1995: 43, 54) on kuvannut sarjakuvaa päällekkäisten merkkiketjujen kohtaamispaikaksi. Sarjakuvissa yhdistyvät kuva ja teksti, mikä juuri on sarjakuvan ominaispiirre. Sarjakuvissa on myös monia *merkkejä*, jotka eivät luokituta sanoiksi tai kuviksi. Sarjakuva on siis kuvan, tekstin ja muiden merkkijärjestelmien kokonaisuus.

Sarjakuvailmaisussa kuva on usein nähty vaikuttavimmaksi merkkijärjestelmäksi. Kirjoitettua tekstiä sarjakuvassa on kuitenkin vähintään nimessä tai jakson otsikossa, piirtäjän signeerauksessa ja sarjan päiväyksissä. Perinteisesti sarjakuvissa esiintyy kirjoitettua kieltä *kerronnassa, dialogissa ja äänitehosteissa*. (Herkman 1998: 40—41.) *Kertova teksti* täydentää kuvan tarjoamaa informaatiota. Usein se on sijoitettu ruudun reuna-alueille joko kuvasta erottuvaan tekstilaatikkoon tai kuvan päälle. Historiallisissa sarjakuvissa kertova teksti on ollut vallitseva sanankäytön muoto, mutta uudemmissa sarjakuvissa kertovan tekstin osuus on vähentynyt. (Pulkkinen 1981: 32; Herkman 1998: 41.) Esimerkiksi Koiviston Mämmilä-sarjakuvassa kertovaa tekstiä esiintyy harvoin: yleensä teksti on dialogia puhekuplissa (ks. 1:4, 14).

Sarjakuvahahmojen repliikit ja dialogi sijoitetaan yleensä *puhekupliin*. Puhekuplan muunnelma on *ajatuskupla*, joka voi sisältää ääneen sanomattomia ajatuksia. Lisäksi puhekuplan muoto voi ilmaista kirjoitettuun tekstiin ja sarjakuvahahmoon liittyviä tunnetiloja, äänen voimakkuutta ja laatua. (Pulkkinen 1981a: 33; Jokinen—Pulkkinen 1996: 148; Herkman 1998: 42.) Mämmilä-sarjakuvassa puhekuplan muoto vaihtelee tarkoituksen mukaan. Esimerkiksi kasvokkaiakeskustelussa puhekuplan muoto on erilainen kuin puhelinkeskustelussa (7:6). Toisinaan kehyskertomuksen henkilön puhe- tai ajatuskuplassa on sisäkertomus eli sarjakuva sarjakuvassa (7:4, 16). Sisäkertomus voi sisältää kertovaa tekstiä ja dialogia puhekuplineen ja se voi olla karrikoidummin piirretty kuin kehyskertomus (4:40—41).

Myös sanojen *typografia* eli ulkoinen muoto vaikuttaa tekstiaineksen merkityksiin, esimerkiksi kirjainten paksuus ja tekstauksen tyyli tai mahdollinen kirjaintyyppi. Paksut kirjaimet viestivät sanottavan tärkeydestä ja äänen voimakkuudesta ja ohuet kirjaimet vastaavasti hiljaisesta puheäänestä. Kaunokirjoituksella kirjoitetut repliikit kertovat yleensä hahmon lempeästä tai kaunisteleavasta asenteesta. Sarjakuvissa — kuten Mämmilässä — teksti on lähes

aina käsinkirjoitettua tai käsintekstausta jäljittelevää esteettisistä ja typografisista syistä. (Ahlqvist—Kutilla 1988: 57; Herkman 1998: 42.)

Ääniefektit eli *äänitehosteet* ovat juuri sarjakuvailmaiselle tyypillinen keino visualisoida ääni, esim. "KLONK!" Kalervo Pulkkinen kutsuu (1981a: 34) äänitehosteita *onomatopoeettisiksi ilmaisuiksi*, ja hänen mukaansa ne parhaimmillaan kertovat lukijalle äänen sävyn, sävelen ja rytmin. Ne ovat myös sarjakuvan graafinen osatekijä. Tekstin muotoon graafisesti tyyllitellyt onomatopoeettiset ilmaukset ovat yleisimpiä äänitehosteita, mutta ääntä, esimerkiksi räjähdyksiä, voidaan ilmaista myös kuvallisoin keinoin. (Jokinen—Pulkkinen 1996: 150.) Koivisto kuvaa äänen voimakkuutta puhekuplan tekstin koolla ja äänen laatua ääniefekteillä, jotka sijaitsevat puhekuplassa, ruudussa tai sen ulkopuolella (4:7).

Pulkkinen (1981a: 32) mukaan kertovan tekstin, dialogin ja äänitehosteiden lisäksi sarjakuvissa on vielä neljäskin kirjoitetun tekstin muoto eli *detaljitekstit*. Ne ovat sarjakuvasta löytyviä pieniä yksityiskohtia, kuten julisteita, kylttejä, lehtiä tai kirjoja. Detaljitekstit voivat vaikuttaa koko sarjakuvan tulkintaan tai ne voivat olla tärkeitä humoristisia elementtejä. Ne voivat myös muodostaa oman kertomuksen sarjakuvan sisälle. (Herkman 1998: 43.) Mämmilässä detaljitekstit ovat olennainen osa päähenkilön eli kirkonkylän kuvausta sekä juonta (7:47, 10:8).

Kuvan ja tekstin lisäksi sarjakuvissa esiintyy usein myös merkkejä, jotka eivät luokituta kuviksi tai sanoiksi. Ne täydentävät kuvan ja tekstin merkityksiä. Juha Herkman (1998: 44—47) nimittää näitä merkkejä *efekteiksi*, koska ne täydentävät sarjakuvan muita elementtejä ja koska ne tulevat ymmärretyiksi vain sarjakuvan muun kuva- ja tekstiaineksen yhteydessä. Silti ne ovat sarjakuvan kannalta merkittäviä. Efektejä ovat esimerkiksi eri tavoin piirretyt puhekuplat, ääniefektit, vauhtiviivat ja erilaiset "symboliset" merkit. Viimeksi mainituissa käytetään hyväksi sekä kuvallisen että kirjallisen ilmaisun perinteitä metaforisella tavalla. Tunnetuimpia symbolisia merkkejä ovat esimerkiksi hehkulamppu tai kynttilä idean symbolina ja puupölkkyä katkova saha tai Z-kirjain hahmon unitilan merkinä. Mämmilän symbolisia merkkejä ovat esimerkiksi kirosanoja tarkoittavat merkit, kuten kuva pirusta (4:21), nuotti laulun tai vihellyksen symbolina (4:7, 24) ja sydän intohimon tai rakkauden symbolina (10:16).

Mämmilän kieltä tutkinut Honkala (1999: 4—5) väittää, että Mämmilästä puuttuvat tekstin ja kuvan välimuodot ja että tekstiä on ainoastaan puhekuplissa eli henkilöiden dialogeina ja monologeina. Nämä väitteet eivät aivan pidä paikkaansa, kuten olen jo edellä osoittanut. Koivisto taitavana sarjakuvapiirtäjänä käyttää toki kuvan ja tekstin välimuotoja eli typografiaa, symbolisia merkkejä, detaljitekstejä, vauhtiviivoja, ääniefektejä ja muita tehosteita. Ne sijaitsevat puhekuplassa, ruudussa tai ruudun ulkopuolella (4:43, 7:48).

Kertovaa tekstiä Mämmilässä on niukasti — tosin sitä on ensimmäisessä albumissa usealla sivulla (1:3,4,7,11,14,25). *Monologeja* Koivisto käyttää harvoin (vrt. Honkala 1999: 5). Sen sijaan dialogissa henkilön pitkä repliikki voi sisältää kertomuksen. Tällöin sarjakuvahahmo ottaa kertojan roolin ja alkaa kertoa tarinaa minämuodossa, kuten Jalmari Lepola (4:37) tai Mukku (10:34). Puhekuplassa on silloin kuvaa, kertovaa tekstiä ja dialogia, sarjakuva sarjakuvassa. Sarjakuvista puhuttaessa koko *kertojan* käsite on kuitenkin ongelmallisempi kuin kirjallisuudessa. Mämmilässäkin (1:48, 4:9, 7:36, 10:36) kuvat kertovat sinänsä, joten erityistä tarinan kertojaa ei välttämättä tarvita. Sarjakuvien yhteydessä onkin otollisempaa puhua *kerronnasta* kuin kertojasta, kuten elokuvatutkimuksessa puhutaan elokuvakerronnasta (Herkman 1998: 135—136).

Puhekuplien tekstit ovat siis vain osa sarjakuvan kokonaisuutta. Jos tekstiä tarkastellaan irrallaan sarjakuvan muusta informaatiosta eli kuvasta ja merkeistä, sen merkitys ei avaudu täysin. Aineistoni eli Mämmilä on kuitenkin siitä erilainen sarjakuva, että sen kerronta nojaa vahvasti henkilöiden dialogiin. Yhdellä Mämmilä-sarjakuvakirjan sivulla on suhteellisen paljon tekstiä puhekuplissa. Tekstissä taas on omaleimaista kieli: Koivisto käyttää puhekieltä ja erilaisia kielimuotoja. Koska Mämmilän henkilöt puhuvat eri tavoin, on kieli hyvin tärkeä osa henkilöahmojen luonnehdintaa. Siksi katson, että Mämmilän kieltä voidaan tarkastella muusta sarjakuvan informaatiosta irrallaan.

Mämmilän vahvasti murteen sävyttämä kieli on harvinaista kotimaisen sarjakuvan alalla. Harvassa kotimaisessa sarjakuvassa näin tietoisesti käytetään murretta ja nykypuhekielen piirteitä. Toisaalta kirjallisessa kulttuurissamme 1990-luvun puolivälistä alkaen koettu murteiden suosio on koskettanut myös sarjakuvaa. Ulkomaisista sarjakuvista esimerkiksi *Asterix* on julkaistu savon murteella (1997), Lappeenrannan seudun kaakkoismurteella (2000) ja Rauman murteella (2001). *Aku Ankka* on ilmestynyt eteläpohjalaisella murteella (1998), Turun murteella (1999), Helsingin slangilla (2000) ja Tampereen murteella (2001). Murre-sarjakuvat, kuten muutkin murrejulkaisut, ovat olleet suosittuja: ensimmäisestä savolaismurteisesta *Asterix*-sarjakuvakirjasta otettiin heti useita painoksia. (Sarvas 1998; Koski 2002.)

Murteita on käytetty kirjallisuuden kielenä ennen 1990-luvun murreaaltoakin. Esimerkiksi 1880-luvulla realismin kauden kirjailijat, kuten Juhani Aho, alkoivat kuvata murteiden avulla henkilöahmoja ja heidän alueellista ja sosiaalista taustaansa. Myös realismin kauden jälkeen monien kirjailijoiden tuotannossa näkyy murretausta enemmän tai vähemmän. Murteiden suosio onkin vaihdellut yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tilanteen sekä tyyliuunnan mukaan. Viime vuosikymmeninä puhekielestä ja slangista on tullut kaunokirjallisuudessa luonteva ilmaisuväline. Väinö Linna osoitti uuden suunnan ja alkoi käyttää tuotannossaan

murteita ja puhekieltä luokkavastakohtien heijastajana. Pentti Saarikoski taas suomensi J.D. Salingerin teoksen *Sieppari ruispellossa* (1961) kokonaan Helsingin slangilla, mikä synnytti aikanaan voimakkaan keskustelun kirja- ja puhekielen suhteesta. (Mielikäinen 2001: 4—5; Koski 2002.)

Mitä murteella kirjoittaminen sitten on? Murteellahan tarkoitetaan yleensä puhuttua kieltä. *Asterix*-sarjakuvakirjan savonnoskilpailun vaiheita käsittelevässä *Kielikellon* artikkelissaan Leena Sarvas toteaa (1998: 13), että suomen murteet ovat puhuttuja kielimuotoja, ja monenkaan äidinkieli ei nykyisin ole mitään selvästi luokiteltavaa murretta. Sen sijaan tavallinen kielimuoto on eri murteista sekä yleiskielestä saatujen kielen ainesten sekoitusta, usein yksilöllinen suomen kielen muoto. "Murteella kirjoittamisella" taas tarkoitetaan tekstiä, joka mahdollisimman tarkoin noudattaa puhutun kielen muotoa. Murteelle normitettu ja vakiinnutettu kirjallinen variantti ei enää ole murre vaan *kirjakieli*. (Söderholm 1998: 574.) Julkaistut murretekstit ovat yleensä puheesta muistiin kirjoitettuja tai nauhoitteista litteroituja. Murteella ovat kirjoittaneet vain yleensä paikallislehtien pakinoitsijat, joten murteen kirjoittamisen tottumus puuttuu eikä normeja ole. (Sarvas 1998: 12—13.)

Murteiden käyttötavat ovat vaihdelleet kirjallisuudessa. Ensinnäkin murteella on vain sävytetty kaunokirjallista tekstiä, kuten vanhassa suomalaisessa kirjallisuudessa. Tällöin repliikit ovat myötäilleet puhetta lähinnä lauserakenteissa, sanajärjestyksissä ja sananvalinnoissa. Toiseksi on kirjoitettu äänne- ja muoto-opillisesti niin systemaattista murretta kuin mahdollista, mikä on tyypillistä viime vuosikymmenien kaunokirjallisuudelle. Monet uusimmista murrejulkaisuista taas ovat käännöksiä, eli ne on laadittu jonkin olemassa olevan yleiskielisen tekstin pohjalta. Käännöksissä yleiskieliset äänneasut ja muodot on vain vaihdettu murteellisiksi. Käännösteksteissä saatetaan myös käyttää huomattavan paljon yleiskieleen kuulumattomia murre sanoja, sillä sanasto on murteille ja slangille tyypillinen tuntomerkki. Murre sanat ja äänneiden muutokset erottavat murteen kirjakielistä, mutta suurin ero murteen ja kirjakielen välillä on lauserakenteissa. Puheen pitkiä, usein epäjohdonmukaisia lauseketjuja on mahdotonta jäljitellä kirjoitetussa tekstissä. Puheen ja kirjakielen tauot eivät osu yksiin, ja puheessa voi myös vapaammin vaihdella sanajärjestyksestä painotusten avulla. Lisäksi kirjoitettaessa on hankala käyttää esimerkiksi puhekielelle tyypillisiä tilanteeseen viittaavia tai puhetta jäsentäviä pronomineja ja partikkeleita, kuten *se*, *sellanen*; *sitte*, *niiku*. (Mielikäinen 2001: 5—6.)

Murretta on käytetty eri tavoin myös sarjakuvassa. Murteelle käännetty ulkomainen sarjakuva painii aivan eri sarjassa kuin kotimainen, alun perin murteella kirjoitettu sarjakuva. Jo ennen 1990-luvun murreaaltoa murteella on kokonaan tai osaksi kirjoitettu joitakin kotimaisia sarjakuvia. Tavallisesti kotimaisessa sarjakuvassa on kuitenkin käytetty norminmu-

kaista yleiskieltä tai yleispuhekieltä jäljittelevää kieltä. Seuraavassa tarkastelen kotimaisessa suomenkielisessä sarjakuvassa esiintyviä kielimuotoja muutaman esimerkin kautta. Kuten mainitsin, kotimaisia tunnettuja sarjakuvia on harvoin kirjoitettu murteella. Heikki Kaukorannan (1982: 287) mukaan nimimerkki Jopen töitten ohella Tarmo Koiviston Mämmilä "lienee ainoa sarjakuva, joka kuuntelee ja viljelee suomen kielen murretta, ja tekee sen hyvin".

Suonenjokelaisen Jopen eli Jorma Pitkäsen humoristinen sarjakuva *Näkymätön Viänänen* nojaa savokarjalaiseen mentaliteettiin ja kuuluu tunnetuimpiin kotimaisiin murteella kirjoitettuihin sarjakuviin. Sarjakuvaa on julkaistu sanomalehdissä sekä albumeissa, joiden alaotsikkona on *Savolaisia sarjakuvia*. Sarjakuvan nimihenkilö Viänänen on takametsien mies, suurperheellinen pienviljelijä, joka on muuttunut näkymättömäksi. Sarjakuvan kantava idea on ristiriita Helsingin herrojen ja kehitysalueen asukkaiden elämän välillä. Miljöönä on rakennemuutoksen ravistelema, lähes autioitunut Näläkjärven kylä. (Jokinen—Pulkkinen 1996: 77—78.) Pienviljelijä Viänäsen ja hänen ärtyisän vaimonsa vuoropuhelu sarjakuvassa on savolaismurteista.

Murteita ovat käyttäneet — varsinkin humoristisessa sarjakuvassa — Koiviston ja Jopen lisäksi muutkin tekijät, joskin useimmiten vain satunnaisesti värittämässä kieltä. Martti Sirolan *Jäpänpereä*-sarjan kirjoissa *Käikkä* (1985), *Härmäläiset* (1986) ja *Suruton seurakunta* (1987) esiintyy jonkin verran murretta. Osaksi Kansanrunousarkiston kokoelmiin pohjautuvan *Jäpänpereä*-sarjan huumori perustuu muun muassa sanojen eri merkityksiin eri murteissa. *Käikkä*-kirjassa yhdessä maalle pakenevilla karjalaisilla ja pohjanmaalaisilla uudisraivaajilla on kielivaikeuksia. Sirola (1985: 9, 13) leikittelee esimerkiksi sanoilla *tuima* ja *itikka*. Kirjan nimihenkilö, vääräsäärinen ja –selkäinen Käikkä, puhuu savolaismurretta. Kirjassa *Härmäläiset* (1986) pohjalaisia kuvaavat hahmot puhuvat enimmäkseen normin mukaista yleiskieltä, mutta jotkin repliikit on kirjoitettu pohjalaismurteella.

Helsinkiläinen Ensio Aalto on parodioinut pohjalaisia puukkojunkkareita sarjakuvassaan *Niilo Lukko*. Sarjakuvaa on julkaistu mm. *Kurikka*-lehdessä sekä albumeissa *Niilo Lukko ja hopeahelainen tuppiroska* (1985) sekä *Niilo Lukko* (1990). (Lagerstedt—Lohikari 1985; Jokinen—Pulkkinen 1996: 9.) Ilpo Lagerstedt kuvailee Aallon sarjakuvaa *Niilo Lukko* -sarjakuvakirjan (1990) kansitekstissä ja vertaa Niilo Lukkoa Asterixiin paikallisena hahmona. Lagerstedtin mukaan Niilo Lukko on Suomessa pitkään kaivattu, jäljittelemätön suomalainen sarjakuvasankari kansallisine ominaispiirteineen. Aalto käyttää sarjakuvassa hyväkseen tositapahtumia sekä puukkojunkkareihin liittyviä kliseitä. Aallon kuvaamat pohjalaiset puhuvat enimmäkseen norminmukaista yleiskieltä, mutta sanastossa esiintyy siellä täällä muresanoja ja laulurepliikkien kielessä joitakin pohjalaisia murrepiirteitä.

Murteita tavallisemmin suomenkielisessä sarjakuvassa esiintyy muita kielimuotoja. Norminmukaisen kielen käyttö on yleistä, samoin nykypuhekielen piirteiden viljely. Ulla-Maija Aaltosen (nimimerkki Uma) ja Eeva-Maija Mannisen sarjakuva-albumi *Dotsi — ei millään pahalla mutsi* (1989) kertoo äidin ja tyttären suhteesta. Sarjakuva on äidin ja tyttären, mutsin ja dotsin dialogia. *Dotsi*-sarjakuvan kielessä on nykypuhekielen piirteitä sanastoa myöten.

Sari Luhtasen ja Tiina Pajun humoristinen aikakauslehtisarjakuva *Maisa ja Kaarina* on ilmestynyt *Anna*-lehdessä vuodesta 1987. Luhtanen ja Paju pohtivat sarjakuvassaan ironisesta naisnäkökulmasta ajankohtaisia aiheita ja perhe-elämän kuvioita. Albumissa *Maisa ja Kaarina, Kaiken takana on nainen* (2002) nimihenkilöt puhuvat hyvin yleiskielisesti. Pronomineissa esiintyy kuitenkin pikapuhemuotoja ja verbimuodoissa inkongruenssia sekä passiivia monikon 1. persoonassa. Myös sanasto on puhekielelle tyypillistä.

Miksi kaunokirjallisuudessa ja sarjakuvissa on käytetty murteita? Ensisijaisesti niillä on luonnehdittu alueellista tai sosiaalista tilannetta. Murteellinen puhe paljastaa henkilöahmon alueellisen taustan tai sosiaalisen aseman. Varsinaisessa murrekirjallisuudessa keskeisiä aiheita ovat kotiseudun maisemat, ihmiset ja tapahtumat — ja kieli on osa itse sanomaa. Jos murretekstit käännettäisiin yleiskielelle, ei niissä olisi enää samaa merkitystä ja sisältöä. Mielikäinen toteaa (2001: 6) kirjallisuudentutkijoiden korostaneen murteen realistisuutta siinä, että murre tulee lähemmäs kuvattavaa kohdetta kuin kirjakieli.

Uudet murrekäännökset ja muut julkaisut eivät sen sijaan viittaa kielenkäyttäjiin, eikä niillä ole yhteyttä paikallisiin aiheisiin. Kielitieteilijät ja sosiologit ovat pohtineet murteiden uuskäyttöä alueellisuuden ja globaalisuuden näkökulmasta. Etnisyys ja aluetietoisuus ovat nousseet esiin teollistuneissa maissa, ja murteilla on pyritty voimistamaan alueellista identiteettiä ja synnyttämään yhteenkuuluvuuden tunnetta. Samalla murteet voidaan nähdä vastareaktiona kaikkeen siihen, missä näkyy jonkin ideologian, instituution tai alueen ylivalta. Sosiologien mukaan murteiden nykyinen suosio johtuu ensisijaisesti yhteiskunnallisten hierarkioiden murreksesta. (Alasuutari 1999; Mielikäinen 2001.)

Murrejulkaisuissa kielenkäyttöä on perusteltu muun muassa huumorilla. Murteita on perinteisesti pidetty käyttöyhteydestään riippumatta koomisina. Murteiden humoristinen sävy johtuu yleensä kuitenkin siitä, että niitä käytetään odotuksenvastaisissa tilanteissa. Nykyisen murreaallon keskeisiä piirteitä ovatkin viihteellisyys ja kielellä leikittely. (Mielikäinen 2001: 6—7; Koski 2002: 67, 73.) Edellä esittelemäni kotimaiset sarjakuvat ovat kaikki tyyliältään humoristisia. Sarjakuvassa kuva on yleensä hallitseva elementti kerronnassa, ja ehkä siksi kotimaisen sarjakuvan kieli on tavallisesti yleiskieltä tai piirteiltään neutraalia puhekieltä. Toisaalta murteella ei ole totuttu kirjoittamaan eikä siihen ole normeja. Kuitenkin kielimuoto on

tärkeä osa sarjakuvan kokonaisuutta. Onhan esimerkiksi Näkymätön Viänänen uskottavampi hahmo savon murretta kuin yleiskieltä puhuvana — ja Asterixia uskottavampi savonpuhujana.

2. SARJAKUVASSA KÄYTETYT KIELIMUODOT

2.1. Hämmäläismurre

Mämmilä-sarjassa esiintyy **aluemurteista** pääasiassa **hämäläismurre**; muita aluemurteita on esillä vain lisävärinä. Orivedellä syntynyt ja kasvanut Koivisto on käyttänyt teossarjassa hyväkseen luontaista tietämystään pohjoishämäläisestä kirkonkylästä. Mämmilä-sarjan miljöökuvauksessa on yhtymäkohtia Oriveden kanssa. Murrekartalla Orivesi sijoittuu sydänhämäläisen murteen alueelle. Koiviston paikallistuntemus tulee ilmi paitsi piirroksissa myös sarjakuvan hämmäläisväritteisessä kielessä. Kuitenkin Koivisto (1981) korostaa Mämmilän kuvaavan mitä tahansa sisäsuomalaista kirkonkylää.

Muutaman Mämmilä-sarjan henkilön kielessä on paljon hämmäläismurteisuuksia, joten näiden henkilöiden kielimuotoa nimitän hämmäläismurteeksi. Hämmäläismurretta puhuvien ryhmä on heterogeeninen, sillä muutamalla henkilöllä esiintyy, tosin harvakseltaan, leimallisiempiäkin hämmäläismurteen piirteitä, kuten muotoja *meitin*, *teitin*, *heitin* ja *kylpömäti*. Näitä "vahvan" murteen puhujia ovat maanviljelijä **Lauri Ala-Mämmilä**, postinkantaja **Aune Kukku-la**, eläkeläiset **Siiri** ja **Jalmari Lepola**, sekatyömies **Riku Ronkainen**, talollinen **Toivo Rönkä** ja puuseppä **Pekka Syrjänen**. Muita hämmäläismurteen puhujia ovat emäntä **Alma Ala-Mämmilä**, rouva **Laina Syrjänen** ja kirvesmies **Erkki Syrjänen**.

Hämmäläismurteen puhujien kielessä on harvinaisia hämmäläisiä tai läntisiä murrepiirteitä. Seuraavien aineistossa esiintyvien murrepiirteiden perusteella heidän kielimuotoaan voi nimittää hämmäläismurteeksi:

1) Yleiskielen *d*:n vastineina on *r*:n lisäksi *l*. *l*-variantti esiintyy aineistossa vain satunnaisesti **Varpu-Viljamin** repliikeissä ja hänelläkin vaihdellen, esim. *vesi* : *vetes*. Hämeessä alkuperäisempi, "hämmäläismurteiden vyön" muodostama, *l*-variantti on joutunut väistymään lännestä ja etelästä levinneen *r*-kannan tieltä (Kettunen 1940b: 109, 110).

Siiri Lepola: Kyllä toi lääketiere on ihmeellistä nykyään! (1:36)

Varpu-Viljami: Naista pitää kattoa silmällä ja koittaa *kälellä* - - (1:8) Kaiva kaivos minne lystäät - *vetes joulut* hankkiin kumminkin muualta. - - Tässäkohtia reakoi...on arvokas paikka pihassas vaikkei siitä vettä *löylykkään*... (1:12)

2) *lk, rk : l, r* ja vokaalinpidennys on hämäläinen murrepiirre, varsinkin kun siihen liittyy vielä yleisgeminaatio (Kettunen 1940a, kartat nro 52, 53, 56).

Erkki Syrjänen: - - no, mitäs se nyt *pelläästy*, kun noin pinkoo..? (1:22)

Jalmari Lepola: Näin paljo en ole *pelläänny* kun Salpakankaalla vuonna kahreksan toista! (1:39)

3) Kettusen mukaan (1940a, kartta nro 51) suurimmassa osassa hämäläismurteita ja myös perihämäläisiä murteita esiintyy astevaihteluton *nk*-yhtymä.

Lauri Ala-Mämmilä: - - Miäsväki rupeskin viihtyyn, kun tein niille *onket* ja näytin mato- ja kalapaikat... (10:31)

4) Lyhentymämuotoja *sa* 'sano', *me* 'mene', *tu* 'tule', *ei o* 'ei ole' esiintyy koko sydänhämäläisellä alueella ja suurimmassa osassa yläsatakuntalaisia sekä etelä- ja kaakkois-hämäläisiä murteita. Piirrettä tavataan myös Päijät-Hämeessä ja osassa Etelä-Savoa. (Kettunen 1940a, kartat nro 114, 115, 128, 129.) Muodoista esiintyy erilaisia varianteja Mämmilä-sarjan aluemurteessa:

Riku Ronkainen: - - *Pas* kuule kuulustellen...jos vaikka polliisille kertois (4:17)

Pekka syrjänen: Mitenkäs tämmöset läksyt tehään, meinaan jos ei *okkaan* autoo..? (1:16)

Riku Ronkainen: Niin niin...*tut* heti paariin...tää on sun uras huippu - - (1:28) Late, hoi! *Tuu* saunoon mun ja Mukun kanssa! - - (10:42)

Siiri Lepola: *Tules* ny! (1:40)

Jalmari Lepola: *Eijo* kukkaan kysyny... (1:38) - - Meinaan, että *ei* tää ihmisen paikka *ole!* (1:39) - - *Os* tarkkana ny! (1:40)

5) Hämäläismurteille luonteenomainen on muoto *äite* 'äiti', joka on syntynyt varhaisemmasta muodosta *äitei*. (Kettunen 1940b: 358). Aineistossa muotoa esiintyy vain kahdessa tilanteessa, jossa puhuja on häiritty tai provosoitu ja käskee toista. Muuten sanasta käytetään asua *äiti*. Hämäläismurteen puhujista muotoa esiintyy vain puuseppä Pekka Syrjäsellä:

Atte Syrjänen: Jelppaas Pekka, mua yhressä läksyssä!

Pekka Syrjänen: Kysy *äiteltä!* Se munkin läksyt aina teki...(1:16)

6) Muotoa *meitin, teitin, heitin* esiintyy suurimmassa osassa hämäläismurteita sekä osassa lounaismurteita. Piirre on todennäköisesti levinnyt lounaismurteista Hämeeseen, ja sittemmin siitä tuli aito hämäläisyys (Kettunen 1940b: 133).

Siiri Lepola: *Meitillä* kun on vaan noita kaasupulloja. (1:37)

Riku Ronkainen: On muuten suljettu yksityistilaisuus *meitin* kotona. (4:17)

7) Aineistossa esiintyy myös abessiivin muotoa *taittumati* 'taittumatta' (1:5), *on hävittämäti* 'on hävittämättä' (1:6), joka on Kettusen (1940a) kartan nro 36 mukaan etelähämäläinen ja jossain määrin alasatakuntalainen piirre.

Jalmari Lepola: - - *Kylpömäti* kun saunasta on huano mennä mittään sanno... (4:37)

Lauri Ala-Mämmilä: Ainakin on heitillä neljä päivää vielä *käyttämäti*. (10:31)

Koivisto on valinnut hämäläismurteille ominaisimpia piirteitä teoksensa hämäläismurteeseen. Aineiston hämäläismurteessa on myös sellaisia piirteitä, jotka eivät esiinny juuri muissa kuin hämäläismurteissa, kuten abessiivin muoto *taittumati*, *hävittämäti*, pronominasut *meitin, teitin, heitin* sekä *t:n* astevaihtelu *käsi : kälellä*. Näiden syiden takia Mämmilä-sarjan murre on selvästi tunnistettavissa hämäläismurteeksi.

Hämäläismurteisiin kuuluu myös piirteitä, jotka eivät esiinny Mämmilä-sarjan hämäläismurteessa. Tällaisia ovat mm. seuraavat piirteet:

1) Hämäläismurteissa ja osassa lounaismurteita *tv:tä* vastaa *lv*, *tj:tä* *lj*, esim. *lahva*, *kelloviljat* (Kettunen 1940a, kartta nro 27). Aineistossa ei ole esimerkkisanoja kyseisistä konsonanttiyhtymistä.

2) Osassa hämäläismurteita, Etelä-Savossa ja Päijät-Hämeessä on esiintynyt muotoa *arra* 'aura' ja *terri* 'teeri' (Kettunen 1940a, kartat nro 16, 17). Tätäkään piirrettä ei aineistossa esiinny missään muodossa.

3) *k:n* astevaihtelutapauksista yleisen *tehdä*-verbin taivutus *tehen* on sydänhämäläiselle murteelle luonteenomainen (Kettunen 1940a, kartta nro 39). Aineistossa esiintyvät mm. muodot *tein* : *tekee*:

Lauri Ala-Mämmilä: - - Miäsväki rupeskin viihtyyn, kun *tein* niille onket ja näytin mato- ja kalapaikat... (10:31) - - Ne *tekee* nääs tilaviiniä ja tarttevat koemaistajaa. (10:42)

4) Astevaihtelusuhteet *jalka : ja(l)laan, nälkä : nä(l)lään, härkä : hä(r)rään* ovat hämäläis-satakuntalaisia piirteitä (Kettunen 1940a, kartat nro 52, 53). Vanha murteenpuhuja käyttää muotoa *nälkiintyny*:

Jalmari Lepola: - - Ja tiukkaa teki ilkosillaankin, vaikka olin semmonen piäni ja *nälkiintyny* nulkki
-- (4:37)

5) Vokaalienvälinen *h* on säilynyt sivupainollisen tavun alussa sisähämäläisissä murteissa sellaisissa muodoissa kuin esim. *hätähinen, nälkähinen* (Kettunen 1940b: 202).

6) *leikkoo* 'leikkuu', *hakkoo* 'hakkuu' esiintyy hämäläis-, eteläpohjalais- ja osassa kaakkoismurteita. Perihämäläisen alueen pohjoisosassa on käytetty savolaisittain muotoa *leikkuu, hakkuu*. (Kettunen 1940a, kartta nro 189.) Aineistossa ei esiinny kumpaakaan varianttia.

7) Suuressa osaa hämäläismurteita ja savolaismurteiden alueen länsiosassa esiintyy ensi tavun pitkän vokaaliaineksen jäljessä *ll, rr, mm, nn*, esim. *koirra, koerra, vaimmo, viimme, huonne*, (Kettunen 1940a, kartta nro 85). Tästäkään sanatyypistä ei ole esimerkkiä aineistossa.

8) Ensi tavun lyhyt *e* vaihtelee lounais- ja hämäläismurteissa, esim. *öksyy* 'eksyy'. Labiaalistunutta muotoa *pölkää* 'pelkää' taas esiintyy peri- ja kaakkoishämäläisissä, hiukan pohjoishämäläisissä sekä Päijät-Hämeen murteissa (Kettunen 1940a, kartat nro 143, 144). Aineiston muodot ovat *e*:llisiä, esim. *pelläästy* (1:22), *en ole pelläänny* (1:39).

Edellä lueteltujen piirteiden perusteella voidaan todeta, että Mämmilä-sarjan hämäläismurre ei ole leimallisesti sydänhämäläistä. Se on kuitenkin niin hämäläistä, että tarvittava paikallisväri puheessa kuuluu. Hämäläisten murrepiirteiden lisäksi aineiston hämäläismurteessa esiintyvät seuraavat **länsimurteisuudet**:

1) Yleiskielen *d*:n vastineena on *r* vanhastaan lounaismurteissa, osassa hämäläismurteita, eteläpohjalaisissa murteissa ja osassa keskipohjalaisia murteita (Kettunen 1940a, kartat nro 65, 66). Hämeessä alkuperäisempi, "hämäläismurteiden vyön" muodostama, *l*-variantti on joutunut väistymään lännestä ja etelästä levinneen *r*-kannan tieltä (Kettunen 1940b: 109, 110).

Pekka Syrjänen: No Viljasen Teuvo kyllä maalaa *tairetta* hyvin ja halvalla... (7:3)

2) *k*:n astevaihtelutapaus *hakea : hajen* on sydänhämäläinen murrepiirre, vaikka sitä tavataan muissakin länsimurteissa. Piirre on eri tapauksissa erilaajuinen. Kettusen

murrekartan (1940a) nro 40 mukaan muotoa *mäki* : *mäjjen* esiintyy paitsi hämäläismurteissa myös pohjalaismurteissa ja peräpohjalaisissa murteissa.

Toivo Rönkä: - - *Hajes* ny likka äkkiä joku ittees viksumpi - - (4:20)

Jalmari Lepola: ...Mutta katelette sitten kunnolla, jahka pääsette rauhassa kylpöön...ja peseen noi *nojet* naamasta... (4:36)

Pekka Syrjänen: Mun tarttee tässä muutenkin lähtee kokkeileen latausta niin että samassahan noi tommoset läksyt *lujetaan!* - - (1:16)

3) Loppu-*t* on *k-* ja *p-*alkuisten suffiksien edellä assimiloitunut. Piirre on yleinen länsimurteissa (Kettunen 1940a: n:o 7).

Riku Ronkainen: Meinaan, että oma on asias, *pistäkkö* rahas pankkiin vai patjaan...(4:11)

Siiri Lepola: - - sissäänpäin sitten nauroin ittekseni, että *tiätäsippäs* vaan...(7:4)

Posti-Aune: ...*Varrokkaas* ny kun mää näytän... (4:6)

Siiri: *Siunakkoon!* Meitille tulee ihmisiä onnikalla! (1:40)

4) Diftongit *uo*, *ie* ja *yö* ovat avartuneet *ua-*, *ia-*, *yä-* ja *iä-*diftongeiksi laajalti länsimurteissa. Keskipohjalaisissa murteissa ja osassa eteläpohjalaisia murteita esiintyy itäinen *tuon*, *syön*, *vien*. Hämäläismurteissa avartunut muoto on yleinen lukuun ottamatta alueen kaakkoisnurkkaa. (Kettunen 1940a, nro 155.)

Posti-Aune: - - Vai jourunko *tyättömäksi*?! (10:7)

Läntisten murrepiirteiden lisäksi aineiston hämäläismurteessa esiintyy yleisgeminaatiota, joka on laaja-alainen murrepiirre. Yleisgeminaatio eli yksinäiskonsonanttien kahdentumisilmiö lyhyen painollisen ja pitkän painottoman vokaalin välillä on enimmäkseen itämurteinen ilmiö. Yleisgeminaatiota esiintyy kuitenkin myös sydänhämäläisissä murteissa sekä osassa yläsatakuntalaisia murteita ja lounaisia siirtymämurteita. Myös osa keskipohjalaisista murteista sekä pohjois- ja peräpohjalaiset murteet ovat yleisgeminaation aluetta. (Kettunen 1940a: nro 2.)

Riku Ronkainen: Eijo tiukantakusilla *emmä pahhaa hättää*, kun Kuoppalan Selma on jo ton Santasenkin saanu kelkkaansa. (1:46)

Aineiston hämäläismurteessa esiintyy luonnollisesti myös ne neutraalit nykypuhekielen piirteet, jotka ovat lähtöisin hämäläismurteista ja länsimurteista. Näitä piirteitä käsittelen luvuissa 2.3. ja 2.4.

2.2. Muut aluemurteet

Hämäläismurteen lisäksi Mämmilä-sarjaa on elävöitetty hiukan kaakkois- ja savolaismurteilla. **Kaakkoismurretta** esiintyy vain aineiston yhdellä sivulla. Sitä puhuu eläkeläinen, **rouva Savikko**, joka on Mämmilään muuttanut karjalaissiirtolainen. Rouva Savikon puheessa esiintyvät seuraavat kaakkoismurteille tunnusomaiset piirteet:

- 1) pääosin itämurteinen yleisgeminatio, esim. *sissää* 'sisään', *kottii* 'kotia'
- 2) itämurteinen astevaihtelu $t : 0$, esim. *juua* 'juoda'
- 3) itämurteinen astevaihtelu $rk(e) : r(e)$, esim. *säretty* 'särjetty'
- 4) persoonapronominit *mie*, *miult* 'minä, minulta', *sie*, *siult* 'sinä, sinulta'
- 5) assimilaatio *ia*, *iä* > *ii*, *ua*, *yä* > *uu*, *yy*, esim. *kottii* 'kotia', *lähtökohvii* 'lähtökahvia'
- 6) *a:n* ja *ä:n* loppuheitto, esim. *miult* 'minulta', *sellasel hopul* 'sellaisella hopulla', *täl* 'tällä'
- 7) sisäheittoinen aktiivin 2. partisiippi, esim. *ehtint* 'ehtinyt'

Luetellut kaakkoismurteen piirteet sisältyvät rouva Savikon kahteen repliikkiin, kun hän keskustelee pankinjohtaja Ensio Santasen ja kirvesmies Erkki Syrjäsen kanssa kotonaan. Santanen ja Syrjänen tulevat katsomaan Savikon taloa, joka on määrätty purettavaksi uuden asemakaavan takia:

Rouva Savikko: Sissää!

Ensio Santanen: Hyviäpäiviä! Purkumiehen kanssa katselisimme vähän paikkoja... - - Tontin on oltava tiistaiksi sileenä!

Rouva Savikko: Miult ko kaks kottii on sellasel hopul säretty, et lähtökohvii en ehtint juua, niin joha mie täl kertaa saatan tarjota teillekii... (1:43)

Savolaismurrettakin esiintyy vain aineiston yhdellä sivulla. Murretta puhuvat savolaiset ohikulkijat, jotka pysähtyvät Mämmilän ohitustien reunaan katselemaan Mukun ja

tämän lasten mäenlaskua. Kahden eläkeläispariskunnan puheessa esiintyvät seuraavat savolaismurteiset piirteet:

- 1) yleisgeminaatio, esim. *elä ruppee* 'älä rupea', *mittään* 'mitään'
- 2) *t:n* heikkona vastineena *kato*, *j* ja *v*, esim. *ies* 'edes', *tahon* 'tahdon', *taijanpa* 'taidanpa', *lyyvä* 'lyödä'
- 3) *ts*-yhtymän vastine *ht : t*, esim. *kahtokee* 'katsokaa', *ite* 'itse'
- 4) kieltosana *elä* 'älä'
- 5) *myö* 'me'
- 6) diftonginreduktio, esim. *suomalaesta* 'suomalaista', *päen* 'päin', *voe* 'voi'
- 7) pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutumisen, esim. *sua* 'saa', *ottoo* 'ottaa', *kahtokee* 'katsokaa'
- 8) svaavokaali, esim. *nylykemälläkään* 'nylkemälläkään'
- 9) *i:n* loppuheitto, esim. *puolkarjalaesia* 'puolikarjalaisia'
- 10) *i(i)*-liitepartikkeli, esim. *onnii* 'onkin', *jonniilaene* 'jonkinlainen'

Edellisten piirteiden lisäksi aineistossa esiintyy sana *niekerjlöetä* 'neekereitä', jolla tavoitellaan itämurteista liudennusta ja *loi*-monikkoja. Sanassa on yksi *l* liikaa, eli oikeampi muoto olisi *niekerjlöetä*. Liudennusta esiintyy myös sanoissa *olj*, *värj*. Jotkut sanat ja sanonnat ovat savolaisia: *toppuuta* 'pysäytä', *mikä hyvää* 'mikä hyvänsä', *elä kehtoo* 'älä viitsi', *lähetään poekkeen* 'lähdetään pois' ja *lyyvä lossauttoo*. Savolaismurretta puhuvat, "suomea taitamattomat" matkailijat herättävät epäilyjä ulkomaalaissuomea puhuvassa Mukussa:

Mukku: Sa ei puhu suome. Sa aja vanha lada. Sa ole russa.

Savolaismies: Elä elä kuule nokiukko ruppee ryssittelemmään! Myö ei mittään ryssijä olla, ei ies puolkarjalaesia. Mikä liet murjaani ite?

Mukku: Ma ole suomalainen. Musta mukkava ole suomalainen. Se ole yks klaani, me suomalainen ja karjalaine.

Savolaismies: Sinusta ei suomalaesta sua nylykemälläkään, ei ies karjalaesta! - - Taijanpa lyyvä lossauttoo sinuva päen kuonova, olj värj mikä hyvää...

Savolaisnainen: Elä kehtoo. Lähetään poekkeen. (10:23)

Mainittakoon yksityiskohtana vielä, että kun hämäläismurteinen eläkeläinen Jalmari Lepola muistelee sisällissotaa, hän siteeraa kertomuksessaan pohjalaista murteenpuhujaa:

Jalmari Lepola: Ny poijaat ruvetahan saunomahan! Tääl on puukkin pesäs! (4:37)

2.3. Aluepuhekieli

Aluepuhekielenä voidaan pitää kielimuotoa, joka on tasoittunutta murretta ja jota ei pysty tarkasti alueellisesti määrittämään. Sen perusteella voi kuitenkin päätellä mistäpäin Suomea puhuja on. Kuulijan tietämyksestä ja tietoisuudesta riippuu, pitääkö tällaista kielimuotoa murteena vai ei. Jos murteella tarkoitetaan alaryhmittäin tunnistettavaa alueellista puhe-suomen muotoa (esim. sydänhämäläistä, pohjoissavolaista), sopii "yleishämäläisen" tai "yleissavolaisen" tai vain länsi- ja itämurteisen puhekielen nimitykseksi aluepuhekieli. Aluepuhekielessä ei esiinny murteen ahdasalaisimpia piirteitä, mutta puhujan alueellisen taustan saattaa tunnistaa muiden piirteiden perusteella. Murteiden ja aluepuhekielten raja ei ole selvä, koska toiset murteet on helpompi tunnistaa, paikantaa ja siten erottaa aluepuhekielistä kuin toiset. (Mielikäinen 1986: 14—16; 1989: 91.)

Aineiston puhujista **Mikko Koskisen, Rauno 'Rane' Santasen** sekä **Atte ja Sari Syrjäsen** kielimuotoa voidaan pitää **aluepuhekielenä**. Heidän kielessään esiintyy hämäläismurteiden ja varsinkin länsimurteiden piirteitä. Siten heidän kielimuotonsa voi tunnistaa ainakin länsimurteiseksi, jos nyt ei aivan hämäläismurteiseksi.

Aluepuhekielen puhujien kielessä ei juuri ole leimallisia hämäläismurteiden piirteitä. Kuitenkin Sari Syrjäsen kielessä esiintyy yksittäistapauksena hämäläismurteille luonteenomainen muoto *äite* 'äiti', joka on syntynyt varhaisemmasta muodosta *äitei*. (Kettunen 1940b: 358). Sari käyttää tätä muotoa, kun hän puhetilanteesta provosoituneena kääntää kahta pikkupoikaa:

Sari Syrjänen: (Mikon kiusaajille) Mitä vielä tollotatte, talitintit?! Äkkiä kotio siitä! *Äite* oottaa!!! (10:37)

Aluepuhekielen puhujien kielessä esiintyvät seuraavat hämäläis- tai länsimurteisuudet, jotka olen käsitellyt tarkemmin luvussa 2.1. hämäläismurteen yhteydessä ja joiden perusteella voidaan päätellä puhujan länsisuomalaisuus:

1) Yleiskielen *d*:n vastineena on *r*. Aineistossa Atte Syrjäsellä ja Rauno Santasella vaihtelee *d* paitsi *r*:n myös kadon kanssa, esim. *eres*, *ees*.

Rane Santanen: - - Nyt seuraa *meirän* pankin ohjelmaa. - -

Atte Syrjänen: Mää tuln kattoon *teirän* tietokonetta enkä videoita - -

Rane: Vartoos...Mää kelaan *yhen* viälä siistimmän *kohran*... (7:12)

Atte: Täh...? Tota... En *ehi*...

Rane: Atte! *Lähetään* duunaan mun autoo!

- - Atte: En millään *ehdi*... (7:18)

2) Rane Santasen kielessä esiintyy yksittäistapauksena *k:n* astevaihtelutapausta *hakea* : *hajen*. Kuten aiemmin (s. 17) totesin, tätä sydänhämäläistä piirrettä esiintyy hämäläismurteiden lisäksi muissakin länsimurteissa.

3) Loppu-*t* on *k-* ja *p-*alkuisten suffiksien edellä assimiloitunut, kuten Atte Syrjäsen puheessa: *Kuulikko? Ihan kuin teillä olis joku muukin kotona?* (7:12)

4) Diftongit *uo*, *ie* ja *yö* ovat avartuneet *ua-*, *ia-*, *yä-* ja *ikä-*diftongeiksi.

Mikko Koskinen: Haluun äitin *luakse!* - - Nytkö se mut *syä*?! (7:7)

Rane Santanen: Mites ois *piäni kiarros* kylän komeimmalla kaaralla? (7:19)

Sari Syrjänen: Mitä välii?! Mut tää Mikon *pyärä* on korjattava. (10:38)

Mämmilän aluepuhekielessä on muutama piirre, jotka paljastavat puhujien murteen suunnilleen eli länsisuomalaiseksi. *r* yleiskielen *d:n* vastineena, assimiloitunut loppu-*t* ja avartuneet diftongit viittaavat länsisuomalaisuuteen. Näiden piirteiden perusteella puhuja voisi myös olla Etelä-Pohjanmaan pohjoisosasta. Rane Santasen kielessä astevaihtelutapaus *hakea* : *hajen* ja yleisgeminaatio viittaavat kuitenkin hämäläisyyteen:

Rane Santanen: Mee pöytään, mää *hajen* meille bisset ja purilaiset. (7:8)

Rane: Kysy sit samalla, onk se jemmaanu noita kasetteja muuallekin kuin tyähuaaneensa kirjahyllyyn...Häivy. Tassis *näkkyy*. (7:12)

Aineiston aluepuhekielessä esiintyy myös sellaisia neutraaleja nykypuhekielen piirteitä, jotka ovat alkuaan hämäläismurteisia:

1) Demonstratiivipronominien *tuo*, *nuo* asut *toi* : *to-*, *noi* on lounais- ja hämäläismurteinen piirre, jota on esiintynyt myös Päijät-Hämeessä ja Etelä-Savossa (Kettunen 1940a: nro 157). Sitemmin piirre on levinnyt näiden tiheästi asuttujen seutujen ulkopuolelle. Odotuksenmukaista on, että se yleistyy nykypuhekielessä. (Mielikäinen 1991: 30—31.)

Rane Santanen: Olen aina tykänny *ton* pikkupimun tyylistä. (7:17)

Sari Syrjänen: Mikko, moi! Onk *noi* sun kavereita? (10:37)

2) Tunnukseton 3. infinitiivin illatiivi (*tekeen*) on Pauli Saukkosen mukaan (1965: 50) hämäläismurteisuus. Sitä on esiintynyt tunnuksellisen muodon (*tekemään*) rinnalla pohjalaismurteissa ja myös itämurteiden puolella. Piirre puuttuu kuitenkin lounaismurteista, joten sitä ei voi pitää yleisenä länsimurteisuutena. Nykypuhekielessä illatiivimuodon rinnalle on nousemassa myös *ma*-tunnukseton inessiivityyppi (*kävi tekees ~ tekee' ~ tekeen*) (Mielikäinen 1991: 52—53).

Osa Mämmilän aluepuhekielessä esiintyvistä neutraaleista nykypuhekielen piirteistä on alkuaan länsimurteisia:

1) Yleiskielen *ts*:n vastineena vaihtelematonta *tt*:tä esiintyy Kettusen (1940a: nro 8) mukaan hämäläisissä, eteläpohjalaisissa ja peräpohjalaisissa murteissa sekä osassa pohjois pohjalaisia murteita. Nykypuhekielessä yhdistyvät läntinen *tt* (*mettä*) ja savolaismurteinen *ht : t* (*metän*). Mielikäinen (1991: 10—13) toteaa, että astevaihtelutyyppi *ht : t* voi alueittain olla myös *tt : t* -vaihtelun seurausta, mutta *ht*:n astevaihteluparina *t* on huomattavasti laajalle levinneempi. Astevaihtelutyyppi *tt : t* on murteissa ollut vain lounaismurteiden ja melko suppeiden raja-alueiden variantti. Sen nykyinen suosio perustunee läntisen ja itäisen valtatyyppien kontaminoitumiseen.

Aineiston aluepuhekielissä *ts*:n vastineena vaihtelee vaihtelematon *tt* ja myös heikkoasteinen *t*, esim. *itteltäs* (7:46), *viitti* (10:29), *Itte, Kato* (10:35). Heikkoasteinen *t* eli *metän*-tyyppi on yleistynyt selvästi eri puolilla murteita. *t* on tarttunut ensin *itse*-pronominiin sekä *katsoa*- ja *katsella*-verbiin (*ite*-, *kato*-, *katella*). (Mielikäinen 1991: 10—11.)

2) *olla*-, *tulla*-, *mennä*- ja *panna*-verbien pikapuhemuodot ovat yleistyneet nykypuhekielessä. Pikapuhemuodoilla tarkoitetaan sellaisia muotoja, joista on vokaalien välistä kadonnut *l* tai *n* (*oo*-, *tuu*-, *mee*-, *paa*- < *ole*-, *tule*-, *mene*-, *pane*-). Tämä kato on mahdollinen aktiivin indikatiivin myönteisessä ja kielteisessä preesensissä (*oon*, *en oo*), yksikön 2. persoonan imperatiivimuodoissa (*oo'*, *älä oo'*) sekä aktiivin konditionaalin myönteisessä ja kielteisessä preesensissä (*oisin*, *en oisi ~ ois*). *olla*-verbin pikapuhetyyppi on levinnyt lähes kaikkiin murteisiin. (Mielikäinen 1991: 18—19).

tulla-verbin pikapuhemuotoja on käytetty vanhastaan pääasiassa länsimurteissa (Kettunen 1940a: nro 128). *tuu* ~ *tu* -vartalo on kuitenkin levinnyt laajalle alueelle, ja nykypuhekielessä se on lähes yhtä laajalevikkinen kuin *olla*-verbin pikapuhemuodot. Myös *mennä*- ja *panna*-verbien pikapuhemuodot (*meen*, *meet*, *en mee* ~ *men*, *met* jne.) ovat levinneet lähes yhtä laajalle kuin *olla*-verbin pikapuheiset asut. Kaikilla edellä mainituilla verbeillä on

lisäksi hämäläinen, lyhytvokaalinen tyyppi (*on, tun, men, pan : en o, en tu, en me, en pa*). Lyhytvokaaliset *o-* ja *tu-*vartalot esiintyvät hämäläismurteissa, Päijät-Hämeessä ja osin Etelä-Savossa. Myös *me-*, *pa-*tyyppi ulottuu hämäläismurteista Etelä-Savoon ja lisäksi erillisenä saarekkeena Keski-Pohjanmaalle asti. (Kettunen 1940a: nro 114; Mielikäinen 1991: 22—25). Aineiston aluepuhekielessä esiintyy pitkävokaalinen tyyppi:

Mikko Koskinen: Ei tartte. *Ei oo* nälkä. (10:17)

Sari Syrjänen: *Tuu* pois, Mikko! Muuten sustakin tulee tommonen. (10:46)

Rane Santanen: Ensin *paat* nimes ja kunnan leiman kuormakirjaan tai EU-rahat jää saamatta. (10:33)

Sari Syrjänen: Mikhä festareille *meet* tänä kesänä? (10:46)

3) Melko selvästi länsimurteinen nykypuhekielen piirre on aktiivin 2. partisiipin muoto *ollu'*, *antanu'*. Se on esiintynyt länsimurteissa yksinomaisena, ja itämurteissa sen rinnalla on ollut muita variantteja, esim. *ollunna*, *ollut*, *olt* (Kettunen 1940a: nro 32). Aineiston tapauksissa loppukahdennusta ei merkitä esimerkiksi *saamu*-sananjälkeen:

Sari Syrjänen: *Ootko saanu* mun kirjeet? (10:46)

Mämmilä-sarjakuvan aluepuhekielessä esiintyvät myös seuraavat laajalevikkiset nykypuhekielen piirteet:

1) *t:n* heikon asteen itämurteinen katoedustus on Mielikäisen mukaan (1991: 8—9) yleistymässä myös länsimurteiden puolella tietyissä tapauksissa. Näitä ovat etenkin *ht*-yhtymän astevaihtelu *lehti : lehen* ja sen alaiset numeraalit (*yhe-*, *yheksä-*, *kahe-*, *kaheksa-*). Orivesi eli "Mämmilä-pitäjä" kuuluu vanhastaan *hl*-edustuksen alueeseen (Kettunen 1940a: nro 81). Aluepuhekielen puhujilla vaihtelee norminmukainen ja katoedustus:

Rane Santanen: No *lähe* ees kurkkiin ikkunasta! - -

Atte Syrjänen: En *lähe*. Etkä *lähe* sääkään. - - (7:25)

Atte: Niin on pakko *tehdäkin* lainojen takia - - (10:6)

2) *minä-* ja *sinä-*pronominien lyhyet variantit esiintyvät kaikissa sijoissa. Mielikäisen tutkimuksen mukaan (1991: 14—15) lyhyet muodot ovat mahdollisia kaikissa sijoissa eteläpohjalaisissa murteissa ja hämäläismurteissa. Aineiston muotoja ovat esimerkiksi

mää, mun (10:29), *mulle* (10:38), *sun, sulla* (10:37), *mä, sustakin* (10:46) ja myös *minun* (10:35). Pronominien *minä-* ja *sinä-* murteelliset pikapuhemuodot *mä, sä* : *mu-, su-* ovat yleistyneet nykypuhekielessä. (Mielikäinen 1991: 14—15; 28—29.) Murteissa piirre on ollut laajalevikkinen. Yksikön 1. ja 2. pronomineissa *minä, sinä* : *minu-, sinu-* ja *mä, sä* : *mu-, su-* vaihtelevat sekä länsi- että itämurteissa. (Kettunen 1940a: nrot 112—113.)

3) *tämä-*pronominin pikapuhemuodot ovat yleistyneet nykypuhekielessä. Mielikäisen (1991: 26—27) levikkikarttojen mukaan pikapuheasut *tää, nää* : *tä(ä)n* kuuluvat lounais-, hämäläis- ja kaakkoismurteisiin sekä suurimpaan osaan savolaismurteita. Levikkialue jakautuu kahtia siten, että *m:tön* asu (*tää* : *tään ~ tän*) on eteläsuomalainen ilmiö ja pohjoisemmat murteet ovat vaihtelun kannalla (*tää ~ tämä*). Lyhytvokaalinen genetiivimuoto *tän* kuuluu pääasiassa lounais- ja hämäläismurteisiin. Aineistossa *tämä-*pronominista esiintyvät pikapuheiset muodot *tää* (10:29), *tän* (10:12), jotka ovat olleet hämäläismurteille — varsinkin lyhyt genetiivimuoto — tyypillisiä.

Atte Syrjänen: *Tääks* se oli se *sun* kova juttu, miksvarten *sää mut* tänne raahasit? - -

Rane Santanen: Ei varsinaisesti. *Mää* nääs ostan auton. (7:8)

3) Painottoman tavun *i-*loppuisen diftongin *i:n* kato on murteissa ja nykypuhekielessä levinnyt laajalle. Kettusen mukaan (1940a: nro 125) diftongin *i* on kadonnut *inen-*nomineista (*punanen*) lähes kaikissa murteissa. Aineiston aluepuhekielessä esiintyy diftongin *i:n* katoa myös muissa muotoryhmissä:

Rane Santanen: Höh! *Mää tarkotin* tieteskin *semmosta* leikkikaivuria kun on ossuuskaupan akkunassa! (1:44)

Rane Santanen: Poikahan on *polkassu* pystyyn ihan siistin systeemin, ainaskin verrattuna veljensä autoverstaaseen. - - (10: 35)

4) *ea, eä* ja *oa, öä* -yhtymien assimilaatio on yksi ekspansiivisimpia murreilmiöitä nykypuhekielessämme. Varsinkin *ea, eä* -nomineissa se on levinnyt hyvin nopeasti nuorten kieleen. (Mielikäinen 1991: 36—37.) Vanhastaan piirrettä esiintyy kolmella erillisellä alueella hämäläis-, savolais- ja kaakkoismurteissa (Kettunen 1940a: nrot 191—196).

Sari Syrjänen: Harvinaisen *törkeetä* seuraa sulla, Mikko. - -

Mikko Koskinen: Kiitti! Noi *vainoo* mua, ku luulevat, että tein niistä herjasarjksen. (10:37)

5) *mutta, että* -konjunktioiden loppuheittoiset *mut, et* -konjuktiot ovat yleistymässä nykypuhekielessä (Mielikäinen 1991: 42—43). Aineiston aluepuhekielessä loppuheittoiset muodot vaihtelevat norminmukaisten muotojen kanssa.

Atte Syrjänen: - - Sano sää, miten voi osoittaa *että*... Äh...no *että* pitää toisesta niinku kokonaisuutena...nahkoineen ja karvoineen...siis *ettei* pelkästään karvoineen - - Joo joo...*Mut* kai sanot sit, kun ollaan seuraavassa? (7:24)

6) *s:n* jälkeisen *i:n* loppuheittoa esiintyy lounaismurteissa ja sen lisäksi pääasiassa itämurteissa, esim. *käs* 'käsi', *ol* 'oli'. *s:n* jäljestä *i* on kadonnut kuitenkin paljon laajemmalla alueella, joistakin *si*-loppuisista muotoryhmistä lähes kaikissa suomen murteissa (*makas, parans, suureks, poikas*). (Kettunen 1940a: nrot 175—177.) Siksi *s:n* jälkeinen *i:n* loppuheitto on yksi nykypuhekielen säilyttämiä murrepiirteitä (Mielikäinen 1991: 44—47). Aluepuhekielessä esiintyy *i:n* loppuheittoa paitsi konditionaalissa ja yksikön toisen persoonan omistusliitteessä, myös translatiivissa ja supistumaverbien imperfektissä, esim. *Onneks* (10:17), *lupas* (7:25), *pelkäs* (7:43). Myös numeraaleissa esiintyy loppuheittoa, esim. *Yks* (10:17).

Mikko Koskinen: *Yks* valepukki vaan. *Onneks* se ei tiedä, et mä tiedän. (10:17)

7) Aktiivin 2. partiipin muoto *ollu', antanu'* on nykypuhekielelle tyypillinen. Se on esiintynyt länsimurteissa yksinomaisena, ja itämurteissa sen rinnalla on ollut muita variantteja, esim. *ollunna, ollut, olt* (Kettunen 1940a: n:o 32). Aineiston tapauksissa loppukahdennusta ei merkitä esimerkiksi *saanu*-sanän jälkeen:

Sari Syrjänen: *Ootko saanu* mun kirjeet? (10:46)

Aineiston aluepuhekielessä esiintyvät myös seuraavat neutraalit nykypuhekielen piirteet: passiivi monikon 1. persoonassa, omistusliitteetön muoto ja liitepartikkeli *-s*. Lisäksi pronomineilla *se* ja *ne* viitataan henkilöön. Näitä laajalevikkisiä nykypuhekielen piirteitä esittelen tarkemmin yleispuhekielen yhteydessä luvussa 2.4.

Aluepuhekielen puhujia yhdistää se, että he kaikki edustavat Mämmilän nuorisoa. Ryhmä ei ole kuitenkaan heterogeeninen, sillä Rane Santasen kieli on piirteiltään puhekielisempää kuin muiden ryhmän puhujien kieli. Ranen kielessä on enemmän murrepiirteitä

ja nykypuhekielen laajalevikkisiä piirteitä kuin muiden kielessä. Hänen kieltään värittävät myös monet slangisanat ja muu puhekielinen sanasto. Ranen kielimuoto edustaa aineistossa selvimmin tasoittunutta hämäläismurretta eli aluepuhekieltä.

2.4. Yleispuhekieli

Yleispuhekielenä voidaan pitää kielimuotoa, jonka perusteella ei voi enää päätellä, mistä päin Suomea puhuja on. Tällöin aluepuhekielen ja yleiskielen väliin jää joukko kielimuotoja, jotka sisältävät murteiden laajalevikkisimpiä äänne- ja muotoasuja. Mielikäinen (1986: 16) katsoo näiden kielimuotojen valtaavan yhä enemmän alaa muilta puhekielen muodoilta ja nimittää niitä yleispuhekieleksi edellyttäen, että puhekielellä tarkoitetaan normittamatonta puhuttua kieltä.

Mämmilä-sarjakuvassa esiintyy jonkin verran kielimuotoa, jota voidaan sanoa yleispuhekieleksi. Sitä puhuu toimitusjohtaja **Pekka Pulmunen**, joka on myös Mämmilän kunnanhallituksen puheenjohtaja. Seuraavassa katkelmassa Pulmunen keskusteleo Mämmilän miesjohtajien kerhon, M-klubin, kokouksessa:

Riku Ronkainen: M niin kuin mahvia. Isopaljo se semmottia kirjoitteli Mämmi-viästissä. Lujitteko? Vaikka voishan se M meinata tiätyä konjakkimerkkiä yhtä hyvin...

Ensio Santanen: No niin...siinäpä alustus pykälälle kuusi: Kannanotto Mämmiviestin viimeisimpään "Mämmilän mätäpaise" -artikkeliin, joka käsitteli M-klubia... onko puheenvuoroja?

Pekka Pulmunen: *Jos me oltais mafia, Isopaljo olis jo vainaa.*

1. M-klubilainen: Oman pesän likaaja, sanoisin.

2. M-klubilainen: Ehdotan, että pistämme koko lehden uutis- ja ilmoitusboikottiin.

Pulmunen: *Meidän tarjousilmoitukset vois tietysti jakaa monisteina...*

Martti Mielonen: Samoin kunnalliset tiedoitukset... (7:27)

Toisessa tekstiesimerkissä Pulmunen keskusteleo johtaja Jali Syvämaan ja kunnanjohtaja Martti Mielosen kanssa ravintola Kannuhovin kabinetissa. Pulmunen ja Syvämaa yrittävät neuvotella Mielosen mukaan tunnelihankkeeseen:

Pekka Pulmunen: *Sinä laadit Jalin kanssa virallisen tunneliselvityksen ja toimitat sen lausunnolle EU:n aluekomiteaan... ja paskalastituotosta maksat konsulttipalkkion Syvämaan firmalle...*

Martti Mielonen: ...Josta kai tuo Pekkakin jo omistaa siivun, eiks niin?

Jali Syvämaa: Ei toki!? Eihän puheenjohtaja Pulmunen voi...

Pulmunen: *Mutta muija voi. Kiinnostaisko sun vaimoos sijoittaa Under Groundiin?* (10:44)

Pekka Pulmuseen kielessä esiintyvät seuraavat laajalevikkiset nykypuhekielen piirteet. Jotkin piirteet ovat lähes yksinomaisia, jotkin esiintyvät vain yksittäistapauksina:

1) *s:n* jälkeisen *i:n* loppuheittoa esiintyy vain konditionaalissa ja yksikön toisen persoonan omistusliitteessä. Piirre vaihtelee norminmukaisen asun kanssa, esim. *Kiinnostaisko, vaimoos* (10:44) ~ *olisi, tupakkalakkosi* (7:39).

2) Monikon 1. persoonassa esiintyy yksinomaan passiivi, esim. *me oltais* (7:27), *tunnetaanko me* (7:39), *me tehdään* (10:11). Muoto esiintyy suurimmassa osassa itämurteita sekä kaakkoishämäläisissä murteissa (Kettunen 1940a: nro 164). Perihämäläisiin murrepiirteisiin muoto ei ole alun perin kuulunut. Passiivi on kuitenkin jo paikallismurteissa levinnyt itämurteista hämäläis- ja keskipohjalaisiin murteisiin *me menemme* -tyypin rinnalle (Mielikäinen 1982: 281.) Passiivi valtaa alaa nykypuhe-suomessa, ja se tulee todennäköisesti syrjäyttämään puhekielessä persoonataivutuksen kokonaan (Nuolijärvi 1986: 199; Mielikäinen 1991: 50).

3) Monikon 1. persoonassa esiintyy poikkeuksetta omistusliitteetön muoto, esim. *meidän liikkeeseen* (4:32), *Meidän tarjousilmoitukset* (7:27), *meidän ilmoituksen* (7:39) Viime vuosina nopeasti yleistynyt omistusliitteettömyys (*mun auto, sun kirja*) on hyvin tyypillinen piirre helsinkiläisnuorten puhekielelle. Piirteelle ei ole sellaisenaan osoitettavissa mallia murteista tai niihin perustuvasta puhekielestä. (Paunonen 1982b; 1989: 226.) Osmo Ikolan (1992: 177, 178) mukaan omistusliitteetön muoto on levinnyt puhekielestä myös yleiskieleen, esim. tv-uutisiin ja sanomalehtikieleen. Omistusliite jääneekin vähitellen pois sellaisista tapauksista, joissa selvyys ei sitä vaadi eli joissa edellä on persoonapronominin genetiivi, esim. *minun kirja* (Ikola 1992: 193—194).

4) Pronomineilla *se* ja *ne* Pulmunen viittaa henkilöön, esim. *Tunnetaanko me se* (7:39), - - *tuskinpa niiden tarvitsee edes äänestää* (10:32). Yleiskielessä 3. persoonan pronominit ovat henkilöihin viitattaessa *hän* ja *he*, mutta esimerkiksi uudessa kaunokirjallisuudessa on alettu käyttää myös demonstratiivipronomineja henkilöihin viitattaessa. Murteissa *hän* ja *se* sekä *he* ja *ne* esiintyvät rinnakkain, mutta niillä on yleensä omat käyttötarkoituksensa. Pronomineja *hän* ja *he* käytetään lähinnä epäsuorassa esityksessä, ja usein henkilöön viitattaessa käytetään pronomineja *se* ja *ne*. (Nuolijärvi 1986: 178—179.) Nykypuhekielessä *se* ja *ne* ovat enemmistönä henkilöön viitattaessa. (Mielikäinen 1982.)

5) Liitepartikkeli *-s* on tavallinen, esim. *Kuuleppas, siirretäänpä*s (4:35), *Eikös* (10:11), *Kerros* (10: 41).

Aineiston yleispuhekielessä eli Pulmuseen puheessa esiintyvät jotkin neutraalit puhekielen piirteet yksittäistapauksina. Ne vaihtelevat norminmukaisen muodon kanssa.

Ensinnäkin yleiskielen *ts:n* vastineena esiintyy vaihtelematonta *tt:tä*. Pulmunen käyttää muotoa *itse* ja kerran alkuaan hämäläismurteista muotoa *itte*, esim. *Mitä itse ehdotat?* (7:27), *Isopaljo itse kertoi* (7:44) ja *Pane Martti mutiaisen kanssa asialle ja mene itte perässä...* (10:44). Pulmunen käyttää yleensä pitkiä pronominasuja *minä*, *sinä*, mutta lyhytkin muoto on mahdollinen, esim. *Minä edustan, Sinä laadit, Kiinnostaisko sun vaimoos* (10:44). Lisäksi aineiston yleispuhekielessä esiintyy *tämä*-pronominin pikapuhemuoto *tää*, esim. *tää Jali on myös varatuomari* (10:41), mutta myös *tämä*, esim. *Tämäkö on se meidän tienvarsitaulu* (4:34). Edelleen Pekka Pulmunen käyttää sekä tunnukseton että tunnuksellista illatiivityyppiä, esim. *Jaaha...Mutta eikös se turisti pitänyt saada poikkeaan ja pysähtyy tuonne keskustaan eikä tähän? - - Juu... ja sen toisen käden voi panna sitten viittomaan meidän liikkeeseen!* (4:32). Tosin tunnukseton 3. infinitiivin illatiivi on harvinainen supistumaverbeissä.

Aineiston yleispuhekielessä ei kuitenkaan esiinny esimerkiksi painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin *i:n* katoa (*punanen*), joka on hyvin laajalle levinnyt murteiden ja nykypuhekielen piirre. Se on levinnyt miltei kaikkialle muualle paitsi eteläpohjalaisiin ja kaakkoishämäläisiin murteisiin. (Mielikäinen 1991: 32—33). Aineiston yleispuhekielessä *i* on säilynyt, esim. *hyvännäköinen* (4:32).

Lueteltujen kielenpiirteiden lisäksi aineiston yleispuhekielessä esiintyy puhekielistä sanastoa, esim. *piut paut piittaaat meikäläisen pulinoista* (4:35), uuden vuoden *hiluihin* 'juhliin' (10:41), *paskalastituotosta* 'lantakuormaa' ja *muija* 'vaimo' (10:44). Pulmunen kielessä on myös paljon puhekielille tyypillisiä sanontoja ja muoti-ilmauksia, kuten *Bisnes on bisnestä* (7:39), *Paina puuta, Tästä se lähtee* (10:44).

Pulmunen kieli on joskus täysin yleiskielistä, esimerkiksi kun hän pitää kunnanjohtajalle kiitospuheen yritysväen palkitsemistilaisuudessa (10:48). Arkisessa neuvottelussakin hän saattaa puhua melko yleiskielisesti (10:8). Yleensä Pulmunen kielessä esiintyy kuitenkin melko paljon nykypuhekielen piirteitä, selvästi enemmän kuin esimerkiksi kunnanjohtaja Martti Mielosen puheessa. Toisaalta Pulmunen kielessä ei esiinny sellaisia murrepiirteitä, joiden perusteella voisi päätellä mistä päin Suomea hän on. Pulmunen kielimuoto ei siis ole yleiskieltä eikä aluepuhekieltä vaan yleispuhekieltä.

2.5. Yleiskieli

Yleiskielellä tarkoitetaan kirjakielen mukaista ja erityisesti äänne- ja muotopiirteiltään kirjakielen kieliopin mukaista varieteettia. Suomalaisessa kieliyhteisössä yleiskieltä on pidetty koulute-

tun, hyvässä asemassa olevan, keski-ikäisen keskustelijan odotuksenmukaisimpana julkisena kielimuotona. (Nuolijärvi 1986b; Paunonen 1992.) Tähänastiset sosiolingvistiset tutkimukset osoittavatkin suomalaisten kielellisen repertoarin vaihtelevan epävirallisissa tilanteissa aluemurteista neutraaliin yleispuhekieleen, joka ainakin muutamissa äänne- ja muotopiirteissä poikkeaa kielioppien normeista. Sen sijaan äänne- ja muotorakenteeltaan normitettua yleiskieltä käytetään yksilömurteena lienee vähän. Vaikka murteet tasoittuvat, asenteet eivät näytä tukevan kirjakielen yleistymistä puhekieleksi. (Mielikäinen 1986: 16.)

Aineiston yleiskieli on äänne- ja muotorakenteeltaan lähes norminmukaista kieltä eli kirjakieltä. Norminmukaista yleiskieltä aineistossa puhuvat toimittaja **Sauli Pylvänäinen** sekä toimistovirkailija **Eeva Lehtonen-Syrjänen**. Toimitusjohtaja **Anja Koskisen** kielessä puolestaan on hyvin vähän poikkeamia, ja ne vaihtelevat norminmukaisen variantin kanssa. Koskisen kielen normipoikkeamia ovat passiivin käyttö monikon 1. persoonassa, omistusliitteetön muoto ja *s*-liitepartikkeli. Pylvänäisen, Lehtonen-Syrjäsen ja Koskisen lisäksi muita yleiskielen puhujia aineistossa ovat toimitusjohtaja **Teuvo Isopaljo**, kunnanjohtaja **Martti Mielonen** ja pankinjohtaja **Ensio Santanen**. Heidän yleiskielessään poikkeamia on jonkin verran, ja ne vaihtelevat norminmukaisen variantin kanssa. Normipoikkeamat ovat käyttäjä- tai tilannekohtaisia yksittäistapauksia, eli mikään normista poikkeava piirre ei esiinny aineiston yleiskielessä säännöllisesti ja johdonmukaisesti.

Normipoikkeamista ensinnäkin *s:n* jälkeinen *i* on välillä kadonnut:

Teuvo Isopaljo: Teille *tulis* halpaa soraa - ja meille rahaa...tänne kuntaan siis... (4:5)

Ensio Santanen: Olisit pyytänyt kopion. *Säästyis* aikaa ja vaivaa. (7:39)

Aineiston yleiskielen puhujat myös käyttävät paikoin monikon 1. persoonassa passiivia:

Anja Koskinen: Heimo ja minä *saatiin* yksi vapaapäivä, kun Mikko jäi huvittelemaan tenavakerhoon... (7:20)

Ensio Santanen: Laitoksista ei puhuttu. Se ottaa sinne nyt vain yhden ongelmaliete-erän, jos me *hoidellaan* se sitten vaikka Venäjälle. Onnistuuko? (10:32)

Toisinaan aineiston yleiskielessä käytetään omistusliitteetöntä muotoa, vaikka normi vaatisi toisin:

Anja Koskinen: Haluatko katsoa *meidän lomakuvia?* (7:20)

Martti Mielonen: - - Niin, mikä se oli se *teidän idea?* (10:41)

Aineiston yleiskielen puhujat viittaavat joskus henkilöihin pronomineilla *se* ja *ne*:

Ensio Santanen: En luota Pylvänäiseen, *se* salailee jotain... - - (7:44)

Martti Mielonen: Sano *sille*, että meillä on sovittu tapaaminen johtaja Anja Koskisen kanssa. (10:28)

Lisäksi aineiston yleiskielessä esiintyy puhekielenomaista *-s*-liitepartikkelia:

Anja Koskinen: Tuota...*mikäs* se kerran petti meitä ja pahasti..? - - (4:30)

Martti Mielonen: ...josta tuo Pekkakin jo omistaa siivun, *eiks* niin? (10:44)

Vaikka osalla aineiston yleiskielen puhujista on poikkeamia norminmukaisesta kielestä, heidän puheensa ei ole yleispuhekieltä. Yleiskielen poikkeamat ovat vähäisiä ja osaksi tilannesidonnaisia. Tilanteista vaihtelua käsittelemme tarkemmin neljännessä luvussa.

2.6. Lasten kieli

Mämmilä on siitä erikoinen sarjakuva, että sen henkilöt eivät ole kuolemattomia sankareita, vaan muuttuvat juonen edetessä. Esimerkiksi eläkeläinen Jalmari Lepola kuolee (5:28) eikä sen jälkeen enää esiinny sarjakuvassa muuten kuin muiden henkilöiden muistelmissa (7:4). Toisaalta Sari Syrjänen syntyy sarjan alkupuolella (2:19) ja kasvaa vauvasta lähes täysi-ikäiseksi saakka. Myös Mikko Koskinen esiintyy sarjassa aluksi pikkulapsena ja myöhemmin kouluikäisenä. Tarmo Koivisto kuvaa Mämmilän henkilöiden muuttumista sekä piirroksissa että tekstissä. Tekstissä nämä muutokset voi havaita juonen käännteistä sekä henkilöihahmon kielen muutoksista.

E erityisen selvästi kielen muutokset näkyvät juuri **Sari Syrjäsellä** ja **Mikko Koskisella**, jotka ainoina aineiston keskeisistä henkilöistä puhuvat lasten kieltä. Pikkulapsena he puhuvat eri tavoin kuin ala- tai yläluokkalaisena. Alle kouluikäisenä he esimerkiksi korvaavat *r*-äänteen *l*:llä. Lapsen kielen kehitykselle onkin tyypillistä, että lapsi omaksuu kieleensä ensin maailman kielissä yleiset äänteet (esim. *p*, *m*, *t*) ja viimeiseksi harvinaiset äänteet, joita suomessa

ovat *l* ja *r* (Leiwo 1989: 93). Suomalaislapsi omaksuu tavallisesti kieleensä viimeiset puuttuvat fonologiset yksiköt ja säännöt, kuten konsonanttiyhtymät ja "viimeistellyn" *s*:n, *r*:n ja *d*:n, noin vuosien kolme-neljä ja kaksitoista välillä (Iivonen 1993: 39). Pikku-Sarin *lähletään* ei siis ole vanhan perihämäläisen murteen mukainen muoto sanasta *lähdetään*, vaan nykymurteelle ominainen variantti *lähretään* pikkulapsen ääntämänä.

Sari Syrjänen: *Hullaa! Lähletään* heti ettiin se! (4:39)

Mikko Koskinen: Onko täällä *mylkkykukkia* ja lihansyjäkasveja? (7:10)

Lapselle *d* on ongelmallinen äänne, etenkin koska se on suomen useimmissa aidoissa sanoissa vain sanan keskellä esiintyvä astevaihtelukonsonantti. Suomenkielisillä lapsilla *d* on tavallinen viimeisenä omaksuttu konsonantti. (Iivonen 1993: 69, 73). Sarin ja Mikon kielessä *äiti*-sanan taivutuksessa vahva-asteinen *t* on vaihtelematon.

Sari: Mutta et sit kello meidän *äitille*, jooko?! (4:38)

Mikko: Haluun *äitin* luakse. (7:7)

Mainitut piirteet ovat Sarilla ja Mikolla selvimpiä lasten kielen tunnuspiirteitä. Lisäksi heidän kielessään esiintyvät seuraavat piirteet yksittäistapauksina: a) *kuitenkin*-sana esiintyy muodossa *kuiteskin*, b) *toiset*-pronominin sijasta esiintyy pronomini *yksi* : *yhdet* ja c) sana *ensin* esiintyy muodossa *enste*.

a) Mikko: Eläimillä on *kuiteskin* palempi talha, koska siellä on äitit ja isit kanssa.(7:11)

Mikko: Mut miks *kuiteskin* saa tappaa...semmoisiakin mitkä ei lyö? (7:21)

b) Mikko: *Yhet* vaan heittelee palloilla ja hyppii päälle koko ajan. (7:20)

c) Mikko: Mut sano *enste*, että ootko? (7:21)

Pikkulasten kieli eroaa muiden henkilöiden kielestä myös sanastoltaan. Sarin ja Mikon käyttämiä lasten kielelle ominaisia sanoja ovat hellittelysana *isi* (7:21,38), yleisnimitys *täti* 'nainen' (7:39) ja kuvaileva sana *ulkomaan mönkiäinen* 'ulkomaan hyönteinen, liero' (7:20). Mikon ja Sarin kasvaessa kouluikään heidän kielensäkin muuttuu ja siitä häviävät pikkulasten kieltä leimaavat piirteet. Seuraavassa dialogissa Mikko on noin 10-vuotias ja Sari noin 14-vuotias:

Mikko: Kiitti! Noi vainoo mua, ku luulevat, että tein niistä herjasarjksen.

Sari: Teitkö?

Mikko: No joo... Sen nimi on "Ääliö ja Sääliö, kaksi koulukiusaajaa".

Sari: Hah hah! Hei, piirrä mulle harrikka!

Mikko: Mikä se on?

Sari: Yks motskari. Mää oon nääs aika lätkässä yhteen tosi ihanaan prätkäjätkään. (10:37)

Sarin ja Mikon kielessä on myös saman lauseen tiheää toistoa. Tarhaikäinen Sari leikkii kotipihassa nukeilla ja kertoo pihaan tulleille aikuisille nukkeäidin vauvauutisia. Keskustellessaan aikuisten kanssa Sari toistaa useasti retorisen kysymyksen *Alvaa mitä?*:

Sari: *Isi! Isi, isi, isi!!! Alvaa mitä?! Me saalaan vauva!*

Eeva Lehtonen-Syrjänen: Ja nyt lopetat nuo vauvajuttusi kertakaikkiaan, Sari! Isin narraaminen oli hyvin tuhmaa!

Sari: Ehäm mää mitään nallannu.

Eeva: Vai et? Jos kerrankin vielä - - niin minä...minä...rankaisen sinua! Tuliko selväksi!?

Sari: Tyhmä. Heimo! Heimo, Heimo! *Alvaa mitä?! Me saalaan vauva! Mutta et sit kello meidän äitille, jooko?!*

Heimo Suominen: Oho!?! Eikös äiti sitä tiedä?

Sari: Tiätää se mutkun se ei vaan usko. - - *Alvaa mitä?* Sää voit tehlä lapsen, jooko?

Heimo: Heh...ehkä...jos minulla olisi vaimo...

Sari: Eik sullo koskaan ollut vaimoa?

Heimo: On eh...mutta ei hän halunnut lapsia...

Sari: Olisik sää sit halunnut lapsia?

Heimo: Olisin.

Sari: *Alvaa mitä?* Ota semmonen, joka halua kans, jooko?! - - Täti, täti! Olek sää jonkun vaimo?

Anja Koskinen: E...en..?

Sari: *Alvaa mitä?! (4:38,39)*

Myös tarhaikäinen Mikko toistaa samaa kysymystä ollessaan Anni Immosen ja Sulo Kuoppalan luona hoidossa. Sulo lukee sanomalehteä, ja Mikko osallistuu lukemiseen kysymällä toistuvasti häneltä *Mitä tossa lukee?*:

Mikko: *Mitä tossa lukee?*

Sulo Kuoppala: "Aikaisemmin kassavarantovelvoitteen katto on ollut kahdeksassa prosentissa..."

Mikko: *Mitä tossa lukee?*

Sulo: "Kantokykyluokan määrityspäätösten pohjana olevien tilastojen vanhentuneisuus on koettu epäkohdaksi..."

Mikko: *Mitä tossa...*

Sulo: Luetaas sarjakuvat. Ne on hausempia ja niitä me paremmin ymmärretäänkin. (7:11)

Lukija voi ymmärtää sarjakuvahenkilön vanhenemisen helposti kuvasta. Koiviston Mämmilässä kuvan antamaa viestiä tukee tekstissä tapahtuva muutos eli henkilön kielimuodon muuttuminen. Silloin henkilöstä, niin pikkulapsesta kuin murrosikäisestäkin, tulee vielä uskottavampi. Lisäksi dialogissa henkilöiden väliset suhteet terävöityvät: Sarin äiti puhuu eri tavoin pikkutyölleen kuin aikuisuutta lähestyvälle nuorelle kapinalliselle, ja pikkulasten kotileikit muuttuvat vähitellen nuorten seurusteluksi kirkonkylän raitilla.

2.7. Ulkomaalaiskieli

Maahanmuutto on yksi niistä ulkoisista tekijöistä, jotka ovat viime vuosikymmeninä vaikuttaneet merkittävästi suomalaiseen yhteiskuntaan ja kieliyhteisöön. Maahanmuuton voimistuttua ulkomaalaisuomea kuulee nykyisin puhuttavan lähes päivittäin joko lähiympäristössä tai mediassa. Mämmilän voidaan ajatella kuvaavan suomalaista yhteiskuntaa pienoiskoossa, kun kirkonkylää koskettaa niin rakennemuutos kuin maahanmuuttokin.

Kahdeksannen Mämmilä-sarjakuvakirjan nimi *Naapurin neekeri* (1992) viittaa siihen, että joidenkin kyläläisten hämmennykseksi perihämäläiseen kirkonkylään muuttaa muukalainen, somalialainen **Muhammed Al Zomal** eli **Mukku**. Pakolaistaustainen Mukku puhuu ulkomaalaisuomea ja kotiutuu nopeasti paikkakunnalle. Hän työskentelee pian Pekka Syrjäsen autokorjaamossa, vuokraa maatilaa ja perustaa luomutilan. Myöhemmin myös Mukun vaimo muuttaa Somaliasta Mämmilään, ja pariskunta saa kaksoset.

Mämmilän Mukku lienee tunnetuimpia kotimaisen nykykirjallisuuden ulkomaalaisia hahmoja. Honkala (1999) ei ole pro gradu -työssään käsitellyt Mukun kieltä, mutta sen sijaan Kirsti Siitonen ja Maisa Martin (2001) ovat tutkineet Mukun ulkomaalaisuomea. Siitosen ja Martinin aineisto käsittää Mukun ja hänen keskustelukumppaneidensa repliikit kaikissa Mämmilä-sarjan kolmessa viimeisessä sarjakuvakirjassa, joissa Mukku esiintyy. Koska omaan aineistooni kuuluu näistä vain sarjan viimeinen albumi, lähinnä referoin Siitosen ja Martinin laajempaan aineistoon perustuvaa esitystä.

Siitonen ja Martin esittävät artikkelissaan (2001) ne kielelliset keinot, joilla mielikuva muukalaisuudesta luodaan. Tämän selvittääkseen he ovat analysoineet Mukun ja hänen keskustelukumppaneidensa repliikkejä Mämmilä-albumeissa. Niistä he ovat koonneet piirteitä, jotka erottavat Mukun puheen sarjan muiden henkilöiden puheesta. Lisäksi Siitonen ja Martin ovat verranneet Mukun puhetta muiden kirjallisten ulkomaalaisten puheeseen ja todellisilta maahanmuuttajilta äänitettyyn aineistoon. Täten he ovat selvittäneet, löytyykö Mukun puheen frekventtejä ominaisuuksia myös näistä aineistoista vai edustavatko ne vain Koiviston käsitystä ulkomaalaisten puheesta. Tutkijat antoivat myös joukolle suomalaisia luettavaksi Mukun ja Mämmilän suomalaisten sarjakuvahenkilöiden keskusteluja ilman kuvia. Koehenkilöitä pyydettiin kuvailemaan puhujia ja perustelemaan päätelmiään.

Mukun ulkomaalaisuus on Siitosen ja Martinin mukaan (2001: 259) erittäin rikasta. Mukulla on laaja sanavarasto, ja lisäksi hän tuntuu ymmärtävän hyvin monenlaisia ilmaisuja. Hänen puheessaan on kuitenkin monia piirteitä, jotka eivät ole tyypillisiä suomalaisille mutta joita on todellisessakin ulkomaalaispuheessa. Tutkijoiden luettelemia esimerkkejä näistä ovat: 1) vokaaliharmonian puute, 2) sanojen taivuttamatta jättäminen, 3) haparointi verbin rektioissa, 4) haparointi astevaihtelussa, 5) muu äänteiden kestojen horjunta, esimerkiksi geminaation laajuus ja 6) ongelmat lauseiden rakentamisessa (Siitonen—Martin 2001). Seuraavassa poimimassani katkelmassa on esimerkkejä näistä ja eräistä muistakin ulkomaalaiskielen piirteistä. Kohtauksessa Mukku ja Riku tekevät selkoa liiketoimistaan kunnan terveystarkastajalle.

Terveystarkastaja: Kertokaa oma näkemyksenne asiasta terveystarkastuspöytäkirjaa varten, olkaa hyvä.

Mukku: *Se ole kunnanjohtaja, joka tilas tää paskalasti. Ma ei tieda miks.*

Riku: Pyysi Mukkua kääntämään rahtikirjat.

Mukku: *Kova kiire ole. Ja iso riita... Kohta tule tappelu. Äkki tartte keksi jottain...*

Me teke sopimus: Kunta *anta yrittäjätuki* mulle, ma *otta* lasti ja *teke* koekäsittely sille...

Sit ma mene mu naapuri luo ja teke yks toine sopimus... Yks yö Rikhard ja ma siirtä koko lasti ja kaata se oma ja naapurin pelto... Haju ei haitta, me tottu. Tuuli vie pois. Mut ens kesänä me saa paljo voimayrtti ilma *mittä* lisääine!

Terveystarkastaja: Entä, jos se liete onkin belgialaisten ongelmajätettä, joka sisältää vaikkapa lääkejäämiä?

Riku: No lääkeyrtejäähän tässä juuri olis meininki viljellä, muun muassa.

Mukku: Ja ma tietä jo varma ostaja Belgiassa. (10:34)

Ulkomaalaispuheelle on tyypillistä, että yksikön 3. persoonan muoto yleistetään kaikkiin persooniin (vrt. Inkilä 1997). Tämä verbivartalo, jota voidaan kutsua yleispersonoiseksi, esiintyy usein Mukun kielessä, esim. edellä olevassa katkelmassa *me teke sopimus* (10:34). Yleispersonaisista Mukun kielen verbimuodoista osa on murteellisesti geminoituneiden yksikön kolmannen persoonan vartaloiden yleistyksiä. (Siitonen—Martin 2001: 259—260.) Tällainen on esimerkiksi seuraavan esimerkkikatkelman *me soppi*, joita ei esiintyne ulkomaalaispuheessa:

Konstaapeli Jalkanen: Eiköhän tehdä niin, että Isopaljo korvaa Ronkaisen puseron, mutta muuten sovitte noi väärinkäsitykset keskenänne. Sopiiko?

Mukku: Joo! Ja ensi *me soppi* se, että sa ole enempi mutakuono ku ma. (10:26)

Muut Siitosen ja Martinin poimimat muodot ovat Mukulla harvinaisia, kuten 1. infinitiivi, esim. *mä tuoda ens kerta lissä* (8:17). Mukku käyttää muutaman kerran oikein *olla*-verbin yksikön 3. persoonan muotoa, esim. *mu nimi on Muhammed Al-Zomal* (8:10). Korrekti muoto saattaa johtua siitä, että *on* esiintyy fraasimaisessa kokonaisuudessa, esim. *mikä se on* (8:14) tai siitä, että Koivisto vielä etsii Mukulle sopivaa kielimuotoa, esim. *Viljaimilla on muslimisydän* (8:15). Kaikki *on*-esiintymät sisältyvät Siitosen ja Martinin (2001: 259) mukaan Mukun ensimmäisiin 17 repliikkiin Mämmilä-albumeissa. Useammin Mukku kuitenkin käyttää *olla*-verbin yksikön 3. persoonana yksikön 1. persoonan vartaloa eli yleispersonaista muotoa *ole*:

Savolaismies: Hau tu ju tue! Teik a voto?! Valokuva, ju nou?! Jies?!

Mukku: Tää *ole* Suomi. Puhu sa suome. (10:23)

Siitonen ja Martin ovat tutkineet Mukun puhekielisyyden astetta. Sitä varten he ovat tutkineet mm. seuraavia kielenpiirteitä:

- yleiskielen *ts:n* ja *d:n* vastineet,
- avartunet diftongit,
- painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti,
- *eA-*, *OA-* loppujen assimiloituminen,
- *i:n* loppuheitto,
- yksikön 1. ja 2. persoonan pronominin pikapuhemuodot ja

- kysymysmorfeemi *onks* ja suffiksiton omistusmuoto.

Kuinka mämmiläläinen tai hämäläinen Mukku on kielenpiirteiden perusteella? Tutkittujen kielenpiirteiden esiintymistiheyden perusteella Mukku sijoittuu Siitosen ja Martinin mukaan selvästi puhekielisten hämäläisten ryhmään. Vain kolmen piirteen osalta hän on lähempänä standardisuomea kuin puhekieltä. Lisäksi Mukun puhekielisyyden aste on lähellä Mämmilän vanhojen puhekielisyyden astetta. Paljon Mukkua yleiskielisempiä ovat nuoret ja keski-ikäiset mämmiläläiset. Mukun kielen hämäläisiltä vaikuttavat piirteet ovat kuitenkin yhteisiä hämäläismurteille ja nykypuhekielelle, joten Mukku sijoittuukin nykypuhekieltä puhuvien nuorten rinnalle. Mukun puheessa ei esiinny leimallisia hämäläisyyksiä, kuten *meitin*, *teitin* tai *sannoo*, *tullee*.

Siitosen ja Martinin tutkimuksen mukaan Mukun kielessä esiintyvät lyhyet loppuvokaalit ja loppu-*n:n* kato eivät ole hämäläisyyttä. Edelleen murteidenmukainen geminaatio on lounaismurteiden erikoisgeminaation kaltaista. Se koskee vain *k:ta*, *p:tä*, *t:tä* ja *s:ää* ja esiintyy myös pitkän tavun jäljessä, esim. *appu* 'apua' (9:33) ja *lissä* 'lisää' (8:17). Mukun kielessä esiintyy murteidenvastaisia geminaatioita: *jokka* 'joka' (8:17) ja *naappuri* (8:22). Sellaista hämäläismurteen mukaista geminaatiota, jota ei esiintyisi lounaismurteissa, Mukulla ei ole. Mukun puheessa onkin melko paljon lounaismurteisuuksia. Siten lounaismurteenomaiset lyhytvokaaliset kolmannen persoonan muodot ja loppu-*n:ttömät* ensimmäisen persoonan muodot ovat mahdollisia suomen kielen muotoja, eivät välttämättä ulkomaalaispuheen piirteitä.

Puhuuko oikea afrikkalainen maahanmuuttaja Mukun tavoin? Siitosen ja Martinin mukaan Mukun kieli on tyypillistä ulkomaalaisen puhumaa suomen kieltä. Mukun puheessa esiintyy samoja piirteitä, mitä aidossa ulkomalaisuudessa on tavattu, esim. vokaaliharmonian puute, sanojen taivuttamatta jättäminen tai äänneiden kestojen horjunta. Lisäksi Koiviston luoma Mukku puhuu vierassuomea systemaattisesti eikä vain ensimmäisissä lauseissa. Tutkijoiden mukaan Koivisto on onnistunut Mukun kielessä hyvin, vaikka Mukku puhuukin suomea miltei koko ajan väärin. Todellisuudessa ulkomaalaiset osaavat suomen kieltä tutkijoiden mukaan paremmin.

Siitonen ja Martin selvittivät myös, onko Mukun kieli samanlaista kuin joidenkin kaunokirjallisuuden vanhempien ulkomaalaisten. Suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on perinteisesti pantu ulkomaalaiset tai muut "muukalaiset" puhumaan jotain suomen murretta, usein lounaismurretta. Myös Mukun kielessä on lounaismurteisuuksia. Martin ja Siitonen toteavat, että ilmeisesti Mukun kieli on syntynyt intuitiivisesti, ehkä satunnaisesti ulkomaalaisilta kuullun puheen perusteella tai suomalaisen kaunokirjallisuuden tradition pohjalta. Kaiken

kaikkiaan he pitävät Mukun kielimuotoa melko hyvänä likiarvona, jos fiktiivisen henkilön kieltä verrataan niiden todellisten ihmisten puheeseen, joita tämä henkilö joissakin suhteissa esittää.

Mukun kieleen vaikuttaa myös konteksti, sarjakuva. Siitonen ja Martin muistuttavatkin, että jotkin Mukun puheen piirteet saattavat olla tahallisia vitsejä. Esimerkiksi sanojen *Summa* ja *Kollaa* lyhytäänneiset muodot *Suma* ja *Kola* (10:23) ovat yhtä aikaa sekä kaksimerkityksisiä suomen sanoja että Mukun kieltä. Toisaalta fiktiivisen henkilön kieltä luotaessa on otettava huomioon lukija. Esimerkiksi vierassuomea opettelevien puheessa tavalliset virheet persoonan valinnassa eivät sopisi sarjakuvaan.

Mukku, Somaliasta Suomeen paennut mies, erottuu Mämmilä-sarjakuvan henkilöistä selvästi mustan ihonvärinsä takia. Mukun uskottavuutta henkilönä lisää se, että hänen kielessään on joitakin selviä vierassuomen piirteitä. Siitosen ja Martinin analyysin mukaan Mukku on idiolektiltään melko todentuntuinen. Joka tapauksessa hän kotiutuu hämäläiseen kirkonkylään yllättävän nopeasti. Seuraavassa esimerkissä Mukku ja kunnanjohtaja Mielonen mittailevat toistensa kieli- ja oikeustajua:

Mukku: Ma haluu kattoo se paperi. Ma osaa ranska. Kitos, merci!

Martti Mielonen: No?! Mitä siinä sanotaan?

Mukku: Sa mene ensi ulos.

Mielonen: Ulos?! Miksi helvetissä?!?

Mukku: Eiko sa tuntee uus tupakkalaki?

Mielonen: ...tanan rasistit! - -

Mukku: Tää ole "Kuka ole kuka Europa Unionissa". Sa saa su nimi mukka, jos sa maksa 2500 frangi. (10: 24)

3. KÄYTTÄJÄKOHTAINEN VAIHTELU

3.1. Ikä

Lähtökohta yhteisön kielessä esiintyvän vaihtelun kuvaukselle on se, että taustaltaan erilaiset ihmiset puhuvat eri tavoin. Sosiolingvistikissa tutkimuksissa sosiaalista variaatiota kuvattaessa keskeisiä taustamuuttujia ovat olleet mm. sosiaaliryhmä, etninen tausta, ikä ja sukupuoli (ks. esim. Labov 1966, Trudgill 1974, Thelander 1979a, b). Jo 1960-luvulta lähtien on tutkimuksissa

huomattu, että sosiaaliset taustamuuttajat kytkeytyvät toisiinsa monimutkaisesti, sillä ihminen kuuluu yhtäaikaan useaan ryhmään. Tarkastellessani aineiston eri-ikäisten puhujien kieltä otankin tarvittaessa huomioon myös muita muuttujia, kuten puhujien sukupuolen ja sosiaalisen taustan.

Sosiolingvistiksi vaihtelussa on Paunosen (1982b: 62—64) mukaan useimmiten kyse parhaillaan tapahtuvasta kielellisestä muutoksesta. Siksi ikä on usein merkittävä sosiolingvistinen muuttuja. Esimerkiksi eri-ikäisiä puhujia vertailemalla voidaan saada tietoa nopean kielellisen muutoksen suunnasta. Sosiolingvistiksi kannalta Paunonen (1982b: 63) pitää kiinnostavimpina sellaisia muutoksia, jotka eivät välttämättä selitä lingvististen systeemien muuttumista vaan ilmentävät eri-ikäisille puhujille ominaista pyrkimystä erilaisten kielellisten mallien omaksumiseen. Esimerkiksi Helsingissä nuoret ovat jo kauan erottuneet kielellisesti muista puhujista. Nuorten ja vanhempien kielelliset erot ovat sekä sanastollisia (slangi) että äänne- ja muoto-opillisia. Paunonen (1982b: 64) luonnehtii helsinkiläisnuorille ominaista puhekielen mallia antinormatiiviseksi, kirjakielisen yleiskielen vastaiseksi. Tällöin tarkoituksena on ilmentää poikkeamista kirjakielisestä yleiskielen mallista.

Mämmilän kuvitteellisessa kieliyhteisössä ikäryhmien väliset ja sisäiset erot kuvastanevat tekijän käsitystä todellisessa kieliyhteisössä esiintyvistä vaihtelusta. Tarkoitukseni onkin selvittää, millaista kielellistä vaihtelua esiintyy eri-ikäisillä puhujilla. Millaisia eroja ikäryhmien välillä ja sisällä mahdollisesti on ja miten Koivisto käsittää nämä erot? Vastaako sarjakuvantekijän näkemys eri-ikäisten puhujien kieliyhteisöstä todellisuutta?

Mämmilän sarjakuvahenkilöt vanhenevat juonen edetessä, mikä on harvinaista sarjakuvakerronnassa. Kaikki keskeiset henkilöt eivät esiinny aineistossa alusta loppuun. Esimerkiksi lapsia, Sari Syrjästä ja Mikko Koskista, ei ole ensimmäisessä, eikä Mikkoa vielä neljännessäkään Mämmilä-albumissa. Toisaalta Jalmari Lepola esiintyy ensimmäisessä ja neljännessä albumissa, mutta kuolee sittemmin eikä enää esiinny seitsemännessä albumissa. Aineiston henkilöiden tarkat iät eivät käy ilmi sarjakuvasta, joten ne on vain arvioitava tekstin ja kuvien perusteella. Olen jakanut aineiston henkilöt oletetun iän mukaisiin ryhmiin: vanhoihin (yli 65-vuotiaat), keski-ikäisiin (45—65-vuotiaat), nuoriin aikuisiin (25—45-vuotiaat) ja nuoriin (alle 25-vuotiaat).

Vanhojen ryhmässä on kolme noin yli 65-vuotiasta: Siiri ja Jalmari Lepola sekä Toivo Rönkä. Keski-ikäisiä on eniten, yksitoista: Alma ja Lauri Ala-Mämmilä, Teuvo Isopaljo, Kauko Jalakanen, Aune Kukkula, Martti Mielonen, Sauli Pylvänäinen, Rikhard Ronkainen, Ensio Santanen sekä Laina ja Erkki Syrjänen. Nuorten aikuisten ryhmään kuuluvat Muhammed Al-

Zomal eli Mukku, Anja Koskinen sekä Eeva Lehtonen-Syrjänen ja Pekka Syrjänen. Nuoria on myös neljä: Mikko Koskinen, Rauno Santanen sekä Atte ja Sari Syrjänen. Näistä Mikko Koskinen ja Sari Syrjänen ovat aluksi alle kouluikäisiä.

Luvussa 2 esittämäni analyysin pohjalta olen laatinut kuvion Mämmilän puheyhteisön rakenteesta. Kuviossa 1 puhujat on järjestetty vanhimmasta ikäryhmästä nuorimpaan, ja kussakin ryhmässä naiset on mainittu ennen miehiä. Kuvion lyhenteet tarkoittavat kielimuotoja: AM = aluemurre, APK = aluepuhekieli, YPK = yleispuhekieli, YK = yleiskieli ja Muu = ulkomaalaiskieli. Kuvio 1 esittää Mämmilän puheyhteisön kielimuotojen jakaumaa, kun tarkasteltavana taustamuuttujana on puhujien ikä.

Kuvio 1: Mämmilä-sarjakuvan puhujien kielimuodot ikäryhmittäin

	AM	APK	YPK	YK	Muu
VANHAT					
Lepola, Siiri	X				
Lepola, Jalmari	X				
Rönkä, Toivo	X				
KESKI-IKÄISET					
Ala-Mämmilä, Alma	X				
Kukkula, Aune	X				
Syrjänen, Laina	X				
Ala-Mämmilä, Lauri	X				
Isopaljo, Teuvo				X	
Jalkanen, Kauko	X				
Mielonen, Martti				X	
Pulmunen, Pekka			X		
Pylvänäinen, Sauli				X	
Ronkainen, Rikhard	X				
Santanen, Ensio				X	
Syrjänen, Erkki	X				
NUORET AIKUISET					
Koskinen, Anja				X	
Lehtonen-Syrjänen, Eeva				X	
Al-Zomal, Muhammed					X
Syrjänen, Pekka	X				
NUORET					
Syrjänen, Sari		X			
Koskinen, Mikko		X			
Santanen, Rauno		X			
Syrjänen, Atte		X			

Kuviosta 1 käy ilmi, että ikäryhmien välillä on selviä kielellisiä eroja. Vanhojen ryhmä on homogeeninen: kaikki kolme vanhinta puhujaa käyttävät vahvaa hämäläismurretta. Keski-ikäisten ryhmässäkin on aluemurteen puhujia: Alma ja Lauri Ala-Mämmilä, Kauko Jalkanen, Aune Kukkula, Rikhard Ronkainen sekä Erkki ja Laina Syrjänen. Keski-ikäisten ryhmä jakautuu kielellisesti selvästi kahtia, koska muut keski-ikäiset puhuvat yleiskieltä. Poikkeus on Kauko Jalkanen, jonka kielessä on selvää tilanteista vaihtelua. Jalkanen saattaa tilanteen mukaan puhua aluepuhekieltä tai yleispuhekieltä. Lisäksi keski-ikäisten ryhmässä on yksi yleispuhekielen puhuja, Pekka Pulmunen.

Nuorten aikuisten ryhmä on heterogeenisin. Mukulla on vasta maahan muuttaneena aivan oma kielimuotonsa, Pekka puhuu aluemurretta ja Anja sekä Eeva yleiskieltä. Nuorten ryhmä on kielellisesti yhtenäinen, sillä kaikki ovat aluepuhekielen puhujia. Nuoret eroavat muista ikäryhmistä, sillä muissa ryhmissä aluepuhekielen käyttäjiä ei juuri ole. Aluepuhekieli on aineistossa nuorten kielimuoto.

Miten nämä eri-ikäisistä puhujista tehdyt havainnot vastaavat todellisuutta? Mämmilän kolme vanhaa kyläläistä, yksi nainen ja kaksi miestä, puhuvat aluemurretta. Heidän puheessaan esiintyy perihämäläisyyksiä, kuten yleisgemmaatio ja muoto *meitin, teitin, heitin*. Kuitenkin vertailtaessa eri-ikäisten kielenkäyttöä on huomattu, että kielellinen konservatiivisuus eli aluemurteen säilyttäminen koskee yleensä vain vanhimpien ikäryhmien naisia. He edustavat erilaista kulttuuriympäristöä kuin nuoremmat ikäryhmät. Kielellistä konservatiivisuutta on kuitenkin katsottava myös sosiaalista taustaa vasten. Murteen säilyminen koskee yleensä alimpia sosiaaliryhmiä, vähän koulutettuja. Monien kotimaisten tutkimusten mukaan yli 60-vuotiaiden naisten ja miesten murteellisuuserot saattavat olla huomattavat. Asuinpaikalla on kuitenkin merkitystä, sillä maaseudulla kieliyhteisö on vielä sosiaalisesti homogeenisempi kuin kaupungeissa. Tällöin naisten ja miesten kielellinen taustakin on yhtenäisempi, eivätkä erot ole niin suuria. (Mielikäinen 1988: 93—95.) Mämmilän kirkonkylä on pieni kieliyhteisö ja sijaitsee maaseudulla, joten on luontevaa, että vanhat miehet puhuvat naisten tavoin hyvin murteellisesti. Aineiston vanhoista puhujista Jalmari Lepolan kieli on selvästi murteellisinta.

Keski-ikäisten puhujien on havaittu olevan herkimpiä sosiolingvistisille normeille. Heillä on myös yleensä käytettävissään laajempi rekisterivalikoima kuin vanhoilla tai nuorilla. (Chambers—Trudgill 1980: 90—92.) Yksi syy tähän on keski-ikäisten erilaiset koulutus- ja ammattitaustat. Mämmilänkin keski-ikäisten ryhmä on heterogeeninen: se koostuu murteenpuhujista ja yleiskielen puhujista. Lisäksi ryhmässä on pari henkilöä, jotka sijoittuvat kielimuodoltaan näiden välille. Keski-ikäiset yleiskielen puhujat ovat kaikki miehiä: toimitusjoh-

taja Teuvo Isopaljo, kunnanjohtaja Martti Mielonen, toimittaja Sauli Pylvänäinen ja pankinjohtaja Ensio Santanen. Heidän koulutuksensa ja asemansa yhteisössä selittävät lähes yleiskielisen kielenkäytön. Keski-ikäisissä on lisäksi yksi yleispuhekielen puhuja, kauppias Pekka Pulmunen. Konstaapeli Jalkasen kielimuoto sen sijaan vaihtelee paljon aluemurteen ja yleiskielen välisellä jatkumolla tilanteen mukaan.

Keski-ikäisten ryhmän murteenpuhujat ovat naisia ja miehiä. Sosiaaliselta asemaltaan he kuuluvat alempaan sosiaaliluokkaan kuin ryhmän yleiskielen puhujat. Keski-ikäisten kieltä tutkittaessa on havaittu, että miehet ovat murteellisemmalla kannalla kuin naiset. Naisten ja miesten kielen väliset suuret erot kuvastavat hyvin jyrkkää sosiaalista murrosta työikäisten naisten elämässä. (Mielikäinen 1988: 95—97.) Mämmilän keski-ikäisten kieli ei siis vastaa tätä havaintoa, sillä murteenpuhujia on sekä miehissä että naisissa. Lisäksi osa mämmiläläisistä keski-ikäisistä on yleiskielen puhujia. Näitä ristiriitoja todellisuuden kanssa selittää ainakin osaksi puhujien sosiaalinen tausta. Naisista Alma Ala-Mämmilä on maatalon emäntä ja Laina Syrjänen kotirouva. Heidän sosiaalinen asemansa tukee murteen puhumista. Aune Kukkula taas on kylän postinkantaja. Ammattinsa puolesta hän saattaisi puhua muodollisemmin, mutta hänen roolinsa kirkonkylässä on olla kylän tietotoimisto. Tietojen urkinnassa epämuodollinen puhetapa lienee edullisempi kuin muodollinen.

Nuorten aikuisten ryhmä muistuttaa keski-ikäisten ryhmää, koska kummassakin ryhmässä on aluemurteen ja yleiskielen puhujia. Ryhmien välinen ero liittyy sukupuoleen: keski-ikäiset yleiskielen puhujat ovat miehiä ja aikuiset yleiskielen puhujat naisia. Tässä on kuitenkin otettava huomioon, että Mämmilä-sarjakuvassa naisia on paljon vähemmän kuin miehiä. Eri ikäryhmissä ei myöskään ole saman verran naisia ja miehiä. Aikuista Pekka Syrjänen puhuu aluemurretta, mutta naiset, Eeva Lehtonen-Syrjänen ja Anja Koskinen, puhuvat yleiskieltä. Kumpikin naisista pyrkii luomaan työuraa kodin ulkopuolella.

Mämmilän nuorten ryhmä on kielellisesti yhtenäinen, sillä nuoret ovat muista ikäryhmistä poiketen aluepuhekielen puhujia. Tutkimuksissa onkin huomattu, että juuri nuoret luopuvat ensiksi vanhoista murrepiirteistä ja omaksuvat vieraita variantteja. Nuorten puhe on myös monilta osin yhdenmukaistumassa. Nuorten kielessä nykypuhekieliset äänne- ja muotoasut ovat valtaamassa alaa yleiskielisiltä ilmauksilta. (Mielikäinen 1986: 12—17.) Toisaalta tutkimusten mukaan on myös murrepiirteitä, joita nuoret säilyttävät. Esimerkiksi eteläpohjalaiset ja jyväskyläläiset nuoret ovat säilyttäneet puheessaan *ts*-yhtymän vastineena vaihtelemattoman geminaatallisen *tt*:n tietyissä muotoryhmissä, esim. *viittiä* : *viittin*. Myös jälkitavujen

vokaalienvälinen *h* on säilynyt eteläpohjalaisilla koululaisilla joissakin muotoryhmissä, esim. *kouluhu, tutkitahan*. (Silvennoinen 1980: 113—114; Järvi 1981: 35—36, 47.)

Mämmilän kieliyhteisön ikäryhmistä selvästi erottuvat siis vanhat murteenpuhujina ja nuoret aluepuhekielen puhujina. Keski-ikäisten ja nuorten aikuisten ryhmille on yhteistä se, että kummassakin ryhmässä on sekä murteen- että yleiskielen puhujia. Ryhmien sisällä on kuitenkin eroja yksilöiden välillä. Esimerkiksi vanhojen ryhmässä Jalmari Lepolalla on murteellisin kielimuoto. Nuorten ryhmässä Rauno Santasen aluepuhekielessä on eniten murrepiirteitä ja slangisanoja. Keski-ikäisten ryhmässä toimittaja Sauli Pylvänäinen puhuu lähes normin mukaisesti, ja muilla yleiskielen käyttäjillä on enemmän puhekielisyyksiä kielimuodossaan.

Vanhojen ja nuorten osalta Koiviston kieliyhteisö vastaa melko hyvin todellisuutta: vanhat ovat säilyttäneet aluemurteensa ja nuorten puheessa on paljon neutraaleja nykypuhekielen piirteitä. Nuorten puheessa on myös slangisanoja, mikä viittaa haluun erottua muista puhujista. Keski-ikäisten ryhmän vertaaminen todellisuuteen on ongelmallista, koska ryhmässä on naisia suhteellisen vähän. Todellisuuden kanssa yhteneväistä on se, että alemman sosiaaliluokan miehet puhuvat aluemurretta ja ylemmän sosiaaliluokan miehet yleiskieltä. Nuorten aikuisten ryhmässä autokorjaamoyrittäjä puhuu aluemurretta ja kodin ulkopuolella työskentelevät naiset yleiskieltä, mikä on melko uskottavaa.

3.2. Sukupuoli

Kielenkäyttäjän sukupuoli on keskeinen taustamuuttuja, mutta naisten ja miesten välisiä kielellisiä eroja on analysoitava ottaen huomioon muitakin muuttujia, kuten ikä tai ammatti. Nuolijärven mukaan (1986: 217) sukupuolisuus sinänsä ei riitä tekemään sukupuolta muuttujaksi. Sukupuoli tulee muuttujaksi vasta, kun otetaan huomioon se, mitä sukupuolten ero merkitsee nyky-yhteiskunnassa — esimerkiksi kahtia jakautuneita työmarkkinoita. Sukupuolten välisiä eroja kuvattaessa kuvataan samalla sitä, mistä suomalaisen miehen ja naisen yhteisöllinen status muodostuu.

Monissa länsimaisissa sosiolingvistisissä tutkimuksissa on havaittu samoja keskeisiä eroja naisten ja miesten kielessä. Naiset esimerkiksi tavoittelevat enemmän standar-

dinormia kuin miehet, varsinkin muodollisissa puhetilanteissa. Lisäksi on huomattu, että miehet käyttävät enemmän murteellisia ja puhekielisiä kielimuotoja ja sopeutuvat hitaammin uuteen kielimuotoon. Äänenmurros vaikuttaa miehillä puhekorkeuteen ja vokaalien ääntämykseen. Naisilla on parempi kielikyky kuin miehillä, mutta silti naisten on vaikeampi saada puheenvuoro niin arkisissa kuin julkisissakin keskusteluissa. (Elert 1977: 17—19.)

Naiset suosivat siis puheessaan prestiisipiirteitä läntisissä yhteiskunnissa. **Prestii-sillä** tarkoitetaan sosiolingvistiikassa ylemmälle sosiaaliryhmälle ominaista kieltä tai kielenpiirteitä, jotka saavat osakseen positiivisen varauksen (Paunonen 1980: 51). Peter Trudgill (1974: 74) on esimerkiksi havainnut, että naiset käyttävät kaikissa sosiaaliryhmissä enemmän prestiisivariantteja ja vähemmän stigmautuneita eli leimautuneita variantteja kuin miehet. Naiset tavoittelevat muodollisissa puhetilanteissa prestiisinmukaista ääntämystä enemmän kuin miehet, ja alemman keskiluokan naiset vaihtavat koodia hyvinkin selvästi. Naiset myös pyrkivät käyttämään standardivariantteja, kun taas miehet pyrkivät käyttämään murteellisia variantteja.

Käyttäessään norminvastaisia puhekielisyksiä naiset turvautuvat mieluiten sellaisiin variantteihin, jotka eivät leimaa heidän puhettaan ainakaan alueellisesti tai alempien sosiaaliryhmien mukaan. Mielikäinen (1988: 108) katsoo keski-ikäisten ja nuorten naisten suosivan mieluummin yleiskielistä tai yleispuhekielistä puhetapaa. Miesten kielestä taas kuultaa vielä läpi aluemurre tai tasoittunut aluepuhekieli.

Fiktiivinen kieliyhteisö koostuu tekijän hahmottelemista naisista ja miehistä. Mämmilän henkilöiden sukupuoli on selkein henkilöitä erottava tekijä. Hahmojen iän voi vain arvioida summittaisesti ulkonäöstä, juonen kulusta, perhejuhlista tai muusta vihjeestä. Henkilön ammatti ja asema yhteisössä käy ilmi melko selvästi. Muuten sosiaalisesta taustasta ei yleensä kerrota yksityiskohtia. Millainen kielimuoto sitten on mämmiläläisellä naisella ja miehellä? Onko Mämmilässä sukupuolten välillä eroja? Käyttääkö Koivisto stereotyyppioita naisten tai miesten kielestä esimerkiksi kärjistääkseen sanottavaansa tai henkilöahmoa?

Kuviossa 2 puhujat on järjestetty sukupuolen ja iän mukaisiin ryhmiin, jotka ovat naiset, tytöt, miehet ja pojat. Jokaisessa ryhmässä puhujat on mainittu oletetussa ikäjärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan. Kuvion lyhenteet tarkoittavat kielimuotoja: AM = aluemurre, APK = aluepuhekieli, YPK = yleispuhekieli, YK = yleiskieli ja Muu = lasten kieli, ulkomaalaiskieli. Kuvio 2 esittää puheyhteisön kielimuotojen jakaumaa, kun muuttujana on puhujan sukupuoli ja ikä. Kuvio perustuu luvussa 2 esittämääni analyysiin.

Kuvio 2: Mämmilä-sarjakuvan kielimuodot sukupuoliryhmittäin

	AM	APK	YPK	YK	Muu
NAISET					
Lepola, Siiri	X				
Syrjänen, Laina	X				
Ala-Mämmilä, Alma	X				
Kukkula, Aune	X				
Koskinen, Anja				X	
Lehtonen-Syrjänen, Eeva				X	
TYTÖT					
Syrjänen, Sari		X			X
MIEHET					
Lepola, Jalmari	X				
Rönkä, Toivo	X				
Syrjänen, Erkki	X				
Isopaljo, Teuvo				X	
Mielonen, Martti				X	
Santanen, Ensio				X	
Ala-Mämmilä, Lauri	X				
Jalkanen, Kauko	X				
Pulmunen, Pekka			X		
Pylvänäinen, Sauli				X	
Ronkainen, Rikhard	X				
Al-Zomal, Muhammed					X
Syrjänen, Pekka	X				
POJAT					
Syrjänen, Atte		X			
Santanen, Rauno		X			
Koskinen, Mikko		X			X

Aineiston keskeisistä henkilöistä naisia on kuusi ja miehiä kaksitoista. Vastaavasti tyttöjä on yksi ja poikia kolme. Miehiä on selvästi enemmän kuin naisia, mikä saattaa johtua siitä, että sarja käsittelee paikoin runsaasti kunnallispolitiikkaa. Pikkukuntien johdossa on perinteisesti enemmän miehiä kuin naisia. Monet Mämmilän naisista esiintyvät sarjakuvassa vähäpätöisissä rooleissa, kuten kunnanjohtajan ja yritysjohtajien vaimot.

Kielimuodot jakautuvat puhujien sukupuolen mukaan niin, että aluemurteen ja yleiskielen puhujissa on sekä naisia että miehiä. Aluepuhekieltä puhuvat nuoret, heistä sekä tytöt että pojat. Yleispuhekieli voi olla sekä naisten että miesten kielellisen repertoarin yksi rekisteri. Yksi miehistä, Mukku, on maahanmuuttaja, jolla on oma, muista selvästi erottuva, kielimuotonsa. Mämmilän kieliyhteisössä sukupuolten väliset kielelliset erot näkyvät selvimmin sanastossa, jota käsittelem luvussa 5.

Naisista Anja Koskinen ja Eeva Lehtonen-Syrjänen puhuvat yleensä yleiskieltä, Sari Syrjänen aluepuhekieltä ja Alma Ala-Mämmilä, Aune Kukkula, Siiri Lepola ja Laina Syrjänen aluemurretta. Kuviosta 2 käy ilmi, että naisten kielimuoto on yhteydessä puhujan ikään, sillä vanhat ja keski-ikäiset naiset ovat kielimuodoltaan murteenpuhujia. 25—45-vuotiaat naiset puhuvat yleiskieltä ja tyttö, Sari, puhuu aluepuhekieltä.

Mämmilässä kuvataan kahta uratietoista naista, jotka pyrkivät käyttämään yleiskieltä. Ensinnäkin Eeva Lehtonen-Syrjänen puhuu norminmukaista yleiskieltä. Hänen käyttämässään sanastossa on joitakin yleiskielen normista poikkeavia sanoja. Eevan kieli eroaa selvästi samaan ikäluokkaan ja koulutusryhmään mutta eri ammattiryhmään kuuluvan miehensä Pekan kielestä. Puuseppä ja autokorjaamoyrittäjä Pekka Syrjänen puhuu ympäristölleen ja ammattiryhmälleen yleistä aluemurretta. Kuten Pekkakin Eeva on kotoisin Mämmilästä. Hänen isänsä on linja-autonkuljettaja, liikennöitsijä Eino Lehtonen, joka puhuu aluemurretta. Ylioppilaalle ja toimistovirkailijalle prestiisikielen pyrkiminen voi olla statussymboli. Eeva Lehtonen-Syrjänen kuvataan sarjassa naiseksi, joka yleiskieltä puhumalla tavoittelee korkeampaa statusta. Naisille kielenkäyttö voikin olla lähes ulkonäköön verrattava statussymboli, ja tässä suhteessa naisilta on vaadittu enemmän kuin miehiltä. (Mielikäinen 1988: 100—101.) Eeva Lehtonen-Syrjänen kielessä on jopa hyperkorrektiuden piirteitä. Hän esimerkiksi puhuu norminmukaista yleiskieltä myös riidellessään kotona miehensä Pekan kanssa.

Eeva Lehtonen-Syrjänen: Päivähoitoon, vai?

Pekka Syrjänen: Eikun töihin, tyhmä! Sille johtajalle ei perheellinen kelpaa kuin oman pentunsa ilmaishoitajaksi.

Eeva Lehtonen-Syrjänen: Ai?! Sinäkö se Mikon hoidatkin? Ja Anjahan kävi kysymässä sinua töihin myöhemmin...

Pekka Syrjänen: Mulle sanotaan vain kerran ei. (7:29)

Toimitusjohtaja Anja Koskinen puhuu ikä- ja ammattiryhmälleen tyypillistä kielimuotoa. Koskisen kieli kuitenkin eroaa hiukan yleiskieltä puhuvien Isopaljon, Mielosen ja Santasen kielestä. Koskisen yleiskielessä on vähemmän normipoikkeamia kuin miesjohtajien. Hänen kielessään esiintyy nykypuhekielen piirteistä ainoastaan passiivia monikon 1. persoonassa ja omistusliitteetöntä muotoa monikon 1. persoonassa. Miesjohtajien kielessä esiintyy näiden piirteiden lisäksi *s:n* jälkeisen *i:n* loppuheittoa ja *se-* ja *ne-*pronominin käyttöä henkilöön viitattaessa. Koskisen kieli on yleiskielisempää kuin paikoin miesjohtajien.

Mielikäisen (1988: 102) mukaan puheen yleiskielisyysastetta kuvastavat havainnollisesti sellaiset piirteet, joissa laaja-alainen murrevariantti on yleistymässä ja yksinomaistumassa epävirallisen puhekielen tuntomerkeksi ikä- ja sosiaaliryhmästä riippumatta. Tällaisia piirteitä ovat nykyään mm. monikon 1. persoonan taivutusmuodot (*me menemme*), monikon 3. persoonan kongruentit muodot (*he tulevat*), *hän* ja *he* -pronimit sekä omistusliitteet (*vanhempani*). Norminmukaisten varianttien käyttö saattaa arkipuheessa ilmentää jo hyperkorrektiutta. Anja Koskista vielä korrektoimmin pyrkivät puhumaan Eeva Lehtonen-Syrjänen ja toimittaja Sauli Pylvänäinen.

Sukupuolten väliset erot liittyvät kiinteästi muihin kielenulkoisiin taustamuuttujiin, kuten sosiaalisen asemaan ja ikään. Coatesin mukaan sosiaaliryhmällä on enemmän merkitystä miesten kuin naisten puheelle ja vanhemmat naiset tavoittelevat herkemmin prestiisinormia kuin muut puhujat. Prestiisinvastainen ääntämys taas liittyy enemmän ikään kuin sukupuoleen, sillä nuoret naiset ääntävät lähes yhtä prestiisinvastaisesti kuin miehet. Kuitenkin naisten, miesten ja nuorten puheelle ovat tyypillisiä omat, tietyt varianttinsa. (Coates 1986: 67—69, 71.)

*d:*stä on varhain tullut kirjakielen symboli, jonka ääntämistä on täytynyt tietoisesti opetella. Tutkimusten mukaan *d:n* innokkaimpia käyttäjiä ovat työikäiset naiset (Mielikäinen 1988: 102). Aineiston naisista *d:tä* esiintyy yleiskielen puhujista Anja Koskisella ja Eeva Lehtonen-Syrjäsellä, esim. *meidän* (7:42), *hoidatkin* (7:29). Aluepuhekieltä käyttävällä Sarilla *d:*llinen muoto vaihtelee kadon kanssa, esim. *finnivoidetta* (10:37), *vaihdoin* (10:39), *ees* (10:37), *tehä, yhen* (10:38). Aluemurteen puhujista Laina Syrjäsellä *d* ja *r* vaihtelevat, esim. *säätiedotus* (1:23), *vuodella* (1:48), *tiaron* (10:6), *vuaresta* (10:19). *r* on kuitenkin tavanomaisempi variantti, joten vaihtelussa voi olla kyse tekijän lipsahduksesta. Aune Kukulalla *r* esiintyy jopa lainasanassa, esim. *leiri* = leidi (10:9). Hänellä on vahva kielellinen identiteetti:

Aune Kukkula: Minä pualestani puhun ja pukeurun ihan niin kuin lystään!!! - - (4:42)

Murteella tai murteellisella puhetavalla onkin erilainen merkitys eri-ikäisille naisille ja miehille. Suomessa murteisiin on yhdistetty maalaisuus ja sivistymättömyys, mikä on saattanut vaikuttaa naisten ja miesten asenteisiin. (Mielikäinen 1988: 97—98.) Esimerkiksi Englannissa murre on taas leimautunut sosiaalisesti alempiarvoiseksi ja maskuliiniseksi (Trudgill 1983: 169).

Kotimaisissa tutkimuksissa on osoitettu, että yli 60-vuotiaiden naisten ja miesten erot murteellisuudessa voivat olla suuret. Vanhimpien ikäryhmien naiset ovat säilyttäneet miehiä paremmin murteellisia muotoja. Esimerkiksi 60—70-vuotiaista jyvaskyläläisistä naiset ovat olleet konservatiivisempia ja säilyttäneet miehiä enemmän murrepiirteitä. (Rautkorpi 1980; Silvennoinen 1980; Mielikäinen 1981.) Tämä koskee kuitenkin yleensä vähän koulutettuja vanhoja naisia. (Jonninen-Niilekselä 1982; Nieminen 1982.) Kotimaisten tutkimusten mukaan keski-ikäisten miesten kieli on selvästi murteellisempaa kuin naisten (esim. Jonninen-Niilekselä 1982). Nuolijärven *Kolmannen sukupolven kieli* -tutkimuksesta (1986) käy ilmi, että naiset luopuvat miehiä herkemmin kielensä murteellisuuksista.

Murteen väistyminen ei tapahdu pelkästään ikä- ja sukupuoliryhmittäin, vaan myös piirteittäin. Maaseudulla murrepiirteiden hierarkia ei ole ilmeisesti niin jyrkkä kuin kaupungeissa. (Mielikäinen 1988: 96.) Maaseudulla kieliyhteisö on yhä sosiaalisesti homogeenisempi kuin kaupungeissa. Sukupuolten väliset erot voivat olla vähäisempiä, kun naisten ja miesten kielellinen taustakin on yhtenäisempi murteiden tasoittumisesta ja yleiskielen vaikutuksesta huolimatta. Yli 65-vuotiaiden parkanolaisten kielessä naiset ovat murteellisemmalla kannalla, mutta erot eivät ole niin suuria kuin Jyväskylässä. (Mielikäinen 1988: 93—94.)

Mämmilän aluemurretta puhuvien naisten ja miesten kielen piirteissä on vain vähän eroja. Aluemurretta puhuvilla naisilla ja miehillä esiintyvät kielessä samat murrepiirteet. Aineistossa on kaksi miestä, Jalmari Lepola ja Riku Ronkainen, joiden kielessä esiintyvät kaikki aiemmin luettelemani murrepiirteet, myös harvinaisimmat. Sen sijaan aluemurretta puhuvissa naisissa ei ole ketään, jonka kielessä esiintyisi kaikki luettelemani piirteet. Puuttuvat piirteet ovat kuitenkin miehilläkin harvinaisia. Näitä ovat *k:n* astevaihtelutapaus *hakea* : *hajen* ja verbin abessiivimuoto *taittumati*.

Tyttöjen ja poikien kielessä on joitakin eroja. Aineiston nuoret ovat vanhimmasta nuorimpaan lueteltuina Atte, Rane, Sari ja Mikko. He ovat syntyneet muutaman vuoden välein.

Sarjan alkaessa Atte on kouluikäinen ja Rane alle kouluikäinen. Sari syntyy vasta sarjan toisessa albumissa ja Mikko viidennessä albumissa. Vertailllessani tyttöjen ja poikien kieltä jätän tarkastelun ulkopuolelle Sarin, Mikon ja Ranen alle kouluikäisenä puhuman kielen. En käsittele myöskään aineistossa satunnaisesti esiintyvien lasten ja nuorten kieltä.

Tutkimuksissa on huomattu, että nuoret luopuvat ensiksi vanhoista murrepiirteistä ja omaksuvat vieraita variantteja. Nuorten puhe on myös monilta osin yhdenmukaistumassa, ja nuorten kielessä nykypuhekieliset äänne- ja muotoasut ovat valtaamassa alaa yleiskielisiltä ilmauksilta. (Mielikäinen 1986: 12—17.) Alle 25-vuotiaiden kielen murteellisuudessa sukupuolten väliset erot ovat hyvin vähäiset. Sekä kaupungeissa että maaseudulla nuorten puhekielen muutos on tapahtunut melko tasaisesti sukupuolesta riippumatta. (Mielikäinen 1988: 97.)

Aineiston nuoret ovat kielimuodoltaan yhdenmukainen ryhmä, sillä he ovat kaikki aluepuhekielen puhujia. Tyttöjen (Sari) ja poikien (Atte, Rane ja Mikko) kielessä on kuitenkin joitakin eroja. Pojista Ranen kielessä on eniten murre- ja nykypuhekielen piirteitä ja slangisanoja. Hänen kielensä on nuorten ryhmässä värikkäintä.

Rane Santanen: Atte, vena! Eihän se Isopaljo yhtään usko, että sää sen päälle ajoit, vaikka sanoit, että juttu on selvä ja sovittu! Jumankaut, jätkä! Oot menny laulaan kyttä-Jalkaselle!!! (7:43)

Myös Sarin kieli on värikästä murre- ja nykypuhekielen piirteineen ja slangisanoineen. Mikon ja Aten puhe on neutraalimpaa kuin Sarin ja Ranen. Mikko puhuu paikoin hiukan pikkuvanhasta, onhan hän luokan priimus ja paljon tekemisissä aikuisten, kuten omien ja kasvattivanhempiansa kanssa. Kun Atte lähtee opiskelemaan korkeakouluun ja aloittelee teknisen alan työuraansa, hänen kielimuotonsa alkaa muuttua muodollisemmaksi. Nuorten ryhmässä kielelliset erot näyttävät olevan puhujakohtaisia niin, että puhujan sukupuolella ei ole suurta merkitystä. Ryhmän puhekielisimmät nuoret, Rane ja Sari ovat luonteeltaan ja käytökseltään kapinallisia. Siksi on luontevaa, että heidän kielimuotonsa on antinormatiivinen. Teiniikäinen Sari on itseensä luottava nuori nainen ja tuo sen tarvittaessa jämäkästi julki:

Sari Syrjänen: Ja mähän kun en oo mikään miästen barbi, jota äijät voi pukee, riisuu ja rassata kuin mitäkin konetta! (10:46)

3.3. Koulutus ja ammatti

Ammatin ja koulutuksen perusteella määritetty sosiaaliryhmä on ollut keskeinen muuttuja sosiolingvivistisessä tutkimuksessa. Paunonen (1982b: 61—62) muistuttaa, että sosiaaliryhmä on sinänsä abstraktio, yläkäsite, joka voi sisältää hyvinkin heterogeenisiä kielenkäyttöryhmiä. Liikaa yleistämättä ei voida puhua jollekin ryhmälle ominaisesta kielenkäytöstä. Eri sosiaaliryhmien kieltä selvitetessä olisi otettava huomioon ryhmien väliset suhteet ja ryhmien sisäiset puhujakohtaiset erot.

Nuolijärvi (1986: 218—219) on huomannut, että ammatissa yhteiskunnallinen kontrolli koskee naista tiukemmin kuin miestä. Siksi sukupuolta ja ammattia ei voi erottaa toisistaan. Nainen ja naisen työ on rajoitetumpi ja ulkoapäin säädellympi kuin mies ja miehen työ. Nuoret naiset omaksuvat herkästi yleispuhekielisiä piirteitä, oli sitten kyse paikallaan asuvista tai muuttajista. Yhteiskunnallinen kontrolli ulottuu laajimmin naisiin, jotka sitten kontrolloivat itsekin kielellistä ja todennäköisesti kaikkea käyttäytymistä enemmän kuin miehet.

Nuolijärven tutkimuksesta (1986: 222) käy ilmi, että sukupuolen ja yhteiskunnallisen kontrollin lisäksi myös työn luonne vaikuttaa puhujan kieleen. Vastoin aikaisempia tutkimuksia Nuolijärvi huomasi, että muuttajan runsaat kontaktit työpaikan ulkopuolisiin eivät edistäneetkään yleiskielisen puhutavan omaksumista. Sen sijaan sellaiset muuttajat, joilla ei työpäivän aikana ollut kontakteja työn ulkopuolisiin, saattoivat luopua kotimurteestaan, varsinkin jos olivat naisia.

Aineistossa on työelämässä toimivia henkilöitä yhteensä 18, kun rajataan pois kaksi koululaista (Mikko Koskinen ja Sari Syrjänen) ja kolme eläkeläistä (Siiri ja Jalmari Lepola sekä Toivo Rönkä.). Nuorista Rauno Santanen ja Atte Syrjänen aloittavat työelämän sarjan aikana. Työikäiset henkilöt olen jakanut ammatin ja koulutuksen perusteella neljään ryhmään: 1) työläisiin, 2) pienyrittäjiin, 3) toimihenkilöihin ja 4) johtajiin. Kuviossa 3 puhujat on järjestetty koulutuksen ja ammatin mukaisiin ryhmiin. Kussakin ryhmässä naiset on mainittu ennen miehiä. Kuvion lyhenteet tarkoittavat kielimuotoja: AM = aluemurre, APK = aluepuhekieli, YPK = yleispuhekieli, YK = yleiskieli ja Muu = ulkomaalaiskieli. Kuvio 3 on laadittu luvussa 2 esitetyn analyysin pohjalta, ja se kuvaa kielimuotojen jakauman, kun muuttujana on puhujan koulutus ja ammatti.

Kuvio 3: Mämmilä-sarjakuvan puhujien kielimuodot koulutuksen ja ammatin mukaan

	AM	APK	YPK	YK	Muu
TYÖLÄISET					
Syrjänen, Laina	X				
Ronkainen, Rikhard	X				
Syrjänen, Erkki	X				
PIENYRITTÄJÄT					
Ala-Mämmilä, Alma	X				
Ala-Mämmilä, Lauri	X				
Al-Zomal, Muhammed					X
Syrjänen, Pekka	X				
TOIMIHENKILÖT					
Kukkula, Aune	X				
Lehtonen-Syrjänen, Eeva				X	
Jalkanen, Kauko	X				
Pylvänäinen, Sauli				X	
Santanen, Rauno		X			
Syrjänen, Atte		X			
JOHTAJAT					
Koskinen, Anja				X	
Isopaljo, Teuvo				X	
Mielonen, Martti				X	
Pulmunen, Pekka			X		
Santanen, Ensio				X	

Työläisten ryhmään kuuluvat sekatyömies Riku Ronkainen ja kirvesmies Erkki Syrjänen sekä kotirouva Laina Syrjänen. Työläisten ryhmään kuuluvilla ei ole vakituista työpaikkaa, heidän työnsä on kausiluonteista, ns. pätkätyötä, tai he työskentelevät kotitalouksissa. Laina Syrjänen on kotirouva. Laina Syrjäsen aviopuoliso Erkki Syrjänen on kirvesmies ja välillä työtön työnhakija. Kun töitä on tarjolla, hän tekee mm. rakennusalan urakatöitä. Aineiston neljännessä albumissa hän työskentelee rakennusmestari Heimo Suomisen kanssa perustamassaan liiterifirmassa. Aineiston kahdessa viimeisessä albumissa hän on työtön. Riku Ronkainen on myös työtön työnhakija. Erkki Syrjäsen tavoin hän tekee mm. rakennusurakoita. Aineiston kymmenennessä albumissa hän asuu ja työskentelee Mukun luomuviljelytilalla.

Työläisten ryhmä on kielimuodoltaan yhtenäinen, sillä kaikki ryhmän henkilöt puhuvat aluemurretta. Laina ja Erkki Syrjänen ovat paljon kotiympäristössään. Erkin liiterifirmaakin on omassa liiterissä. Riku Ronkainen asuu Mämmilässä. Työttömänä ollessaan hän istuu usein paikallisessa kaljakuppilassa. Ronkainen liikkuu usein Mämmilän kylähullun, kaivonkatsoja Varpu-Viljamin seurassa, joka puhuu vahvaa hämäläismurretta.

Pienyrittäjien ryhmän muodostavat Ala-Mämmilän pienviljelijäpariskunta, jotka harjoittavat tilallaan pienviljelyä ja maatilamatkailua, luomuviljelijä Muhammed Al-Zomal sekä puuseppä, autokorjaamoyrittäjä Pekka Syrjänen. Pekka on ensimmäisessä albumissa työtön puuseppä, neljännessä hän työskentelee Nappilan sorvaamossa ja seitsemännessä ja kymmenennessä omassa autokorjaamossaan. Pienyrittäjällä ei juuri ole vapaa-aikaa. Hänen omasta työpanoksestaan riippuu täysin oma toimeentulo. Vaikka pienyrittäjä on vahvasti sidoksissa työhön, on hän toisaalta itsenäinen, oma työnantajansa.

Pienyrittäjistä Mukulla on maahanmuuttajana aivan oma kielimuotonsa ja muut, Ala-Mämmilän pariskunta ja Pekka Syrjänen, puhuvat aluemurretta. Lauri Ala-Mämmilä viljelee vaimonsa, emäntä Elman kanssa suvun perintötilaa. He ovat syntyjään mämmiläläisiä ja haluavat jatkaa tilalla perinteistä elinkeinoa. Lisäksi heidän tilallaan vierailee maatilamatkailijoita ulkomailta asti. Mukku ja Pekka ovat molemmat pätkätöiden jälkeen työllistäneet itsensä perustamalla oman yrityksen, Mukku luomuviljelytilan, Pekka autokorjaamon. Molempien yritykset laajenevat alkuperäisestä koostaan. Pekan autokorjaamossa työskentelee apulaisena ensin Rane, sitten Mukku. Mukun apulaisena tilalla työskentelee Riku Ronkainen. Pienyrittäjät toimivat kaikki palveluammateissa, Ala-Mämmilöiden majoitusvieraat asioivat myös Mukun luomutilalla.

Kuvio 3 osoittaa, että työläisten ja pienyrittäjien ryhmät muodostavat kielimuodoltaan homogeenisen puhujajoukon. Mämmilän työläisten ja pienyrittäjien kielimuoto on aluemurre. Kielimuoto on ryhmissä yhtenäinen, mikä voisi viitata ryhmien sisäiseen ja väliseen solidaarisuuteen. Tutkijoiden mukaan erilaisella kielellisellä käyttäytymisellä ryhmät pyrkivät vahvistamaan ryhmäluonnettaan. Yksilö taas haluaa myös kielellisesti kuulua tiettyyn ryhmään olematta toisen ryhmän jäsen. Kielelliset erot lisäävät ryhmien välistä eroa. (Trudgill 1974: 94; Nuolijärvi 1988: 84.)

Standardista poikkeavan kielimuodon suosiminen voi myös olla suojautumista yleiskielen prestiisiä vastaan. Esimerkiksi englantilaisessa yhteiskunnassa miesten arvostamiin ei-standardeihin variantteihin yhdistyvät työläismiesten maskuliinisuus ja kovuus. Naiset taas

ovat statustietoisempia kuin miehet ja siten herkempiä ymmärtämään kielellisiä eroja. Naiset haluavat puhua paremmin, sosiaalisesti hyväksyttävää kielimuotoa nostaakseen statustaan. (Trudgill 1974: 94.) Feministinen kielentutkimus kuitenkin kyseenalaistaa ajattelun statustietoisuudesta ja pitää sitä yksinkertaistavana. Naiset ja miehet puhuvat aineellisten vaatimusten mukaisesti, ja nämä vaatimukset ovat erilaisia, koska naisia ja miehiä arvioidaan eri kriteerein ja eri tavoin. (Cameron 1996: 86—90.)

Mämmilässä alemman sosiaaliluokan puhujat, työläiset ja pienyrittäjät, puhuvat aluemurretta. Naisten ja miesten kielimuodolla ei ole näissä ryhmissä merkittävää eroa. Maaseudulla kieliyhteisö onkin yhä sosiaalisesti homogeenisempi kuin kaupungeissa. Sukupuolten väliset erot voivat olla vähäisempiä, kun naisten ja miesten kielellinen taustakin on yhtenäisempi murteiden tasoittumisesta ja yleiskielen vaikutuksesta huolimatta. (Mielikäinen 1988: 93—94.) Mämmilässä aluemurre on työläisiä ja pienyrittäjiä yhdistävä piirre. Koiviston ratkaisu on uskottava, varsinkin kun ylempien sosiaaliluokkien, toimihenkilöiden ja johtajien, kieli eroaa alempien sosiaaliluokkien kielestä selvästi.

Mämmilän **toimihenkilöiden ryhmään** kuuluvat toimihenkilöt ja viranhaltijat, jotka eivät ole ylimmässä esimiesasemassa. Tämän ryhmän muodostavat konstaapeli Jalkanen, postinkantaja Aune Kukkula, toimistovirkailija Eeva Lehtonen-Syrjänen, toimittaja Sauli Pylvänäinen, liikealan konsultti Rauno Santanen ja tietokoneohjelmoija Atte Syrjänen. Sauli Pylvänäinen on päätoimittaja, mutta kaupallisen uutis- ja ilmoituslehden toimittajana hän toimii omistajan, Teuvo Isopalon, alaisena. Rauno Santanen puolestaan toimii työelämässä vasta aineiston viimeisessä albumissa. Peruskoulun jälkeen hän toimii korjaamoapulaisena ja sittemmin osakkaana Pekan autokorjaamossa. Korjaamotyön ohessa hän harjoittaa idänkauppaa. Viimeisessä albumissa hän toimii konsulttina isänsä kanssa perustamassaan yrityksessä.

Toimihenkilöiden ryhmä on kielellisesti heterogeeninen. Konstaapeli Jalkanen ja postinkantaja Aune Kukkula puhuvat yleensä aluemurretta, konsultti Rauno Santanen ja ohjelmoija Atte Syrjänen aluepuhekieltä. Toimistovirkailija Eeva Lehtonen-Syrjänen ja toimittaja Sauli Pylvänäinen puhuvat yleiskieltä. Toimihenkilöiden ryhmän kielellistä heterogeenisuutta selittää toisaalta ryhmän henkilöiden ammattien erilaisuus, toisaalta ikä. Ryhmän nuorimmat puhuvat aluepuhekieltä.

Konstaapeli Kauko Jalkasen esimies, jota aineistossa ei mainita, on kaiketi kihlakunnan nimismies. Työpaikallaan Jalkanen on kuitenkin ylimmässä asemassa alaisenaan poliisi tai useampi. Jalkasen työympäristö vaihtelee kamarista kadulle, ja hän liikkuu jalkaisin,

pyörällä tai autolla. Yleensä hän puhuu vahvaa aluemurretta, joskus hyvin muodollisessakin tilanteessa, esim. kuulustelussa. Jalkanen on hyvissä väleissä kyläläisten kanssa: illalla putkaan korjaamansa rettelöitsijän, Ronkaisen, kanssa hän lähtee aamulla kalaan. Jalkasen rekisteri kuitenkin vaihtelee: paikoin hän puhuu alue- tai yleispuhekieltä.

Kauko Jalkanen: P-poltettiin!?! Sulla kuule eristää koko almanakka – tasan kuukauren!!! (4:11)

Kauko Jalkanen: Otetaanpas ihan rauhallisesti, järjestyksessä, aivan alusta ja vuoron perään. - - Eiköhän tehdä niin... että Isopaljo korvaa Ronkaisen puseron, mutta muuten sovitte noi väärinkäsitykset keskenänne. Sopiiko? (10:26)

Postinkantaja Aune Kukkula on Ronkaisen ikäinen. Kukkula liikkuu työssään mopolla ja on jatkuvassa kontaktissa kyläläisten kanssa. Kukkulaa tituleerataan yleisesti kylän tietotoimistoksi tai juorukelloksi, joka aina tietää tai on tietävinään, mitä kyläläisille kuuluu ja levittää auliisti urkkimiaan tietoja. Hän on itse tietoinen asemastaan kylän tietopankkina. Kukkulalle postinkantajan työ on lähes elämäntapa, sillä vapaa-aikanaan hän jakelee mm. vaalilehtisiä vapaaehtoisesti. Aune Kukkula on vahva nainen, joka sanoo kerkeästi mielipiteensä eikä kritiikistä hätkähdä.

Jalkasen työ on hyvin itsenäistä, ja Kukkula suhtautuu omaan työhönsä omapäisesti. Postinkanto tuntuu Kukkulalle olevan sivutoimi, kylän tietopankin tehtävä motivoivampi pesti. Sekä Jalkanen että Kukkula ovat työssään paljon tekemisissä muiden kyläläisten kanssa. Kumpikin kuvataan myös jollain tapaa yksinkertaisiksi. Jalkanen antautuu toisinaan vähäpätöisten rikosvihjeiden ja Kukkula juorujen vietäväksi. M-klubin sikariporras ei Jalkasta juuri arvosta, vaikka hän hoitaakin työnsä tunnollisesti. Aune Kukkulan statusta kyläyhteisössä laskee hänen liiallinen uteliaisuutensa.

Toimistovirkailija Eeva Lehtonen-Syrjänen puhuu yleiskieltä. Hän on nuorempi kuin Jalkanen ja Kukkula. Lehtonen-Syrjänen on koulutukseltaan ylioppilas ja hän työskentelee ainakin perhepäivähoitajana sekä toimistovirkailijana kunnan palveluksessa. Hänellä ei ole vakinaista työpaikkaa. Hän on välillä kotona ja hoitaa lapsiaan, mutta tarvittaessa tarttuu rohkeasti työtilaisuuksiin. Hänelle on tärkeää taloudellinen riippumattomuus aviomiehestään Pekasta.

Pekka Syrjänen: Enpähan ainakaan ole enää Anjan armoilla.

Eeva Syrjänen: Enkä minä sinun. Kun menetit työpaikkasi, minun oli hankittava sellainen,

onneksi...ei nimittäin nytkään tarvitse kerjätä sinulta rahaa eikä lupaa Mikon hoitamiseen... - -
(7:29)

Eeva Lehtonen-Syrjänen on pätkätyöläinen. Ollessaan kotona ja hoitaessaan omia lapsia ja muiden lapsia perhepäivähoitajana hän työskentelee itsenäisesti. Työpäivän aikana kotiäiti tai perhepäivähoitaja voi olla kotona, kotipihalla tai puistossa, kunhan lapset vain ovat mukana. Työpäivän aikana hän on tekemisissä lasten kanssa. Lasten kanssa ulkosalla liikkussa hän voi olla tekemisissä muiden kyläläisten kanssa. Kunnanvirkailijan työ on epäitsenäisempää. Toimistovirkailija työskentelee toimistossa ja keskustelee työpäivän aikana työtovereidensa ja mahdollisten asiakkaiden kanssa. Työ on ylhäältä ohjattua, virkailija tekee työnsä johtajan alaisuudessa. Mielikäinen (1986: 106) onkin havainnut, että palveluammattissa toimivien puhe on standardista. Eeva havittelee selvästi korkeampaa sosiaalista statusta kuin miehensä, autokorjaa-moyrittäjä Pekka Syrjänen. Eeva on aineistossa esimerkki naisesta, joka pätkätyöläisenä on työelämän ristipaineessa. Korkeamman sosiaalisen aseman havittelu paljastuu Eevan kielimuodosta. Koti- ja ulkomaisten tutkimusten mukaan keski-ikäiset naiset pyrkivät selvimmin yleiskielisyyteen, koska he ovat työelämässä joutuneet kokemaan suurimmat muutospaineet. (Mielikäinen 1988: 100—101.)

Toimittaja Sauli Pylvänäinen kuuluu Jalkasen ja Kukkulan kanssa samaan ikäluokkaan. Pylvänäisen käyttämä yleiskieli sijoittuu kielimuotojen jatkumolla aivan toiseen päähän kuin Jalkasen ja Kukkulan kielimuodot. Pylvänäisen työ paikallislehden toimittajana on itsenäistä. Hän on kuitenkin lehden omistajan talutusnuorassa, eikä pysty toteuttamaan työssään ihannettaan, toimittajan riippumattomuutta ja objektiivisuutta. Toimittaja on työssään myös jatkuvan julkisen kritiikin kohteena: usein lukijakunnassa on joku, jota lehtijuttu ei jostain syystä miellytä. Pylvänäisen työ sisältää sosiaalisia tilanteita, haastattelukontakteja kyläläisten kanssa sekä itsenäistä juttujen kirjoittamista. Kirjoittaessaan lehtijuttuja hän luonnollisesti pyrkii eksaktiin, hyvään kirjakieleen. Pylvänäinen kirjoittaa myös sivutyönään salapoliisiromaaneja salanimellä Pauli Pilaristo, minkä hän kokee antoisaksi tylsän leipätyön rinnalla. Pylvänäinen on siis kirjallisesti suuntautunut. Tämä näyttää heijastuvan hänen norminmukaiseen puhekieleensä, jossa poikkeamia ei ole.

Sauli Pylvänäinen: Mutta päätoimittaja olen minä...vai o-olenko? (7:13)

Toimihenkilöiden ryhmän kaksi muuta henkilöä, Rane ja Atte, ovat muita ryhmän henkilöitä selvästi nuorempia. Liikealan konsultti Rane ja atk-ohjelmoija Atte puhuvat aluepuhekieltä, Rane hitusen Attea voimakkaammin. Aten työ kuuluu selkeästi tekniikan, tarkemmin tietotekniikan alaan. Hän on kiinnostunut työstään ja saa köyhän perheen poikana kaipaamia tuloja. Ranen työnkuva on hämäämpi, omien sanojensa mukaan hän tekee bisnestä ja konsulttikeikkoja isälleen. Ranea kiinnostaa työssä raha, ja sen karttuminen helpolla tavalla omalle tilille. Hänen ei ollut vaikea jättää edellistä työpaikkaansa autokorjaamossa. Aten työ on melko itsenäistä, enimmäkseen tietokoneen näyttöpäätteen ääressä istumista. Työtehtäviin kuuluu myös neuvotteluja ja osallistumista edustustilaisuuksiin. Rane liikkuu työssään laajalla alueella, Brysselissä asti ja on liiketoimissaan tekemisissä muiden ihmisten kanssa. Aten ja Ranen aluepuhekielisyys en katso liittyvän heidän ammatteihinsa, vaan ikäänsä. Kuten edellä on tullut ilmi, aineistossa aluepuhekieltä puhuvat nuoret. Ranen kieli ei muutu likaisen korjaamotyön vaihtuessa siistimpään bisnekseen. Aten kielen muutoksia käsittelem jljempänä.

Johtajien ryhmän jäsenet ovat yritysjohtajia tai kunnanhallinnon esimiehiä. Ryhmään kuuluvat toimitusjohtaja Teuvo Isopaljo, toimitusjohtaja Anja Koskinen, kunnajohtaja Martti Mielonen, johtaja Pekka Pulmunen, pankinjohtaja Ensio Santanen ja vt. toimitusjohtaja Atte Syrjänen. Anja Koskinen on ensimmäisessä albumissa vaatekauppias ja sen jälkeen sihteeri, muissa albumeissa toimitusjohtaja. Ensio Santanen toimii ensin pankinjohtajana, mutta viimeisessä albumissa sairaseläkkeeltä hän tervehtyy aloittamaan yhteiset liiketoimet poikansa Ranen kanssa. Jo toimihenkilöiden ryhmässä esitelty Atte Syrjänen pääsee ylioppilaaksi seitsemännessä albumissa, ja toimii tietokoneohjelmoijana Anja Koskisen yrityksissä. Kymmennessä albumissa Atte on tekniikan ylioppilas, joka diplomityönään keksii ja kehittää robottiohjaimia Koskisen yritysten käyttöön. Atte työskentelee Koskisen Roboprogram Oy:ssä ohjelmoijana ja välillä vt. toimitusjohtajana. Aten kielimuoto muuttuu koulutus- ja työuran edetessä. Siksi käsittelem Aten kieltä myös tässä yhteydessä.

Karkeasti sanoen johtajien ammattiryhmään kuuluvat henkilöt puhuvat norminmukaista yleiskieltä. Heidän kielessään esiintyvät normipoikkeamat ovat tilannekohtaisia. Nämä poikkeamat ovat nykypuhekielen piirteitä, joiden perusteella ei voi päätellä mistä päin suomea puhuja on kotoisin. Selviä hämäläismurteiden piirteitä heidän puheessaan esiintyy harvinaisina yksittäistapauksina, jotka voivat olla ainakin osaksi tekijän lipsahduksia. Johtajien ryhmän puhujat ovat mukana erilaisissa puhetilanteissa. He käyvät virallisia ja epävirallisia neuvotteluja, osallistuvat kokouksiin ja pitävät julkisia puheitakin. Lisäksi he saattavat puhua epämuodollisemmissa tilanteissa esimerkiksi kotona tai kadulla. Tilanteet, joissa johtajat

vaihtavat rekisteriä ovat epämuodollisia. Rekisterin vaihto voi liittyä myös vahvaan tunnetilaan, esim. vihaisuuteen.

Johtajien ryhmässä on vain yksi nainen, Anja Koskinen. Hänen kielensä on norminmukaisempaa kuin ryhmän miesten. Koskinen puhuu yleispuhekieltä harvoin, esimerkiksi tilanteissa, joissa hän puhuu pojalleen tai pojastaan. Ennen toimitusjohtajan uraansa Koskinen toimi palveluammattissa, vaatekauppiana.

Anja Koskinen: Tiedämme molemmat, että tarjoukseni on kohtuullinen...siis kyllä vai ei?

Teuvo Isopäljo: Uskotte voivanne kiristää, mutta silti sanelette siedettävät ehdot...heh...teillä on vielä paljon opittavaa, neiti Koskinen!

Anja Koskinen: On todella...jos kerran tämä pyrkimykseni molemmin puolin hyvään yhteistyöhön tuntuu teistä kiristykseltä. (4:31)

Mämmilän osuusliikkeen johtaja Pekka Pulmusen kielimuoto on yleispuhekieli. Se ei ole niin muodollista kuin Isopäljon, Koskisen, Mielosen ja Santasen. Pulmusen kielessä esiintyvien puhekielen piirteiden perusteella ei voi päätellä, mistä päin hän on kotoisin. Lisäksi johtajien ryhmässä Atte Syrjäsen kieli poikkeaa hiukan muiden johtajien kielimuodosta. Vielä seitsemännessä albumissa lukiolaisen Aten kielimuoto on tavallisesti aluepuhekieli. Kymmenennessä albumissa hän, tekniikan ylioppilas ylenee ohjelmoijasta vt. toimitusjohtajaksi. Atte ei puhu enää aluepuhekieltä, vaan yleispuhekieltä tai yleiskieltä. Hän vaihtaa rekisteriä epämuodollisesta muodolliseen kieleen tilannekohtaisesti. Neuvotellessaan puhelimitse esimiehensä, toimitusjohtaja Anja Koskisen kanssa liikeasioista ja avatessaan yrityksen vihkiäisiä kutsuvieraille Aten kieli on yleiskieltä. Keskustellessaan lapsuuden- ja nuoruudenystävänsä Ranen kanssa työhuoneessaan Aten kieli on yleispuhekieltä. Aten kieli muuttuu siis yleiskielisempään suuntaan, kun hän etenee urallaan.

Ensio Santasen kieli ei muutu, vaikka hänen pankinjohtajan uransa katkeaa ja hän joutuu aloittamaan uuden uran liikemiehenä. Hän puhuu edelleen yleiskieltä ja toisinaan yleispuhekieltä, esim. poikansa kanssa liiketoimista keskustellessaan.

Kannuhovin portieeri: Hyvää iltaa, herra Isopäljo! Ja tervetuloa pitkästä aikaa...

Teuvo Isopalo: Ei niin pitkästä kumminkaan, että tittelit unohtuu...Minä olen johtaja ja sinä olet portsari ihan kuin ennenkin. (7:9)

Aineistosta käy ilmi, että aluemurteen puhujia on statukseltaan alimmissa ammattiryhmissä, työläisissä, pienyrittäjissä ja toimihenkilöissä. Sen sijaan ylimmässä, johtajien ammattiryhmässä, henkilöiden kielimuoto on yleiskieli tai yleispuhekieli. Poikkeuksena ovat yleiskielen puhujat, toimihenkilöt Eeva Lehtonen-Syrjänen sekä Sauli Pylvänäinen. Molemmat puhuvat omaa ammattiryhmäänsä ylempään ammattiryhmän kielimuotoa. Lisäksi kun Atte Syrjänen etenee urallaan ja nousee statukseltaan ylempään ammattiryhmään, toimihenkilöstä johtajaksi, hänen kielensä muuttuu yleiskielisemmäksi.

Koivisto käyttää eri kielimuotoja henkilökuvauksen ja kerronnan osana. Realistisessa kertomuksessa kylää ravistelee yhteiskunnan rakennemuutos. Koivisto osallistuu yhteiskunnalliseen keskusteluun käsittelemällä Mämmilässä ajankohtaisia aiheita. Tarinassa jännitteet syntyvät osaksi erilaisten kielimuotojen avulla. Mämmilän työläiset ja johtajat, äänestäjät ja päättäjät puhuvat eri tavoin. Se, että eri yhteiskuntaluokat puhuvat eri tavoin, tuo sarjakuvaan värikkyyttä ja särmiikkyyttä. Mämmilän kieliyhteisö on uskottava, kun tarkastellaan kunkin sosiaaliryhmän käyttämää kielimuotoa. Tosin on otettava huomioon, että todellisessa elämässä tulos ei olisi näin yksioikoinen: sosiaaliryhmän yksilöiden välillä voi olla suuriakin kielellisiä eroja. Lisäksi kunkin yksilön kielimuoto voi vaihdella paljonkin puhetilanteen mukaan.

4. TILANTEINEN VAIHTELU

4.1. Aluemurteen puhujat

Sosiolingvistikissa tutkimuksessa **sosiolektilla** tarkoitetaan kokonaisen sosiaalisen ryhmän tai yhteisön kieltä ja **idiolektilla** yksilön kieltä (Päivikki Suojanen 1982, 196.) Yksilön puhekieli vaihtelee käyttäjän itsensä ja tilanteen mukaan. Simo O. Hämäläisen mukaan (1982: 147) erilaiset keskustelutilanteet sijoittuvat muodollisuuden jatkumolle, jonka toisessa ääripäässä ovat läheisiä sosiaalisia suhteita ylläpitävät arkiset rupattelut, niin sanotut vapaat tilanteet. Jatkumon

toisessa ääressä ovat tarkkaan säännötetyt, statusta korostavat ja painokkaita intressejä ajavat viralliset tilanteet. Muut keskustelutilanteet sijoittuvat järjestelmäksi näiden äärimmäisyyksien välille. Tilanteen muodollisuuden aste toimii eräänlaisena välittäjänä sosiaalisten taustojen ja keskustelun tarkoitusten huomioon ottamisessa. Se on mielikuva, joka ohjaa interaktion rakentamista ja asioista puhumista.

Muodollisuuden taso säätelee keskusteluun osallistujien oikeuksia ja velvollisuuksia. Esimerkiksi vapaissa tilanteissa on luvallista keskeyttää, kun taas muodollisissa keskusteluissa puhujan on annettava sanoa sanottavansa. Keskustelun tarkoitus ja keskustelijan sosiaalinen identiteetti vaikuttavat toisiinsa ja muodollisuuden asteeseen. Keskustelun muodollisuuteen vaikuttaa myös elämänpiiri, jossa liikutaan ja puheenaiheiden eli topiikkien erilainen kohtelu. Kielen vaihtelua, joka kytkeytyy tilanteen muodollisuuden asteeseen, on nimitetty **rekisteriksi**. Rekisteriliukumista selittävät siis tarkoitukset, sosiaaliset suhteet, puheenaiheet ja domeinit eli puheenkäyttöalueet. Tältä kannalta rekisteri sisältyy laajempaan tyylin käsitteeseen. (Hämäläinen 1982: 147—148.) Henna Makkonen-Craig on nimittänyt muodollisuusjatkumon ääripäitä termeillä **lähikieli** ja **etäkieli**. Tällöin lähikieli tarkoittaa epämuodollisen lähidiskurssin kieltä, etäkieli taas formaalista ja standardinmukaista etädiskurssia. (Makkonen-Craig 1996: 12—14.)

Tutkimusten mukaan puhujan valintoihin vaikuttaa myös se, kenelle hän puhuu, eli kuulija tai puhekuppani. Esimerkiksi aikuiset puhuvat tytöille ja pojille eri tavoin. Labovilaisen lähestymistavan heikkoutena onkin pidetty kielenpuhujan näkemistä sosiaalisen taustansa determinoimaksi uhriksi. Puhuja voi kuitenkin kasvokkai keskustelussa lähentää puhettaan puhekuppaninsa tyyliin sopivaksi tai päinvastoin erottautua puhekuppaninsa tyylistä. (Hakulinen 1989: 58—60.)

Aineistossa Mämmilän muodollisia puhetilanteita ovat esimerkiksi kunnanvaltuuston kokoukset ja muut yhdistysten kokoukset, kunnallispoliitikkojen ja liikejohtajien muodolliset puheet ja poliisikuulustelut. Joillakin työpaikoilla puhetilanteet voivat olla hyvinkin muodollisia. Työhön ja koulunkäyntiin liittyvät puhetilanteet voivat myös olla hyvin epämuodollisia. Epämuodolliset puhetilanteet tapahtuvat esim. kotona, koulumatkalla, luomutilan saunassa, autokorjaamolla ja kukkakaupassa. Kaikista epämuodollisimmat keskustelut käydään tavallisesti perheen ja ystävien kesken kotona, kotipihasa, autossa tai muussa tutussa ympäristössä. Virallisten kokouskeskustelujen ja kotikeskustelujen välille asettuvat kauppoissa käytävät keskustelut.

Seuraavassa tarkastelen Mämmilä-sarjakuvassa esiintyvää kielen tilanteista vaihtelua. Mämmilä-sarjakuvakirjat ovat sivun mittaisten striippien kokoelmia, jolloin kirjan jokainen sivu on itsenäinen juonellinen kokonaisuus, joka nivoutuu koko sarjan monisyiseen juoneen. Sarjakuvakirjan yhdellä sivulla on vähintään yksi keskustelutilanne, tavallisesti kuitenkin useampia tilanteita. Aineisto sisältää yhteensä lähes kaksisataa sivua, joten erilaisia keskustelutilanteita on paljon, vaikka tarkastelemani keskeiset henkilöt eivät esiinnykään aineiston jokaisella sivulla. Siksi otan esiin ainoastaan selvimpiä vaihtelutapauksia.

Tarkastelussa etenen kielimuodon mukaisin puhujaryhmittäin. Ensin käsittelen aluemurteen puhujien, sitten alue- ja yleispuhekielen puhujien ja lopuksi yleiskielen puhujien tilanteista vaihtelua. Käsittelyssäni pyrin tuomaan esille, miten sarjakuvahenkilön kieli vaihtelee muodollisuusasteeltaan erilaisissa tilanteissa ja toisaalta miten eri henkilöiden kieli vaihtelee samassa tilanteessa.

Aluemurteen puhujia on aineistossa eniten. Heidän kielessään on jonkin verran tilanteista vaihtelua. Ala-Mämmilän pariskunnan, Aune Kukkulan, Siiri ja Jalmari Lepolan sekä Laina ja Erkki Syrjäsen kielessä ei esiinny mainittavaa tilanteista vaihtelua. He puhuvat kaikissa tilanteissa aluemurretta. Konstaapeli Jalkanen kieli sen sijaan vaihtelee hiukan tilanteen mukaan. Virkatehtävissäänkin hän saattaa puhua hyvin murteellisesti. Esimerkiksi liikenne ratsiassa kieli vaihtelee muodollisesta epämuodolliseen, Jalkanen aloittaa keskustelun virallisesti, mutta jatkaa epämuodollisemmin:

Konstaapeli Jalkanen: Päivää!

Posti-Aune: Päivää päivää! Ei kai ny vaan ole joku moporatsia..? Vaikka ei senpualeen, kunnossa tää on..!

Konstaapeli Jalkanen: Jaaha...Mutta mitenkäs se on *tuon suojakypärän* laita?

Posti-Aune: Jaa tämänkö!? Ei tässä mittään vikkaa ole! Hyvin suajaa tuulelta ja satteelta...ja on helppopesunen...

Konstaapeli Jalkanen: Vaan kuinka mahtaa *suajata* kalloonne *halkeemasta*, jos tulee poikettua *tonne mettän pualelle*? - - Rouva Kukkula ei nyt käsitä väärin...lain mukaan kaikkien mopoilijoiren tulee käyttää suojakypärää! - - Vain erityisen painavista syistä voiraan siitä myöntää vapautus! (4:6)

Keskustelun alussa Jalkanen puhuu virallisesti *suojakypärästä*. Seuraavassa repliikissään hän esittää rouva Kukkulalle hiukan ivallisen kysymyksen vahvalla murteella. Siinä

uo-diftongit ovat avartuneet, vaikka keskustelun alussa ja lopussa eivät ole. Murteellisessa repliikissä myös *ea*-yhtymä on assimiloitunut *ee*:ksi sanassa *halkeemasta* ja *ts*-yhtymän vastineena on vaihtelematon *tt* sanassa *mettän*. Jalkasen puhe muuttuu murteeksi ehkä siksi, että Jalkanen haluaa rauhoitella hiukan hermostunutta Kukkulaa. Toisaalta murre voi liittyä Jalkasen ivallisen leikittelevään kysymykseen: Kukkulahan ymmärtää ensin sanan suojakypärä väärin. Keskustelun lopussa Jalkanen hiukan korjailee aiemmin sanomaansa, palaa viralliseen puhetyyliin ja käyttää lakikielen kaavamaisia ilmaisuja. Viimeisessä Jalkasen lausahduksessa on yleiskielinen avartumaton diftongi *yö* sanassa *myöntää*.

Seuraavista esimerkeistä käy ilmi, että virastossa konstaapeli Jalkanen puhuu joskus virallisesti, toisinaan epävirallisesti. Ensimmäisessä katkelmassa Jalkanen kuuntelee ja sovittelee riitaa. Jälkimmäisessä tilanteessa Jalkanen selvästi kiihtyy, koska häntä on juuri perättömästi syytetty virkavirheestä

Konstaapeli Jalkanen: Otetaanpas ihan rauhallisesti, järjestyksessä, aivan alusta ja vuoron perään. Mukku ensin. - - Eiköhän tehdä niin...että Isopaljo korvaa ronkaisen puseron, mutta muuten sovitte noi väärinkäsitykset keskenänne. Sopiiko? (10:26)

Konstaapeli Jalkanen: Tulitteko tekeen rikosilmoitusta allekirjoittaneen viranomaisena ottamasta lahjomasta? Laaritaan sitten samalla paperit perättömästä ilmiannosta ja viranomaisen halventamisesta. - - Se paperi on toimittaja Pylvänäisen...totanoin...kaunokirjallista tekstiä...elikkä läpitte keksittyä kaikki tyynni. (7:45)

Jalkasen kalakaveri Riku Ronkainen puhuu yleensä murteellisesti, mutta virallisessa tilanteessa, kunnan terveystarkastajan kuulustelussa Ronkainen puhuu muodollisemmin. Yleiskielisten sanamuotojen *pyysi* ja *kääntämään* lisäksi Ronkainen lisää melko puhekielisen repliikin perään paperisesti ilmauksen *muun muassa*.

Riku Ronkainen: (kunnanjohtaja) *Pyysi* Mukkua *kääntämään* rahtikirjat. - - No lääkeyrttejähän tässä juuri olis meininki viljellä, *muun muassa*. (10:34)

Kunnalliskodissa eläkeläinen Toivo Rönkä sinuttelee toimittaja Pylvänäistä, mutta päästäkseen tämän puheille Rönkä puhuttelee Pylvänäistä kohteliaasti kiertoilmaisuja käyttäen. Rönkä käyttää *toimittaja*-sanaa pronominin *sinä* tai *te* sijasta. Lisäksi hän käyttää yksikön 3. persoonaa 2. persoonan tilalla. Kuitenkin johtaja Teuvo Isopaljoa Rönkä puhelimessa teittellee.

Kummassakin tilanteessa Rönkä ajaa omaa etuaan ja pyrkii vaikuttamaan kunnan päättäjiin. Hän on epätoivoinen, koska kokee olonsa ahdistetuksi kunnalliskodissa:

Toivo Rönkä: Olis elintärkeätä asiaa *toimittajalle*. *Tulee* tonne mun puolelle...istumaan! Panen oven säppiin, etteivät pääse häiritteen... - - Kirjota totuus tästä keskitysleirikolhoosista...ja sillai kun määh sen sulle sanon... (7:15)

Rönkä: Hyvä, että heti sain *teitin itenne* lankan päähän...muihin en luata ja ny on kiirus...*Olette* nimittäin mun viimeinen toivo ja ainoo...

Teuvo Isopaljo: Hetkinen! Kuka puhuu? (7:22)

Muodollisessa tilanteessa puhuja voi myös odotuksenvastaisella kielimuodolla keventää mahdollisesti jäykkää ilmapiiriä. Ylioppilasjuhlat on Suomessa arvostettu juhla ja nuorelle eräänlainen siirtymäriitti nuoruuden ja aikuisuuden kynnyksellä. Atte Syrjäsen ylioppilasjuhliin Syrjäsen perheen kotipihalle saapuu sukulaisten ja ystävien lisäksi mm. pankinjohtaja Santanen. Ylioppilasjuhlien muodollisuus vaihtelee juhlien järjestäjien mukaan. Aten isoveli Pekka Syrjänen onnittelee tuoretta ylioppilasta veljesten synnyinkodin pihassa arkisesti, vaihtamatta rekisteriä:

Pekka Syrjänen: Semmonen lukeminen tommosen lihatiskilookin takia! (7:42)

Pekan kielessä esiintyvät puhekieliset *semmonen* ja *tommonen*, joista painottoman jälkitavun *oi*-diftongin jälkikomponentti on kadonnut. Lisäksi Pekka käyttää muotisanaa *lihatiskilook* 'lihaksikkaan, kehonrakentajan näköinen'. Vaikuttaa siltä, että isoveli yrittääkin keventää tunnelmaa ja saada pikkuveljensä rentoutumaan. Pekan perheen jälkeen Attea onnittelevat virallisemmin tämän esimies Anja Koskinen sekä pankinjohtaja Ensio Santanen, jotka pitävät yleiskieliset onnitelupuheet.

4.2. Alue- ja yleispuhekielen puhujat

Aluepuhekielen puhujista Rane Santasen kielessä on jonkin verran tilanteista vaihtelua. Hyvin usein samassa keskustelutilanteessa on myös hänen ystävänsä Atte Syrjänen, jonka seurassa Rane puhuu aluepuhekieltä. Kadulla Aten kanssa puhuessaan Rane nimittää isäänsä *iskäksi* ja *faijaksi* (7:43). Kannuhovi-ravintolan iäkkäälle portsarille puhuessaan Rane käyttää *isä*-sanaa. Rane myös teitittelee portieeria niin kuin muitakin vanhempia ihmisiä yleensä:

Portieeri: Ei onnistu, pojat.

Rane Santanen: Mut kun mun vanhemmat on matkoilla...*isä* antoi lounasseteleitä ja käski tulla tänne jonkun kaverini kanssa syömään...*Isä* on muuten Osuuskaupan johtokunnassa, pankinjohtaja Santanen jos *satutte* tunteen...(7:8)

Päästyään ravintolaan Rane mainitsee Atelle hakevansa *bisset* ja *purilaiset* ja hakeneensa *aata* ja käyttäneensä *pilsuetikettitarraa*. Kassalla vanhahkolle tarjoilijattarelle Rane ilmaisee asian hiukan muodollisemmin:

Rane: Kaks *jättihampurilaista*, kaks *A-olutta*, ja pannaan laskuun. Ei vaiskaan...Maksan lounasseteleillä...ja nää on *pilsnereitä*. (7:8)

Työelämään siirryttyään Rane vaihtaa rekisteriä, kun puhuttuaan kunnanjohtajan kanssa puhelimesta soittaa seuraavaksi isälleen. Ranen kieli muuttuu tuttavallisemmaksi:

Martti Mielonen: Kunnanjohtaja Mielonen.

Rauno Santanen: Rauno Santanen tässä, terve! Se lietelasti on nyt kunnantalon pihassa, siinä akkunasi alla.

Mielonen: Mitä helvettiä?! Mikset vie sitä suoraan Venäjälle?

Rane: Ensin paat nimes ja kunnan leiman kuormakirjaan tai EU-rahast jaa saamatta. - -

Rane: Haloo iskä?! Rane taas. Homma alkaa olla Mialosen kuittausta vaille valmis...pari sekuntia vielä...Mitä...ttua se vielä miättii..? ...keleen pelkialaiskusi!!! Se vie vetovaunun Venäjälle - - (10:33)

Kun Rane puhuu kunnanjohtajalle, ovat esimerkiksi *ie-* ja *uo-*diftongit avartumattomia, esim. *lietelasti*, *kuormakirja*. Kuitenkin isälleen puhuessaan Rane käyttää lähinnä avartuneita muotoja: *Mialosen*, *viälä*, *miättii*. Samalla kun Rane vielä puhuu isänsä kanssa puhelimesta, hänet yllättää haastemies. Aluepuhekieltä tai -murretta puhuvalle Lievälle Rane puhuu aluepuhekieltä:

Haastemies Lievä: Rauno Santanen?

Rane: Riippuu, kuka kysyy.

Lievä: Haastemies Liävä, Teidät ja isänne halusinkin tavata jo viime vuonna ja...

Rane: Sori, mut me ei olla tavattavissa tänäkään vuonna...(10:33)

Kun Ranen nuoruudenystävä Atte Syrjänen ylioppilaana ja opiskelijana etenee työelämässä, hänen kieleensä alkaa tulla selvää tilanteista vaihtelua. Tekniikan ylioppilas Atte keskustelee vapaasti vanhan ystävänsä Ranen kanssa työpaikallaan Mämmilässä:

Rane: Täh?! Missä hommissa [Irmeli on]?

Atte: Kysy siltä. Se on peltihallin toimistossa. Sori, mutta mulla on nyt vähän kiire... (10:35)

Atte saattaa kuitenkin puhua yleiskieltä esim. neuvotellessaan liiketoimista. Seuraavassa esimerkissä Atte keskustelee esimiehensä Anja Koskisen kanssa puhelimitse opiskelija-asuntonsa kylpyhuoneessa:

Atte Syrjänen: Eivät ne ohjelmat sellaisenaan käy muille. Pitää tehdä uudet tai yhteensopivat ohjausyksiköt.

Anja Koskinen: Niin pitää...Mämmilässä on valmiit tuotantotilat, EU:ssa valmiit tuotantotuet ja maailmalla valmiit markkinat. Sain juuri perusteellisen selvityksen.

Atte Syrjänen: Alatko valmistaa ja pakata piirilevyjä peltihallissa?! Entä suunnittelu, koneet, laitteet..? (10:15)

Syynä tähän rekisterin vaihtoon lienee puheenaihe, ellei Atte sitten yritä korrektilla kielenkäytöllä peitellä intiimiä ympäristöään. Edelleen hyvin muodollisessa tilanteessa puhuu Attekin muodollisesti. Hän nimittäin lausuu tervetuliaissanat ja johdattelee kutsuvierasjoukkoa, kun maaherra vieraillee Mämmilässä uuden teknologiayrityksen, Roboprog Oy:n vihkiäisissä:

Atte: Tervetuloa...ööh, rouva maaherra! Olen Atte Syrjänen, Roboprog Oy:n vt toimitusjohtaja. Saanko esitellä: Mämmilän kunnanvaltuuston puheenjohtaja Viljo Ylä-Mämmilä... - - Olkaa hyvä, tulkaa sisälle. - - Ööh, anteeksi...puhuttelu pitänee päivittää...

Rouva Maaherra: Ehkä emme silti ala sitä tässä päivitellä. (10:25)

Aten kielessä esiintyy kohteliaisuusfraaseja, kuten *Tervetuloa*, *Saanko esitellä*, *anteeksi*. Lisäksi hänen kielessään on teittelymuotoja, esim. *Olkaa hyvä*, *tulkaa*, ja puhutussa kielessä melko harvinainen potentiaalimuoto *pitänee*. Aten veljentyttärensä Sari Syrjäsen kieli on niin lapsena kuin nuorenaakin aluepuhekieli. Kuitenkin kun Sari leikkii peruskoulun alaluokkalaisena kotipihalla alle kouluikäisen Mikko Koskisen kanssa, hän vaihtaa kotileikissä rekisteriä aluepuhekielestä yleiskieleen ja päinvastoin:

Sari: Leikitääks kotii, Mikko? Mää oon äiti ja sää oot isä.

Mikko: Em mää osaa, ku mun isä on aina ulkomailla.

Sari: Se on miältsin helppoo. Mää opetan. Mut ekaks tehään lapsi.

Mikko: Em mää osaa. - -

Sari: [lumesta tehdyllä ”lapselle”] Mutta Ringa!?! Taasko sinä olet sotkenut uuden mekkosi!? Mitä ihmisetkin ajattelevat tuollaisen sottapytyn äidistä?! [Mikolle] Ja sinäkään se et muuta osaa kuin syödä ja maata, jos joku vain suostuu paistaan ja petaan!!! [kuiskaten] Ny sää sanot, että osaan mää lähteekkin, jos seurani ei miällytä.

Mikko: Osaan mää lähteekkin, jos seulani ei miällytä. (7:33)

Sarin ja Mikon leikki etenee iältään vanhemman eli Sarin ehdoilla. Mikko matkii Sarilta kuulemansa kotileikin vuorosanat. Sarin johtamassa leikissä äiti puhuu yleispuhe- tai yleiskieltä ja isä aluemurretta tai -puhekieltä. Sari ehkä matkii kotoaan saamaa mallia: hänen äitinsä Eeva puhuu yleensä yleiskieltä, isä Pekka aluemurretta.

Vanhempina Sari puhuu aina aluepuhekieltä, ovatpa keskustelukumppaneina häntä itseään nuoremmat tai vanhemmat, tutut tai vieraat. Seuraava keskustelu käydään Sarin isovanhempien kotipihassa:

Erkki Syrjänen: Jumalaut, mikä se toi on?! Humanoiti?... Jottain noitia kumminkin...

Sari: Höh?! Älä viitti vaari. Mää meen rantarokkiin ja tää on mun festarilukki.

Erkki: Sehän puhuu Sarin äänellä?!?(10:29)

Vieraillessaan Mikko Koskisen ja hänen huoltajiensa Kuoppaloiden luona Sari siistii kieltään kirosanoista Anni Kuoppalalle puhuessaan:

Anni Kuoppala: - - Vaihtoehdot olivat vieraalle [Sarille]. Teen voileipiä molemmille... Mitä te puuhaatte?

Sari: Mikko lupas tehdä mulle yhen kuvan ja runonkin.

Mikko: Jos osaan.

Sari: "Jos osaan..." Voi vitt... Tarkoitan, että kait ootte nähny Mikon kuvia ja tekstejä? Sairaani hyviä!!! (10:38)

Mikko Koskisen kielessä ei ole mainittavaa tilanteista vaihtelua. Kun Mikko on alle kouluikäinen, hänen puheessaan esiintyy yleiskielisen variantin rinnalla vielä avartuneita *ie-*, *uo-* ja *yö-*diftongeja. Kouluiässä on Mikolta tämäkin murrepiirre kadonnut. Mikon kielen vaihtelun, aluepuhekielen vaihtumisen yleispuhekieleen, taustalla näyttää siis olevan ikä, ei tilanne.

Mikko: Haluun äitin luakse!

Sulo Kuoppala: Äläs ny...mitäs säää ny?

Mikko: Nytkö se mut syä?! (7:7)- -

Sulo Kuoppala: Mutta sitä pukkijuttua mää vaan ihmettelen...eihän Anja sitä ollut tilannut, ei tiänny mitään koko pukista...

Anni Kuoppala: Tosiaan, kukahan se pukki oli?

Mikko: Yks valepukki vaan. Onneks se ei tiedä, et mä tiedän. (10:17)

Aineiston ainut yleispuhekielen puhuja on johtaja Pekka Pulmunen. Pulmunen on kunnanhallituksen puheenjohtaja ja osallistuu asemansa puolesta niin virallisiin kuin epävirallisiin kokouksiin ja neuvotteluihin. Pulmunen kielessä on tilanteista vaihtelua hieman, mikä käy ilmi seuraavista esimerkeistä. Yleensä Pulmunen puhuu yleispuhekieltä virallisissakin kokouksissa, kuten M-klubin kokouksessa. Poikkeuksena on tilaisuus, jossa palkitaan menestyneitä mämmiläläisiä yrityksiä ja tuotteita. Kunnanjohtaja Mielosen oikeana kätenä tavallisesti häärivä Pulmunen pitää tilaisuudessa Mielosta ylistävän, imelän, yleiskielisen puheen.

Pekka Pulmunen: Jos me oltais mafia, Isopaljo olis jo vainaa. - - meidän tarjousilmoitukset vois tietysti jakaa monisteina... (7:27)

Pekka Pulmunen: Kiitos, mutta sitä ennen pari kiitoksen sanaa... kunnanjohtaja Mieloselle! Sinä, Martti, jos kuka, tiedät, miten vähästä virkamiestä kiitetään ja miten paljosta moititaan, aina. Silti, jopa oman virkasi vaarantaen... olet ennakkoluulottomasti ja määrätietoisesti raivannut tietä myös näille tänään palkittaville. Sinä olet näidenkin palkintojen näkijä, kokija ja tekijä. Moraalinen palkinto... kuuluu sinulle, Martti! (10: 48)

4.3. Yleiskielen puhujat

Kuten edellä on tullut ilmi, keskustelun tarkoitus ja keskustelijoiden sosiaalinen identiteetti vaikuttavat toisiinsa ja muodollisuuden asteeseen. Lisäksi keskustelun muodollisuuteen vaikuttaa elämänpiiri ja puheenaiheiden erilainen kohtelu. Aineiston yleiskielen puhujista suurin osa on liike-elämän tai kunnallishallinnon vaikuttajia. Heidän elämänpiirinsä arkea ovat sellaiset jo sinänsä muodolliset tilanteet, kuten neuvottelut ja kokoukset. Talouselämän ja hallinnon piirissä hyvin muodollista tilannetta aineistossa edustavat esim. teollisuuslaitoksen vihkiäiset tai liikerakennuksen harjannostajaiset. Tavallisia mutta tärkeitä tilanteita ovat siis liikeneuvottelut tai kunnanvaltuuston kokoukset. Näitä epämuodollisempia tilanteita ovat aineistossa epäviralliset, osin spontaanit neuvottelut liikekumppaneiden kanssa ravintolassa, pihalla tai muussa epävirallisessa paikassa.

Yleiskielen puhujista Eeva Lehtonen-Syrjäsen ja Sauli Pylvänäisen elämänpiiri poikkeaa edellä mainitusta. Syrjäsen työskentelee kotona kotiäitinä ja perhepäivähoitajana.

Kunnanvirastossa hän toimii virkailijana palveluammattissa. Pylvänäinen taas toimittajana osallistuu hyvin erilaisiin tilanteisiin. Hän saattaa haastatella kadulla kulkevaa kyläläistä tai kunnanjohtajaa valtuustosalissa. Lisäksi haastattelu on tilanteena sinänsä muodollinen.

Eeva Lehtonen-Syrjäsen kielessä on vain vähän vaihtelua, mikä saattaa johtua myös siitä, että aineistossa on niukasti hänen kieltään. Lehtonen-Syrjäsen puhuu muuten aina yleiskieltä, mutta joissakin vapaissa tilanteissa hänen kielessään on yleiskielelle vieraita tai harvinaisia sanoja. Esimerkiksi riidellessään kotona miehensä Pekan kanssa Eeva käyttää tokaisua *Höpö höpö!* (7:29). Pienelle Sari-tyttärelleen Eeva Syrjäsen puhuu vapaammin kuin muulloin, ensin kadulla väkijoukon keskellä, sitten kotipihassa:

Eeva Syrjäsen: Katsos nyt Sari! Setä siinä piirtää...

Sari: Määkin haluan! (4:34)- -

Eeva: Ja nyt lopetat nuo vauvajuttusi kerta kaikkiaan, Sari! Isin narraaminen oli hyvin tuhmaa!

Sari: Ehäm mää mitään nallannu.(4:38)

Puhuessaan Sarille Eeva Syrjäsen nimittää kadulla taiteilija Viljasta *sedäksi* ja kotipihalla miestänsä *isiksi*. Myös sanat *narraaminen* ja *tuhma* ovat varsin tavanomaisia lasten kanssa keskusteltaessa. Kun aikuiset keskenään käyttävät näitä sanoja, keskustelussa lienee leikillinen sävy.

Toimittaja Sauli Pylvänäisenkään kieli ei juuri vaihtelee. Puhekielisempään suuntaan se ei vaihtelee lainkaan: Pylvänäinen puhuu kaikissa tilanteissa norminmukaista yleiskieltä. Joissakin tilanteissa, jopa arkisissa työtilanteissa, hän voi kuitenkin käyttää hyperkorrekteja ilmauksia. Esimerkiksi baarissa hän haastattelee baarin vakioasiakkaita, jotka ovat löytäneet oletetun risteymän, jäniskissan. Pylvänäisen käyttämiä hyperkorrekteja ilmauksia ovat *kerrassaan*, *onko havaittavissa* ja *erinomaisen harmillista*:

Riku Ronkainen: ...Jäniksenjalkia - niitä kuule oli vähä kamalasti pitkin pihaa ja väliin katollakin läpitte kevättalven...ja emokissa mennä moursus pitkin mettiä kiimoissaan kaiket yöt...

Sauli Pylvänäinen: Kerrassaan kiintoisaa! Onko muissa pennuissa havaittavissa mitään erikoista...pidentyneitä korvia, punaisia silmiä...? - - Erinomaisen harmillista! (1:28)

Yleiskielen puhujista toimitusjohtaja Anja Koskisen kielessä on myös hyvin vähän poikkeamia norminmukaisesta yleiskielestä. Hänen kielensä vaihtelee kuitenkin hiukan muodol-

lisuusjatkumon keskelle sijoittuvissa ja vapaissa tilanteissa. Kun Koskinen esittelee työhuoneessaan alaiselleen ja poikansa hoitajalle Sulo Kuoppalalle lomavalokuvia, hän käyttää passiivia monikon 1. persoonassa sekä omistusliitteetöntä muotoa. Toisaalla puhuessaan työhuoneessaan Sulo Kuoppalan kanssa ensin Mikko-pojan hoidosta ja sitten työasiasta, Koskinen puhuu muuten hyvin muodollisesti, mutta käyttää taas passiivia:

Anja Koskinen: Haluatko katsoa *meidän lomakuvia*? - - Tässä *ihailaan* Mikon kanssa Alpeja... - - Heimo ja minä *saatiin* yksi vapaapäivä - - (7:20)

Anja Koskinen: Minne Mikko ja minä *jouduttaisiinkaan* ilman sinua ja Annia?! - - Näitä lintulautoja tilattiin 1500 kpl liikelahjoiksi joulukuun alkuun...*Ehditäänkö?*

Sulo Kuoppala: Joo...nimitän yli- ja yätöinä, jos heti alan ja apua saan. (7:26)

Puhuja voi vaihtaa rekisteriään myös kuulijan mukaan samassa tilanteessa. Arki- sessa, vapaassa tilanteessa kukkakaupassa Anja Koskinen puhuu liikkeen omistaja-myyjälle norminmukaista kieltä, mutta pienelle Mikko-pojalleen leperellen:

Anja Koskinen: (myyjälle) Sulo on ylitöissä, mutta hän sanoi, että voisin tuoda pojan tänne... - - (Mikolle) Ole reipas poika... Äiti tulee sitten maanantaina ja tuo paljon tuliaisia, jookos!?! (7:10)

Koskinen käyttää 1. persoonan sijasta 3. persoonaa *äiti tulee ja tuo*. Joissain vapaissa tilanteissa Koskinen puhuu kuitenkin norminmukaisesti, kuten keskustellessaan kotonaan tuttavansa Heimo Suomisen kanssa (4:45). Silloinkin keskustelusta kehkeytyy yllättäen kosinta, joka ei välttämättä ole vapaamuotoisimpia keskustelutilanteita.

Johtaja Isopaljon yleiskieli vaihtuu puhekielisempään suuntaan, kun hän helikopterilennolla yrittää ehdottaa omille liiketoimilleen edullista tiehanketta kunnan kaavoitusjohtajalle. Isopaljon kielessä esiintyvät passiivi monikon 1. persoonassa ja omistusliitteetön muoto:

Teuvo Isopaljo: Jaaha! Ja Mämmilässä *ollaan!* - - No sittenpä kuule Veikko minä esittelen sinulle tässä ohimennen *meidän paikallisen näkemyksen* siitä, miten saisit sen valtatesi vetää tässä Mämmilän kohdalla...

Veikko Paananen: No no! Pidetään nyt kuitenkin mielessä, että minä virkani puolesta vain valmistelen ja esittelen eri linjausvaihtoehtoja... (4:4)

Ravintola Kannuhovin ovella Isopaljo keskustelee portieerin kanssa. Isopaljo käyttää inkongruenssia muotoa yksikön 3. persoonassa:

Portieeri: Hyvää iltaa, herra Isopaljo! Ja tervetuloa pitkästä aikaa...

Isopaljo: Ei niin pitkästä kumminkaan, että *tittelit unohtuu*...minä olen johtaja ja sinä olet portsari ihan kuin ennenkin. (7:9)

Isopaljo puhuu yleiskieltä yleensä kaikenlaisissa tilanteissa, puhekieliset muodot ovat hänellä harvinaisia. Kunnanjohtaja Martti Mielosen kieli vaihtelee enemmän yleiskielen ja yleispuhekielen välillä. Hänen kielessään esiintyy puhekielisiä piirteitä esimerkiksi, kun hän käy yllättäen epävirallista neuvottelua työhuoneessaan. Osuuskauppias Pulmunen ja johtaja Syvämaa esittelevät uudenvuodenjuhlista palatessaan uutta liikeideaansa Mieloselle:

Martti Mielonen: Kaikenlaisia kahjoja...(pihalla liikkuvasta varpu-Viljamista) voi jumaliste...Mihinkäs *me jäätiin*? Niin, mikä se oli se *teidän idea*? (10:41)

Mielosen puheessa esiintyy passiivia monikon 1. persoonassa sekä omistusliitteetöntä muotoa. Kun Mielonen vihastuu, hänen puheensa saattaa olla epämuodollisempaa, esimerkiksi kun hän tulistuneena ryntää paikallislehti Mämmiviestin toimitukseen. Mielonen käyttää *se*-pronominia *hän*-pronominin sijasta:

Mielonen: Missä *se* on?!? Äsken *se* oli ikkunassa!!!

Sauli Pylvänäinen: Isopaljoko? Hän poistui juuri takaovesta, mutta voit jättää viestin...(7:30)

Mielonen käyttää helposti myös yleiskielelle harvinaisia sanoja, halventavia sekä kirosanoja, varsinkin voimakkaassa tunnetilassa. Kirosanoja hän ei kaihda tupakkaringissä kirkonportaillakaan:

Mielonen: Röngän *höppänä* on keittänyt kasaan koko sotkun ja syöttänyt sen sitten Isopaljolle, jota vakavasti jo olen varoittanut julkaisemisen seurauksista.

Pekka Pulmunen: Niinpä tietysti, mutta näin veljien kesken, miten sinä sen poimit?

Mielonen: *Jumaliste!* Tämä taitaakin olla *juoruämmäklubin* kirkkopyhä! Ja se *Isokelmi* alkaa totisesti käydä hermoille! (7:39)

Toisinaan Mielonen puhuu korrektimmin kuin tilanne vaatisi. Mämmilän kylätapahtumassa, Mämmiriehassa, Mielonen on järjestämässä mämminsyöntikilpailua. Kilpailukojuilla hän ensin käyttää kiertoilmaisua ja sitten teitittelee vanhainkodinjohtaja Heli Päivölää, joka on paitsi alainen myös hänen rakastajattarensa. Syynä korrektiin kielenkäyttöön lienee suhteen peittely:

Martti Mielonen: Jaha, *johtajatar Päivölä*kö ottaa osaa oike(i)n oman huutosakin tukemana?

Päivölä: En minä, vaan he. Ilmoitan 47 kilpailijaa.

Mielonen: Kaikki kunnalliskodin hoidokit?! *Laskette leikkiä..?*

Päivölä: En vaan pennejä! Saavatpahan tällä viikolla nyt edes yhden kunnan aterian.(10:30)

Pankinjohtaja Ensio Santanen puhuu yleensä kaikissa tilanteissa yleiskieltä, mutta esimerkiksi purkutyömaalla asioidessaan pankinjohtaja Santasen kieli vaihtuu epämuodollisempaan rekisteriin. Hän käyttää tässä tavallista pölyisemmässä työympäristössään lyhyttä 3. infinitiivin illatiivia sekä *korkee*, *sormee* -tyyppiä:

Ensio Santanen: Niin että toisesta päästä voisitte *ruveta repiin* vaikka heti! - -

Erkki Syrjänen: Jopas on komee kakluuni! Tää pitääkin purkaa vallan varovasti! - -

Santanen: Eihän se käy! Tontin on oltava tiistaiksi *sileenä!* (1:43)

Neuvotellessaan liikeasioista poikansa Ranen kanssa Santanen on myös epämuodollisempi ja käyttää passiivia monikon 1. persoonassa, omistusliitteetöntä muotoa ja *se*-pronominia *hän*-pronominin tilalla. Lisäksi tupakkaringissä Mielosen ja Pulmusen kanssa kirkon portailla ja M-klubin kokouksessa Santanen käyttää *se*-pronominia henkilöön viitatessa. Kummassakin tilanteessa viitattavasta henkilöstä puhutaan kielteisessä sävyssä:

Ensio Santanen: Kunnanjohtaja Mielonen soitteli. Ei enää puhunut haasteista mitään, vaan siitä *meidän ideasta*. Haluaa, että kokeillaan sitä heti. - - Laitoksista *ei puhuttu* (Mielosen kanssa). *Se* (Mielonen) ottaa sinne nyt vain yhden ongelmaliete-erän, jos me *hoidellaan* se sitten vaikka Venäjälle. Onnistuuko? (10:32)

Santanen: Totta. Jotain *sille* (Isopaljolle) on tehtävä. (7:39) - - En luota Pylvänäiseen, *se* salailee jotakin... (7:44)

Atte Syrjäsen ylioppilasjuhlassa Santanen lausuu kuitenkin täysin yleiskieliset, korrektit onnittelusanat:

Santanen: Minä haluan omasta ja Mämmilän pankin puolesta ojentaa sinulle tämän ensimmäisen "Hyvä ystävä" -stipendin, arvoltaan tuhat markkaa. Ole hyvä ja onneksi olkoon! (7:42)

5. SANASTO

5.1. Puhekielinen sanasto ja keskeiset aihepiirit

Kotimaisissa nykypuhekielen tutkimuksissa on havaittu, että sanastossa näkyy selvästi kielenulkoisten seikkojen vaikutus kielen muuttumiseen. Kun ympäristö muuttuu, väistyvät murteelliset sanat ja ilmaukset, esimerkiksi vanhojen työtapojen ja -välineiden nimitykset. Toisaalta nykyluktuurissa ja -kielessä käytetään sanoja, joita ennen ei olisi ymmärretty. Vanhojen murteiden ja nykypuhekielen eroavuuksissa sanastolla on olennainen merkitys, koska se on vaikuttanut moniin äänne- ja muoto-opillisiin ilmiöihin. (Olli 1986: 1.) Esimerkiksi Helsinkiin muuttaneiden puhekielessä on huomattu tyypillisenä piirteenä se, että jokin variantti säilyy tai häviää tiettyjen sanojen varassa. Leksikaalistumilla on siten keskeinen asema muuttajien kielimuodon hahmottamisessa. Niiden osuus on huomattava silloin, kun murteesta luovutaan (vrt. *tulee* muotojen *tulloo* tai *tullee* asemesta) sekä silloin kun varovasti ruvetaan käyttämään uusia helsinkiläisvariantteja (vrt. *semmosii*). (Nuolijärvi 1986b: 324—325.)

Puhuttu ja kirjoitettu kieli eroavat sanastoltaan. Esimerkiksi nuoret saattavat keskenään käyttää puheessaan slangisanoja, joita ei ole tarkoitettukaan muiden (esim. aikuisten) ymmärrettäviksi. Myös eri ammattiryhmät voivat käyttää työympäristössään tyypillistä sanastoa, ns. ammattislangia.

Mämmilä-sarjakuvan kielen monivivahteisuus näkyy erilaisten kielimuotojen lisäksi sanastossa. Seuraavassa tarkastelen aluksi, millaista normitetusta yleiskielestä poikkeavaa sanastoa aineistossa yleensä esiintyy. Teen myös selkoa sanaston tärkeimmistä aihepiireistä, ja lopuksi käsittelen käyttäjäkohtaista ja tilanteista vaihtelua. Sanaston luokitteluissa olen käyttänyt apuna *Suomen kielen perussanakirjaa* ja *Nykysuomen sanakirjaa*. Lisäksi olen käyttänyt sanojen luokittelun apuna Heikki ja Marjatta Paunosen teosta *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii, Stadin slangin suursanakirja* (2000) sekä Kaarina Karttusen *Nykyslangin sanakirjaa* (1979). Sanoja on kuitenkin mahdotonta luokitella jyrkästi, sillä murre-, slang- ja arkikielen sanan raja on usein häilyvä. Esimerkiksi nykyisen arkikielen sana *jätkä* on peräisin murteesta. Sanan merkitys on kuitenkin laajentunut, ja Helsingin slangissa sanalla on ollut useita merkityksiä 1900-luvulla (Olli 1986: 29; Paunonen 2000).

Aineistossa esiintyy vain joitakin **murresanoja**. Murteellisia nomineja ovat mm. *akkuna* 'ikkuna', *keinulavo* 'lava', *meininki* ja *syränsuvi* 'keskikesä'. Aineistossa on myös joitakin murteellisia verbejä: *hirvetä* 'uskaltaa, rohjeta', *lätystellä* 'puhua lässyttäen', *pissää* (tavallinen myös lastenkielellä) ja *tirkkiä* 'kurkkia'. Lisäksi nominin määritteenä käytetään vahvistavaa adverbialia *järki: järki tyyris* 'järin, kovin'. Muita murteellisia sanoja ovat adverbit *kiiruusti* 'nopeasti' ja *maate* 'nukkumaan'. Murresanat esiintyvät yleensä aineiston aluemurteessa.

Lauri Alamämmilä: Vaikka joku vanha sohlo, tolle pojaalle - ettei olis järki tyyris...sano... (1:5)

Laina Syrjänen: Äkkiä maate nyt joka sorkka! (1:23)

Jalmari Lepola: Ei maar...hirveettekös hypätä järveen? (4:37)

Laina Syrjänen: Ny on maailman kirjat sekaisin. Meinaan että ei meitin Erkille mun mehut ennen ole kelvannu...

Erkki Syrjänen: Eppäilee se, vaan ei voi toristaa. Pst, poika...otas pullo tualta *keinulavon* alta, niin saaraan tää litku juamakelposeks. (10:29)

Murresanojen lisäksi aineistossa on tyyliltään **kansankielisiä** sanoja, esimerkiksi nominit *ehtoo* 'ilta', *hukkaparka* 'susi' ja *tyyris* 'kallis'. Muita kansankielisiä sanoja ovat esimerkiksi odottamista merkitsevät verbit *varrota* ja *vartoa* (*varrokkaas*, *vartokaas*). Sanoilla *ehtoo*, *varrota* ja *vartoa* ei tässä kontekstissa ole ylätyylistä merkitysvivahdetta. Lisäksi esiintyvät mm. *sano* merkityksettömänä lisäkkeenä, täytesana *maar* ilmauksissa *totta maar* ja *ei maar* sekä päivittely *siunakkoon*. Kansankielisiä sanoja esiintyy aineiston murteessa ja aluepuhekielessä.

Atte Syrjänen: Kattokaa vaan *ehtoolla* - jos uskallatte... (1:23)

Rauno Santanen: *Vartoo*s...mää kelaan yhen vielä siistimmän kohran... (7:12)

Me *vartoillaan* tualla verstaalla... (7:17)

Slangisanoja on usein vaikea erottaa murre- tai arkikielen sanoista. Slangisanoille on kuitenkin tyypillistä, että ne poikkeavat sekä yleiskielen sanastosta että murre-sanastosta. Eräs slangille ominainen piirre on yleiskielen sanojen käyttö uusissa merkityksissä. (Olli 1986.) Slangille on myös tyypillistä se, että siinä on paljon lainasanoja, sillä vierasperäiset sanat antavat slangille outouden ja erikoisuuden tuntua. Nykyslangissa sanastoa tosin luodaan oman kielen pohjalta enemmän kuin ennen. Vanhassa Helsingin eli Stadin slangissa on ollut eniten ruotsalaisperäisiä sanoja. Ruotsin kielestä lainattuja sanoja on usein muunneltu esimerkiksi liittämällä sanaan slangille tyypillinen johdin. (Paunonen 2000: 28—29.) Aineistossa esiintyviä ruotsalaisperäisiä slangisanoja ovat mm. verbit *jemmaa* 'piilottaa, varastoida' (< *gömma*) ja *venaa* 'odottaa' (< *vänta*). Kotoisessa slangissamme on vanhastaan myös venäläisperäinen sanastokerrostuma. Aineistossa venäjän kielestä ovat lähtöisin vanhat slangisanat *kosla* 'auto' (< *kózly* 'kuskipukki') ja *mesta* 'paikka' (< *mésto*), joista ainakin jälkimmäinen on käytössä vieläkin.

Ennen slangiimme otettiin lainasanoja enemmän ruotsista kuin muista kielistä. Myöhemmin englannin kielestä on omaksuttu slangiin eniten uusia vierassanoja. (Karttunen 1979: 8; Paunonen 2000: 31.) Jo 1940- ja 50-luvuilla käytettiin mm. slangisanoja *iisi* 'helppo' (< *easy*) ja *skidi* 'lapsi' (< *kid*). Englannista on tullut myös käänöslainoja, esim. *aine* 'huume'. Paunosen mukaan (2000: 31—32) erityisesti 1980-luvulta lähtien nuoret ovat omaksuneet angloamerikkalaisista lähteistä kokonaisia alakulttuureja käsitteineen ja sanastoineen. Esimerkiksi graffitintekijöiden sekä rulla- ja lumilautailijoiden kieli perustuu alan englantilaiseen terminologiaan. Mämmilä-sarjakuvassa englantilaisperäisiä slangisanoja ovat mm. *diili* 'sopimus' (< *deal*) ja *tsoukki* 'vitsi' (< *joke*) sekä verbi *tsekkaa* 'tarkistaa, ottaa selvää' (< engl. *check*, rts. slg. *checka*). Slangisanojen etymologia eli alkuperä on usein vaikea selvittää varmasti. Lainasanat ovat eri-ikäisiä ja samalla sanalla voi olla vastineita useissakin kielissä.

Uusia slangisanoja luodaan mm. lyhentämällä sekä johdinten avulla. Yksi slangille ominainen sanojen lyhentämistapa on **ellipsi** eli sanasta voi heittyä alku-, keski- tai loppuosa. Esimerkiksi aineiston slangisanaa *purilainen* 'hampurilainen' on lyhennetty tällä tavoin. Johdinainesten käyttö on ollut tehokas tapa uusien slangisanojen luomiseksi. Aineistossa on

esimerkiksi *ari*-johtimella muodostettuja slangisanoja, kuten *festarit* 'rockfestivaalit' ja *jakari* 'jakoavain', sekä *kka*-johtimella luotuja slangisanoja, kuten *harrikka* 'Harley Davidson' ja *provikka* 'provisio'. Slangille tyypillisiä ovat myös merkityksenmuutokset: yleiskielen sanoja käytetään mielellään muussa kuin totutussa merkityksessä. Esimerkiksi merkityksen siirtymää kuvastaa aineiston sana *kasvi* 'puhe- ja liikuntakyvytön', joka voidaan käsittää myös metaforaksi. Lisäksi slangille ominaista miehistä huumoria on esimerkiksi tilannesidonmaisessa sanassa *euoperä* 'EU:n toimitiloissa havaittu nainen'.

Seuraavassa Sari Syrjänen keskustelee kotipihallaan rockfestivaalissa tapaamansa motoristin, Kortsun, kanssa:

Sari: Ei oo totta!?! Vaikka eihän tosta äänestä voi erehtyä: Kortsu!

Kortsu: ...ttu, onk toi se Sari?

Mikko: Joo.

Sari: Höh?! Olik toi joku *tsoukki*, vai?

Kortsu: ...ttu?...Sä oot se variksenpelätti Rantarockista, mikä ei erota mopoo *moto baikista*. Enk mä neuvonu sua vaihtaa *stailii*?

Sari: Joo, joo! Ja mähän vaihdoin!

Eeva Lehtola-Syrjänen: Mitä sinä huusit, Sari?!

Sari: Toi on mun *mutsi*.

Kortsu: *Staili leidi*. Ota mallii. Vaik letti vois kyl olla silläkin pidempi. (10:39)

Esimerkkikatkelman lopussa Kortsu käyttää arkista sanaa *letti* puhuessaan Eevan tukasta. Mämmilän sanastossa onkin runsaasti **arkista sanastoa** eli jokapäiväisen juttelukielen sanastoa. Aineiston arkikielen nomineja ovat mm. *elukka* 'eläin', *kymppi* 'kymmenen', *linna* 'vankila', *meininki* 'aie, tarkoitus' tai 'meno', *pulina*, *pöksyt* 'housut', *skini* 'skinhead', *sortti* 'laji, laatu', *tupakinsavu*, *tupla* 'kaksinkertainen' ja *vessa*. Arkikielen verbejä ovat mm. *hiippailla* 'hiiviskellä, hiipiä', *lähteä livohkaan* 'lähteä pakoon', *meinata* 'tarkoittaa', *pakata* 'pyrkiä, tupata', *passata* 'sopia, käydä', *ruokota* 'siistiä, siivota (puhetta)' ja *tuupata* 'työntää, tyrkätä'. Arkista sanastoa esiintyy aineiston kaikilla puhujilla, mutta erityisesti arkisia sanoja on murteessa ja aluepuhekielessä. Seuraavassa Rauha ja Toivo Rönkä keskustelevat keskellä yötä huoneessaan Mämmilän kunnalliskodissa:

Rauha Rönkä: Toivo, herää! Joku *hiippailee* käytävässä!

Toivo Rönkä: Käske *hiippailla* hiljempaa, että ihmiset saa nukkua. - -

Rauha: Mää pelkään! Kävisit kattomassa, onko se vanhainkorin väkkee vai ei...

Toivo: *Käyn käyn...meinaan vessassa.* (7:31)

Tällaisten arkisten, yksityisten keskustelujen lisäksi Mämmilässä käydään monia julkisia keskusteluja, varsinkin kunnallispolitiikan kiemuroissa. Julkiseen kieleen kuuluvat viralliset sanat ja ilmaukset, kuten monet **vieras-** ja **uudissanat**. Yleispuhekielessä ja yleiskielessä esiintyvät esimerkiksi arkiset vierassanat *bisnes*, *firma* ja *klubi*. Aineiston murteessa ja aluepuhekielessä esiintyvät muun muassa arkiset vierassanat *bisnes* (myös muodossa *pisnes*), *humanoiti* (= *humanoidi*), *look* 'ulkonäkö', *nafta* ja *naftaliini* (= *naftaleeni*) sekä *seksiopjekti* (= *objekti*).

Monet aineiston uudissanat liittyvät Euroopan unioniin. Aineiston eri kielimuodoissa esiintyvät politiikan ja talouselämän uudissanat *direktiivi* (myös muodossa *tirektiivi*) *EU* sekä sanat *EU* ja *euro* yhdyssanojen alkuosana. Murteessa ja aluepuhekielessä esiintyvät esimerkiksi politiikan ja talouselämän uudissanat *eku* = *ecu*, *EU-jäsenyys* ja *EU-rahat*. Sävyiltään halventavia, ironisia tai leikillisiä ovat sanat *eurokonna* ja *eurokontu*. Aineiston yleispuhekielessä ja yleiskielessä esiintyviä uudissanoja ovat esim. *EU-lobbari* (ark. 'EU-lobbisti'), *EU-sopimus* ja *EU-silppuri* (kuv.).

Yleiskielestä poikkeava sanasto, varsinkin slangisanasto, liittyy tavallisesti selviin **aihepiireihin**. Yksi tällainen attraktiokeskus on henkilöä tarkoittavat sanat. (Olli 1986: 10; Paunonen 2000: 32—35.) Mämmilä-sarjakuvan sanastossa näkyy se, että konteksti on lähes pelkkää dialogia. Tiettyihin aihepiireihin liittyvää puhekielistä sanastoa esiintyy paljon, esimerkiksi juuri henkilöä tarkoittavaa sanastoa. Muita Mämmilän sanaston attraktiokeskuksia ovat työhön liittyvät sanat, kunnallispolitiikan ja talouselämän sanat, vapaa-aikaan liittyvät sanat sekä tunnetta ja mielialaa ilmaisevat sanat, kuten kiro sanat.

Aineiston henkilöä tarkoittavassa sanastossa on useita nimityksiä naisesta ja miehestä. Vaimosta käytetään arkisia nimityksiä *akka*, *emäntä*, *eukko* ja *muija*. Lisäksi halventavassa merkityksessä mainitaan sanat *eukko* ja *juoruämmä*. Aineiston slangissa äitiä nimitetään *mutsiksi*, ja lisäksi lekseemistä *äiti* esiintyy murteellinen äänneasu *äite*. Tyttöä tarkoittavat sanat *likka* (myös 'nainen') sekä *pimu* ja tyttöystävää murreksena *morsmaikku*. Miehen tai miesystävän nimityksiä ovat *jätkä*, *sulho* ja *ukko* ja isän nimityksiä *äijä* ja slangisana *faija*. Vanha mies on

halventavasti *kääkkä*. Lapsia halventavia nimityksiä ovat *kakru*, *pentu* ja *nulkki* 'huonokäyttöksinen poika'. Pikkupoikaa nimitetään leikillisesti *mieheksi* ja *ukoksi*. Murrosikäinen nuori on arkisesti *murkku*. Aineistossa esiintyy myös kansankielinen ilmaus *Jalmari-vainaa* 'vainaja'.

Eeva Lehtonen-Syrjänen: Hei, Pekka! Onko Sari jo tullut koulusta?

Pekka Syrjänen: Mistä minä tiärän... Mikäs *miäs* sää olet?

Mikko Koskinen: Mikko Koskinen.

Pekka Syrjänen: Koskisen Anjan *poika* vai?! - - Sille johtajalle ei perheellinen kelpaa kuin oman *pentunsa* ilmaishoitajaksi.

Eeva Syrjänen: Ai?! Sinäkö se Mikon hoidatkin?! (7:29)

Haastemies Lievä: Mitäs toi Rönkä täällä tekkee?

Konstaapeli Jalkanen: Muuttaa *muijineen* Santasten tilalle. - -

Rauha Rönkä: Voi voi, lopetas jo, Toivo...

Toivo Rönkä: Älä keskeytä mua, *akka!!!* Taikka sanonkin, *eukko*, kun kumminkin äänestit kyllä, vaikka käskin sun äänestään ei EUlle!!! (10:13)

Ihmiseen, ihmisen johonkin ominaisuuteen, mieleen tai kehoon liittyviä arkikielen sanoja ovat *homo* 'homoseksuaalinen mies', *kinttu* '(ihmisen) jalka', *meikäläinen* 'minä', *naama*, *pumppu* 'sydän', *pläsi* 'kasvot, naama' ja *älli* 'äly, järki'. Ihmisen liikkumista ja elehtimistä kuvailevia verbejä ovat *pyllyillä* 'pyllystää takamus paljaana', *toljottaa* ja *tollottaa*.

Viitattaessa useampaan ihmiseen aineistossa käytetään slangisanaa *jengi* 'väki, kansa'. Kansallisuuksien nimityksistä aineistossa esiintyy arkinen sana *sakemanni*. Eri kansoja ja etnisiä ryhmiä halveksuvia nimityksiä ovat *mutakuono*, *mutiainen*, *neekeri*, *ryssä* ja *älämölöheimo*. Lisäksi vieraskielisestä puhumisesta käytetään sanaa *molotus*. Aineistossa esiintyy myös sellaisia halventavia sanoja, jotka viittaavat esimerkiksi yksilön sosiaaliryhmään, seksuaali-identiteettiin tai poliittiseen vakaumukseen, kuten *elintasopakolainen*, *homo* ja *kommari*.

Teuvo Isopaljo: Hetkinen! En voinut kuvitella metsässä olevan yöllä ketään muita kuin meitä Iskulin jäseniä täysin rauhanomaisissa väripanosharjoituksissamme... ja sitten tämä *mutakuono* hyökkää kirveen kanssa kimppuuni takaapäin...

Mukku: Tiatusti. Ma luule, sa tappa Rikhardi. (10:26)

Aineistossa on myös runsaasti työhön liittyvää yleiskielestä poikkeavaa sanastoa. Yleinen arkinen sana *homma* 'työ' esiintyy myös ilmauksissa *hoitaa homma*, *olla hommissa* ja *mikä täällä on homman nimi*. Työhön liittyviä verbejä ovat *jelpata* ja *jeesata* 'auttaa', *kuopata* 'haudata', *pyöräyttää* 'tehdä', *rassata* 'puhdistaa rassilla' ja *tienata* 'ansaita rahaa'. Muita työhön liittyviä sanoja ovat *konsti* 'keino', *satsi* 'tuote-erä' sekä murrasana *rooppi* 'kuoppa'.

Ammattia tai asemaa tarkoittavia sanoja ovat *kyttä* (halv.), *mopokuski* 'mopedilla liikkuva postinkantaja' ja (*puhelin*)*puoskari* (halv.) 'puhelimitse työskentelevä selvännäkijä'. Lisäksi lekseemistä *rosvo* esiintyy murteellinen äänneasu *rosmo*. Työpaikan nimityksiä ovat *huusholli* 'kotitalous' ja *kamari* 'poliisilaitos'. Tietyömaalla työmaakopin asuintoveri ja opiskelija-asunnossa asuintoveri on *kämppäkaveri*. Työkoneita ja -välineitä ovat *kauhuri* 'kauhakuormaaja', *laturi*, *pillari* 'katerpillari', *tykki* 'pistooli' sekä *vehje* 'tietokone' ja *nappula* 'tietokoneen näppäin'. Tietokoneella pojat tekevät yleisesti *juttuja*.

Mämmilä-sarjakuvassa kunnallispolitiikka ja yritystoiminta, kylän vallanpitäjien ja rahakkaiden bisnes ovat keskeisessä asemassa. Tämä näkyy myös sanastossa. Bisnekseen liittyviä arkisia nomineja ovat *konsulttikeikka* 'konsultointitehtävä tai -käynti', *pomo* 'työnjohtaja', *puulaaki* 'yritys' ja *systeemi* 'yritys, työ'. Aihepiirin verbejä ja sanontoja ovat *pukata* 'tehdä, tuottaa', *satsata* 'panostaa', *soitella jnkn piikkiin* ja *tuplata tarjous*. Aihepiirin arkisia vierassanoja ovat esim. *bisnes* ja *bisnestiimi* sekä muita vierassanoja esim. *design* 'muotoilu, suunnittelu' ja *teollisuuskompleksi* 'ryhmä, yhdistelmä'. Kunnallispolitiikan ja talouselämän uudissanoja ovat mm. *haitek* (= *high tech*), *informaatioyhteiskunta* ja *pankkiautomaatti*.

Rauno Santanen: Poikahan on polkassu pystyyn ihan siistin *systeemin*, ainaskin verrattuna veljensä autoverstaaseen. Mikä täällä on homman nimi?

Atte Syrjänen: Robottiohjaimet.

Rauno Santanen: Kato?! Että *haitekkia pukkaatte?* Itte teen *bisnestä* Brysselissä ja *konsulttikeikkoja* äijän apuna. (10:35)

Anja Koskinen: Sanokaapa, voisitteko allekirjoittaa tämän alihankintasopimuksen?

Teuvo Isopäljo: Jaaha...heh!..Hmm...m...tjaah! *Tarjous tuplaksi* ja maksu etukäteen, niin Kraivud *hoitaa homman*. (4:31)

Maa- ja metsätalouden uudissanat *EU-tuki*, *hullun lehmän tauti*, *luomutuote*, *luomuviljelijä*, *maatilamatkailu* ja *traktorimarssi* esiintyvät pääosin aineiston murteessa ja aluepuhekielessä. Sävyltään ironinen on uudissana *euromyrkky*. Aihepiiriin liittyvät myös uudissana *tilaviini* ja arkinen yhdyssana *tilaviinisatsi*. Lisäksi lekseemistä *peruna* esiintyy murteellinen äänneasu *perna* sanassa *pernapelto* 'perunapelto'.

Kotiin ja kotitalouteen liittyy murteellisia, kansankielisiä ja arkisia sanoja. Aihepiirin murteellisia sanoja ovat mm. *huusinkansi*, *kakluuni* ja *kämpäle* 'kimpale'. Kansankielisiä sanoja ovat *kahvee(t)*, *kasiainen* 'kastemato', *porstua* 'eteinen' ja *viinakset* 'väkevät alkoholijuomat'. Kodin ja kotitalouden arkisia sanoja ovat *kahveenkeittovehkeet*, *kalja* 'olut', *klapi* 'pilkottu polttopuu', *kupponen* '(pieni) kupillinen', *omppu*, *palju* 'soikko', *pannari* 'pannukakku' ja *tarjota pienet* 'tarjota ryyppy'.

Liikenteeseen ja kulkuneuvoihin liittyviä sanoja ovat *ameriikanrauta*, *autonraato* (halv.), vierassana *bensa* (= *bensiini*), *harrikka* 'Harley Davidson -merkinen moottoripyörä', *kuski*, *kärä* 'auto', *motskari* 'moottoripyörä' (slg.), *onnikka* 'linja-auto' (kans.), *pirssi* (vanh., leik.) 'taksi', *prätkä* 'moottoripyörä', *reissu* ja *rippimittari* (= *trippimittari*). Aiheeseen liittyviä verbejä ovat *kuskata* 'kuljettaa, kyyditä' ja *rassata* 'huoltaa, korjata'.

Aune Kukkula: Onkos teitillä sauna siä *onnikassa*? (4:42)

Vapaa-ajan sanasto on luonnollisesti rikasta. Murteellinen verbi *yhyttää* 'tavata' liittyy arkiseen kanssakäymiseen. Ihmissuhteisiin liittyvää sanastoa ovat myös *pussata* ja *pusu*. Sana *naida* on merkityksessä 'olla sukupuoliyhteydessä, harrastaa seksiä'. Lisäksi pojat puhuvat *antamisesta* 'suostua sukupuoliyhdyntään', *kumeista* (slg.) ja *tisseistä*. Aineiston slangissa esiintyy myös seurusteluun liittyvä sana *lälläristyylari* 'ylimakea seurustelija'. Vapaa-ajan rientoihin ja harrastuksiin liittyvät vierassana *bändi* (myös: *pändi*), slangisana *festarilukki* (--*luukki*) 'ulkonäkö ja -asu (rock)festivaalilla' sekä sanat *hilut* 'juhlat', *kemut* 'kestit, bileet' ja *vetästä kipale* 'laulaa laulu'. Muita vapaa-aikaan liittyviä sanoja ovat vierassana *hobby*, *lätkä* 'jäähkiekko', *matsi* 'ottelu', *ripari* 'riippikoulu', *sarjis* 'sarjakuva' ja *telkkari*.

Riku Ronkainen: Kannuhovissa tais olla menossa joku paremman väjen kulttuurikemut... *vetästiin* siinä akkunan alla sama *kipale* - mutta tunteella... (4:41)

Sari Syrjänen: Toin Mikon meille, ku ne ei kättelee *matseja*, kuvitelkaa! - -

Pekka Syrjänen: Eikö anoppikaan kestä *lätkeä*?

Autoilija Lehtonen: Pelkää että mää en kestä. Tai mun pumppu. (10:27)

Tunteisiin ja mielialaan liittyvä arkinen sanasto käsittää sekä myönteisiä että kielteisiä sanoja ja ilmauksia. Myönteisiä ilmauksia ovat *pitää peukku* ja *olla onnesta kankeena* 'ikionnellinen'. Verbi *porata* 'itkeä' on merkitykseltään melko neutraali ja sävyltään kansankielinen. Merkitykseltään negatiivisesti värittyneitä sanoja ovat *hölöttää*, *luistaa* 'livahtaa', *mäkättää*, *rähjätä* 'räyhätä', *tollottaa* ja *töppäillä*. Muita kielteisesti värittyneitä sanoja ovat *hurahtaa* 'intoutua jhk. ylenpalttisesti', *huhuaa-tunti*, (*ekopio*)*hömppä* 'hölmö, hölmöily', *höynäyttää*, *lahdata* : *lahrata*, *litku*, *livohka*, *mököttää*, *nostaa haloo* 'kohu, meteli', *puhua paskaa*, *sikamainen*, *vetää retkuun* 'pettää' ja *vikitellä*. Kielteinen on myös ilmaus *ala kalppia* 'häivy'. Arkisia ilmauksia ovat kielteisesti värittyneet *hassata* 'tuhlata', *kerjätä kuonoonsa*, *käydä kuumana*, *olla liian paksua* 'törkeää', *piitata piut paut*, *saada siipeensä* ja *tehdä temput*. Sävyltään kielteinen on myös sana *sopuloiminen* (myös leik.) 'käyttäytyminen laumaihmissen tavoin, kulkeminen yleisen suuntauksen mukana'.

Rikhard Ronkainen: Väärinkäsitys se oli...kalalle oltiin nääs menossa, kun Kuappalan

Selma tuli *poraten* vastaan... (4:40)

Erkki Syrjänen: Jaha, ennustajaeukkojen *huhuaa-tunti* alkaa. Ei sitä kestä kuunnella. (10:6)

Tyhmä-sanan synonyymeja tai muita pilkkasanoja ovat vierassana *idiootti*, *höppänä*, *kahjo*, *ketku*, *kana-aivo*, *mämmikoura*, *punkero* 'tukeva, lihava', *pipi* ja *vainohullu*. Aineiston voimasanoja ovat mm. *helkkari* ja *helvetti*. Sana *helvetti* on usein osa monisanaista sadattelua, esim. *helevetin kuuseen*, *miksi helvetissä*, *mitä helvettiä*, *voi helvetin helvetti*. Muita aineiston voimasanoja ovat mm. *jumalaut*, *jumalavita*, (*voi*) *jumaliste*, *peijakkaasti*, *kas peijakasta*, *kato peijakasta*, *perkele*, (*no*) *piru* (*vie*), *pirukas*, *saakeli*, *saatana* ja *samperi*.

Martti Mielonen: Ulos?! *Miksi helvetissä*?!?

Mukku: Eiko sa tuntee uus tupakkalaki?

Mielonen: ...*tanan rasistit!*

Pekka Pulmunen: Kappas?! Lopultakin sinut on savustettu pihalle kunnantalosta.

Mielonen: Laki se on *idioottimaisinkin* laki. (10:24)

5.2. Käyttäjakohtainen ja tilanteinen vaihtelu

Puhuja voi tietoisesti tai tiedostamatta käyttää tai olla käyttämättä tiettyjä kielenpiirteitä, kuten murre- tai prestiisipiirteitä. Samalla tavoin puhuja voi valita käyttämänsä sanaston tilanteen mukaan. Tarkoituksenani on selvittää, millaista käyttäjakohtaista ja tilanteista vaihtelua aineiston sanastossa esiintyy. Käyttävätkö esimerkiksi murre sanoja vanhat vai nuoret? Eroaako naisten ja miesten käyttämä sanasto toisistaan? Esiintyykö tietyllä ammattiryhmällä tietynlaista sanastoa? Miten sanasto mahdollisesti vaihtelee tilanteen mukaan?

Murre sanoja käyttävät odotuksenmukaisesti aluemurretta puhuvat naiset ja miehet. Iältään he ovat kuitenkin vähintään keski-ikäisiä. Poikkeuksena on aluepuhekielinen tilanne, jossa Sari Syrjänen käyttää vahvasti murteellista sanaa *äite* (10:37). Sarin sanavalinta voi olla tilanteen provosoiva, sillä hän ojentaa kahta koulupoikaa, jotka kiusaavat Mikkoa. Toisessa tilanteessa Sari viittaa omaan äitiinsä slangisanalla *mutsi* (10:39).

Sari Syrjänen: Mitä vielä tollotatte, talitintit?! Akkiä kotio siitä! *Äite* oottaa!!! (10:37)

Kansankielisiä sanoja esiintyy aineiston murteessa ja aluepuhekielessä, ja niitä käyttävät useat henkilöt sukupuolesta sekä iästä riippumatta. Poikkeava tilanne on se, kun Rauno Santanen viittaa sanalla *vanhukset* leikillisesti vanhempiinsa (7:12).

Atte Syrjänen: Kuulikko? Ihan kuin teillä olis joku muukin kotona..?

Rauno Santanen: Höh?! *Vanhukset* on kaupungissa teatterissa ja sisko tulee vasta huomenna. Teik it kuul, mään! (7:12)

Slangisanoja käyttävät Mämmilän nuoret, jotka tilanteesta riippuen puhuvat aluemurretta ja aluepuhekieltä. **Slangisanastoa** esiintyy Mämmilän nuorten eli Rauno Santasen sekä Atte ja Sari Syrjäsen kielessä. Eniten slangisanoja on Ranen ja toiseksi eniten Sarin kielessä. Aten kielessä esiintyy vain joitakin sanoja, kuten *fyssa* 'fyysiikka', *vika* 'viimeinen', *kumi* 'kondomi', *rotsi* 'takki' ja *kämppis* 'asuintoveri'. Rane käyttää poikien kielelle tyypillistä sanastoa, kuten tyttöön tai naiseen viittaavia sanoja *herkkupeppu*, *kimuli(t)* ja *peipi*. Rane käyttää myös sanaa *eukko* merkityksessä 'tyttö, nuori nainen' eikä perinteisessä merkityksessä. Lisäksi hänen kielessään on autoa merkitsevä sana *kaara* sekä alkoholiin liittyviä sanoja, kuten *aa* 'a-olut', *bisse*

'olut', *pilsu* 'mieto olut' ja *ölkki* 'olut'. Slangille ovat tyypillisiä sanonnat, joita voidaan muunnella tai joiden pohjalta voidaan kehitellä uusia ilmauksia (Karttunen 1979: 9). Rane käyttää slangisanontoja *olla onnesta kankee* 'olla ylen onnellinen' ja *palaa hihat* 'hermostua, suuttua'.

Atte Syrjänen: Ei käy. Mull on huamenna *vikat fyssan* kokeet. (7:18)

Rane Santanen: Huamio, huamio! *Herkkupeppuja* näkyvissä! - - Mites ois piäni kiarros kylän komeimmalla *kaaralla*? - - Yks *eukko* sen iski. Ja Atte *on onnesta kankeena* (7:19)

Rane Santanen: Kuskilta tais *palaa hihat*...aika poika, se meinaa päästää paskat portaille..? (10:33)

Tyttöjen ja poikien käyttämä slangisanasto eroaa hiukan toisistaan, sillä Sarin slangisanat eroavat hiukan Ranen slangisanoista. Sari käyttää adjektiivin attribuuttina tai vahvikkeena slangisanoja, kuten *miältsin* 'mielettömän', *sika helpoo*, *sikamakee* 'erittäin helppo, makea' ja *sairaan hyvä* 'todella hyvä'. Tutkimusten mukaan naisten ja nuorten onkin todettu käyttävän enemmän kuvailevia ja affektiivisia adjektiiveja, kuten *kauhea* ja *hirveä* (Silvennoinen 1981: 4—5). *Kauhea* ja *hirveä* -sanoja on käytetty eniten juuri intensiteettiadverbeina, kuten *kauhean kiva*, *hirveän hyvä* (vrt. *sairaan hyvä*).

Sari: - - Tarkoitan, että kait ootte nähny Mikon kuvia ja tekstejä? *Sairaan hyviä!!!* - - Eiku mää korjaan. Mikko nääs piirsi mulle *sikamakeen harrikan*, kato! (10:38)

Rauno Santanen: Vartoos...mää kelaan yhen vielä *siistimmän* kohran... (7:12)

Lisäksi nuorten kielessä esiintyy englanninkielisiä sanoja ja ilmauksia, kuten *jes* (yes), *suor* (sure), *täts ool* (that's all). Nuorten arkista sanastoa ovat *eka*, *jahka* 'kun, sitten kun', *omppu*, *raahata*, *tonni* ja *tuupata*.

Arkinen sanasto eli jokapäiväisen juttelukielen sanasto eroaa hiukan naisilla ja miehillä. Miesten arkisia tervehdyksiä ovat *morjes*, *morjens* ja *moro*. Pikkupoika käyttää muotoa *mojo*. Juttelukieleen kuuluvia tavallisia huudahduksia, täytesanoja tai hokemia ovat naisilla *höpö* *höpö*, *jassoo* sekä *juu*, miehillä *joo* ja pojilla *okei* sekä *sori*. Muita aineiston arkisia sanoja ja ilmauksia ovat *ei vaiskaan* (= *ei vaineskaan*) 'ei vainkaan', *justiinsa*, *meinaan* (täytesanana), *nääs*, *tykkänään*, *top tykkänään*, *vissiin*. Arkista ihmettelyä tai päivittelyä ilmaisee *antaas kattoo*.

Vierassanoja käyttävät aineistossa kaikki. Erityisesti vierassanoja käyttävät poliitikot, virkamiehet ja johtajat. Nämä ovat miltei kaikki miehiä, Anja Koskista lukuunottamatta. Vieras- ja uudissanoilla voi hienostella niin kuin toimittaja Pylvänäinen. Johtaja Isopaljo taas tervehtii tuttavallisesti kunnan rakennusinsinööriä hakiessaan tämän kunnantalolta yrityksensä sponsoroimaan saunailtaan. Isopaljo sinuttelee itseään nuorempaa kunnan virkamiestä, mutta puhuu kuitenkin hienostellen tai vitsaillen *attaseasalkusta* eikä *salkusta*:

Isopaljo: No terve, Uolevi! Ja pyyhkeet on viikattu *attaseasalkkuun*, vai? Heh heh! (4:12)

Poliitikkojen kielen tyypillisiä piirteitä ovat vierassanojen lisäksi kapulakieli eli vaikeaselkoinen virkakieli sekä kuvalliset ilmaukset. Aineistossa tällaisia ovat esim. *edesmenneet yritysruumiit*, *taantumuksen rautahansikas*, *torpedoida* 'kariuttaa, sabotoida, tehdä tyhjäksi'. Myös muoti-ilmaukset kuuluvat politiikan kieleen, esimerkiksi aineiston ilmaus *kompastua lillukanvarsiin*. Poliitikko elollistaa elottoman puheessaan, kuten lauseessa *Lama lyö leimansa aikaamme!* Johtaja Isopaljo pitää äänestäjille kuvallisia sanoja sisältävän puheen kunnallisvaaleissa *Dynaamisen vaihtoehdon* ehdokkaana, ja myös pankinjohtaja Santasen puheessa uuden pankkitalon harjannostajaisissa on kuvallista sanastoa ja vierassanoja:

Isopaljo: ... *Lama lyö leimansa aikaamme!* Yksilöt pakotetaan massoiksi, taloudellinen *taantumus kuristaa* Mämmilänkin elinhermoa *rautahansikkaallaan!* Mämmilä, talousalueen luonnollinen kasvukeskus, *kituu!* Rautahanskan tilalle on saatava *dynaaminen* vaihtoehto! (1:13)

Santanen: ... Ja kolmanneksi: Tämä tilaisuus tulee viitoittamaan tietä kymmenille uusille harjannostajaisille matkalla röttelökylästä *dynaamiseksi* liikekeskukseksi... Valitettavasti vain tietyt piirit tekevät parhaansa *torpedoidakseen* kaikki kehityssuunnitelmat keräten mm. tunnepitoisia nimilistoja uutta kaavasunnitelmaa vastaan... - - (1:47)

Sukupuolten väliset kielelliset erot näkyvät selvimmin aineiston sanastossa. Mämmilän naisten ja miesten sanastossa on eroja, samoin tyttöjen ja poikien sanastossa. Varsinkin voimasanojen ja halventavien sanojen ja ilmausten käytössä on eroa. Tämä on uskottavaa tutkimustenkin valossa, sillä niiden mukaan naiset ja miehet ilmaisevat affektiivisuutta eri tavoin. Voimasanat on sallittu yleensä vain miehille. (Mielikäinen 1988: 106.) Naisten on todettu käyttävän enemmän kuvailevia ja affektiivisiä adjektiiveja, kuten *ihana*, *suloinen*, *kauhea* ja *hirveä*. *Kauhea* ja *hirveä* ovat suomalaisten tutkimusten mukaan naisten nuorten suosiossa (Silvennoinen 1981). *Kauhea* ja *hirveä* -sanoja on käytetty intensiteettiadvibeina (*kauhean kiva*,

hirveän hyvä). Miesten käyttämiä tyypillisiä intensiteettiadverbeja ovat *hirmun, pirun, helvetin, helkatin* ja *helkkarin*.

Aineiston aluemurretta puhuvien naisten kielessä esiintyy sellaisia huudahdus- ja päivittelysanoja, kuten *herra mun jee, jestas sentään, siunakkoon* ja *herrajumala*. Näitä sanoja ei esiinny aluemurretta puhuvien miesten, yleiskieltä puhuvien naisten ja Sarin kielessä. Riku Ronkainen käyttää huudahdusta *kas peijakasta*. Voimasanoista vanhempien naisten kielessä ovat tavallisia lievät kiro sanat *herra mun jee, jestas, jumalaton* 'kamala' ja *samperi*. Nuorten naisten kielessä ei esiinny kiro sanoja. Tytöt ja pojat käyttävät kiro sanaa (*voi vittu*). Poikien kielessä esiintyvät myös kiro sanat *helkkari, jumankaut, paska* ja *perkele*. Lasten ja nuorten käyttämiä halventavia nimittelyjä ovat *höhlä, namusetä, natsimonsteri, nuija, nynnerö, sika, sottapytty* ja *älykääpiö*.

Miesten kielessä esiintyy voima- tai kiro sanoja, kuten *helvetti, jumalaut, jumaliste* ja *pirukkaan*. Vanhojen ja keski-ikäisten miesten kielessä esiintyy sellaisia halventavia sanoja, jotka viittaavat esimerkiksi yksilön poliittiseen vakaumukseen, seksuaali-identiteettiin tai sosiaaliryhmään. Tällaisia halventavia sanoja ovat *ekohippi* 'luonnonsuojelija', *eukku* 'EU:n kannattaja tai EU-mielinen', *kommari, nahkatukka, polsu* 'bolsevikki', *punikki, homo, homolespo, huumehuora* 'prostituoitu' ja *sosiaalipummi*. Eri kansoja ja etnisiä ryhmiä halveksuvia nimityksiä esiintyy vain miesten ja poikien kielessä. Tällaisia halventavia sanoja ovat *ryssä, mutakuono* ja *neekeri*. Vieraskielisestä puhumisesta käytetään sanaa *molotus*. Myös maahanmuuttaja Mukku käyttää *ryssä*-sanaa halventavassa merkityksessä ja leikittelee *mutakuono*-sanalla.

Alatyylisten sanojen vastapainoksi sanoilla voi myös valita ylätyylin ja hienostella. Toivo Rönkä hienostelee tai leikittelee käyttämällä sanaa *sulho* vanhainkodinjohtajan miespuolisesta yövieraasta:

Toivo Rönkä: Haluukko, että viän lemmenviästin sun salaiselle *sulholles*?

Lasten kielelle ominaista sanastoa esiintyy pääasiassa Mikko Koskisen ja Sari Syrjäsen kielessä. *Isän* rinnalla Mikon ja Sarin kielessä esiintyy *isi*. Sarin kielessä ovat myös sanat *pisu* 'virtsa' ja *täti*, jota Sari käyttää merkityksessä 'nainen'. Mikon kielessä puolestaan on esimerkki leikillisestä ilmauksesta: *ulkomaan mönkiäinen* 'ulkomainen eläin'.

Sari: *Täti, täti!* Olek sää jonkun vaimo? (4:39)

Mikko: Eläimillä on kuiteskin palempi talha...koska siellä on äitit ja *isit* kanssa. (7:11)

Sari Syrjänen: Leikitääks kotii, Mikko? Mää oon äiti ja sää oot *isä*.

Mikko Koskinen: Em mää osaa, ku mun *isä* on aina ulkomailla. (7:33)

Pikkulapsi voi vaihtaa puhekielensä rekisteriä eri tilanteissa, esimerkiksi roolileikissä. Sarin ja Mikon kotileikin arkista "aikuisten" sanastoa on mm. *akka, kalja, mars, mäkättää, pussata, räjäätä ja sottapytty*. Muuta aineiston lasten arkista sanastoa ovat *eka, hölöttää, jelpata, koipi, kuskata, kusta* 'virtsa', *kymppi, mennä kuselle, mennä paskalle* 'ulostamaan', *pläsi, prätäkjätkä, rassata, rippimittari* (= trippimittari) 'osamatkamittari', *sarjis* 'sarjakuva', *telkkari, topata* 'pysäyttää' ja *vekkari* 'herätyskello'.

Lasten kielelle ominaista sanastoa on myös aikuisen Eeva Lehtonen-Syrjäsen kielessä. Keskustellessaan tyttärensä Sarin kanssa Eeva käyttää sanaa *setä* merkityksessä 'mies' ja sanaa *isi* aviomiehestään, Sarin isästä. Kun Isopaljo esittelee tehdastaan koululaisryhmälle, hän käyttää myös virallisen puheensa lomassa leperteleviä sanoja, kuten *arkkitehtisetä*. Viihdyttääseen nuoria vieraitaan hän leikittelee sanoilla ja käyttää puheessaan muun muassa toistoa, kuten *kauas kauas kaukomaille*:

Eeva Lehtonen-Syrjänen: Katsos nyt, Sari! *Setä* siinä piirtää... (4:34)

Isopaljo: Khröm! Hyvät nuoret! Tervetuloa tutustumaan Mämmilän suurimpaan teollisuuslaitokseen Crywood Oy:hyn... Tämä tehdas on hyvin kuuluisan *arkkitehtisedän* piirtämä ja se on valittu Suomen kolmanneksi kauneimmaksi teollisuuskompleksiksi... Kaikki se, mitä täällä teemme, viedään *kauas kauas kaukomaille*. - - (1:15)

6. PÄÄTÄNTÖ

Kieliyhteisössä esiintyvät erilaiset kielimuodot voidaan ajatella jatkumoksi. Tällöin kielimuotojen suhde jatkumolla voi olla: aluemurre—aluepuhekieli—yleispuhekieli—yleiskieli. Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt näitä termejä erilaisia puheyhteisön varieteetteja kuvailevina yleiskäsitteinä. Luvussa kaksi olen tehnyt selkoa siitä, mitä ja millaisia kielenpiirteitä kussakin kielimuodossa esiintyy. Kielenpiirteiden ja kielimuotojen perusteella olen tehnyt selkoa aineistossa esiintyvistä kielellisistä vaihtelusta.

Tarmo Koiviston Mämmilä-sarjakuvan fiktiivisessä puheyhteisössä puhutaan eri kielimuotoja: aluemurretta, aluepuhekieltä, yleispuhekieltä ja yleiskieltä. Muita Mämmilän keskeisten henkilöiden kielimuotoja ovat lasten kieli ja ulkomaalaiskieli. Kielimuotojen

jatkumon ääripäiden, yleiskielen ja aluemurteen, puhujat hahmottuvat selkeästi aineistosta. Jatkumon keskelle sijoittuvat kielimuodot, aluepuhekieli ja varsinkaan yleispuhekieli, eivät ole yhtä selkeästi edustettuina Mämmilän puheyhteisössä.

Yleispuhekielen puhujia on vain yksi, johtaja Pekka Pulmunen. Hänen puhekielensä on välillä hyvin yleiskielistä, kuten aineiston ilmestymisjärjestyksessä viimeisessä Mämmilä-albumissa. Enimmäkseen Pekka Pulmuseen kieli on kuitenkin aineistossa yleispuhekieltä. Pulmuseen kielessä esiintyy sellaisia laajalle levinneitä nykypuhekielen piirteitä, joiden perusteella ei voi päätellä, mistä päin Pulmunen on kotoisin. Pulmuseen kielessä on kuitenkin yleensä niin paljon nykypuhekielen piirteitä, että hänen kielimuotonsa ei ole yleensä yleiskieltä, vaan yleispuhekieltä. Lisäksi jotkut aineiston yleiskielen puhujista puhuvat tilanteen mukaan yleispuhekieltä.

Mämmilässä aluepuhekieli on nuorison kielimuoto, koska sitä puhuvat vain aineiston neljä nuorta. Mämmiläläisten nuorten puheessa esiintyy länsisuomalaisia ja joitakin hämäläisiä murrepiirteitä sekä laajalle levinneitä nykypuhekielen piirteitä. Lisäksi nuorten kieltä värittää esimerkiksi slangisanasto. Koska Mämmilässä aluepuhekieli on vain nuorten kielimuoto, termi aluepuhekieli voi kuulostaa tässä yhteydessä harhaanjohtavalta. Yhtä hyvin voisi puhua nuorison puhekielestä. Mämmilän nuorten puhekielessä on kuitenkin sellaisia murrepiirteitä, joiden perusteella puhuja voidaan tunnistaa, jos ei nyt aivan hämäläiseksi, niin ainakin länsisuomalaiseksi. Nuorten puhe ei ole kuitenkaan niin murteellista kuin aineiston aluemurteen puhujilla. Näistä syistä voidaan käyttää termiä aluepuhekieli tässä yhteydessä. Huomattakoon kuitenkin, että ryhmän sisällä on yksilöllisiä eroja. Rane Santasen kieli edustaa aineistossa selvimmin tasoittunutta hämäläismurretta eli aluepuhekieltä.

Erilaisten kielimuotojen merkitys Mämmilä-sarjakuvassa on se, että Koivisto käyttää niitä sarjakuvakerronnan yhtenä osana. Eri ikä- ja sosiaaliryhmät puhuvat niille tyypillistä kielimuotoa, mikä synnyttää osaltaan jännitteitä sosiaaliryhmien välille. Sarjakuvassa kunnan päättäjät ja kyläläiset ovat eturistiriitoinen usein vastakkain. Erilaisten kielimuotojen käyttö terävöittää tätä vastakohtaa. Eri-ikäiset mämmiläläiset puhuvat eri tavoin, mikä on lukijan kannalta ja sosiolingvististen tutkimustenkin valossa uskottavaa. Myös sukupuolten väliset kielelliset erot tuovat oman jännitteensä kertomuksen henkilösuhteisiin.

Todellisessa kieliyhteisössä yksilön puhe vaihtelee myös tilanteen mukaan. Mämmilän kielen tilanteisessa vaihtelussa on puhujakohtaisia eroja: toisilla henkilöillä vaihtelu on selvempää kuin toisilla. Esimerkiksi aluemurteen puhujista konstaapeli Kauko Jalkasen kieli

vaihtelee eri tilanteissa ja joskus myös samassa puhetilanteessa. Puhuessaan epämuodollisesti Jalkanen käyttää aluemurretta. Muodollisissa tilanteissa Jalkasen kieli lähenee yleiskieltä ja siinä saattaa esiintyä lakikielelle tyypillisiä piirteitä. Puhujan käyttämään rekisteriin voi vaikuttaa myös keskustelukumppani. Esimerkiksi aluepuhekielen puhujista Rane Santanen puhuu isälleen pankinjohtaja Ensio Santaselle tuttavallisemmin kuin kunnanjohtaja Martti Mieloselle. Mielosen työhön taas kuuluu paljon virallisia tilanteita, ja hän käyttääkin yleensä yleiskieltä. Mielosen kieli kuitenkin lähenee yleispuhekieltä esimerkiksi epävirallisissa neuvotteluissa ja kiivaissa väittelyissä.

Murteet ja varsinkin slangit eroavat kirjakielestä sanastonsa takia. Mämmilä-sarjakuvassa murre sanoja käyttävät aineiston aluemurteen ja myös hiukan aluepuhekielen puhujat. Slangisanoja taas esiintyy pääasiassa Mämmilän nuorten puheessa. Naisten ja miesten sanastossa on selviä eroja. Naiset ja miehet ilmaisevat affektiivisuutta eri tavoin. Aineiston naisilla on esimerkiksi yleensä miehiä enemmän intensiteettiadverbeja, kuten *kauhea*, *hirveä*. Miehet taas ilmaisevat affektiivisuutta naisia tavallisemmin voima- ja kirosanoin sekä halventavien ilmauksin. Sanasto on yhteydessä puhetilanteeseen ja -aiheeseen. Siten esimerkiksi Mämmilän kunnallispolitiikan ja yritysmaailman edustajien kielessä on paljon vieras- ja sivistyssanoja.

Kaunokirjallisuudessa kirjailija voi luoda murteen avulla illuusion puhutusta kielestä. Sarjakuvassa sen sijaan puhutun kielen illuusio luodaan kuvalla, tekstillä ja merkeillä. Puheen illuusiota vahvistavat puhekuplat, joihin sarjakuvan dialogi eli henkilöhahmojen repliikit usein sijoitetaan. Koiviston Mämmilä-sarjakuva nojaa kuvan lisäksi vahvasti dialogiin: kirkonkylän raitilla puhutaan paljon. Koivisto ei tyydy luomaan puhutun kielen illuusiota vain sarjakuvan tavanomaisin keinoin. Niiden lisäksi hän elävöittää kertomustaan Mämmilästä murre- ja nykypuhekielen piirteillä sekä puhekielisellä sanastolla. Murretta ja muita puhekielen muotoja käyttämällä hän luo tekstissä uskottavan illuusion hämäläisen kirkonkylän värikkästä puheyhteisöstä.

Todellisuudessa murre on tärkeä osa yksilön identiteettiä. Mämmilän henkilöhahmojen yksilölliset puhutavat paljastavat heidän alueellisen taustansa tai sosiaalisen asemansa. Kielellinen vaihtelu puhujaryhmien ja -yksilöiden välillä tekee sarjakuvasta realistisen. Murre on lähempänä hämäläistä pienviljelijää Lauri Ala-Mämmilää kuin yleiskieli. Yhtä lailla on luontevaa, että urallaan eteenpäin pyrkivä toimitusjohtaja Anja Koskinen puhuu yleiskieltä.

Ville Hänninen (2003) tarkastelee kotimaisen sarjakuvan peltomaisemaa artikkelissaan *Mitä heinäpaalit todella merkitsevät? — Pellot suomalaisessa sarjakuvassa*. Hänninen pitää Koiviston piirtämiä Mämmilän viljapeltoja onnistuneina: "Koiviston monipuolinen ja perehtynyt ote aineistoonsa näkyy myös siinä, että hän ei piirrä vain yhdenlaisia peltoja, samalla väri- ja muotokielellä kaikkia. Keltainen ja vihreä, rikkaruohot ja ohra kukoistavat kauniina, todellisen tuntuksina."

Sama monipuolisuus ja todentuntuisuus kuuluu myös siinä, miten Koivisto viljelee murre- ja nykypuhekielen piirteitä Mämmilän kielessä. Erilaiset kielimuodot lainehtivat kokonaisina peltoina kirkonkylän puheyhteisössä. Perihämäläinen Jalmari Lepola lähtee Mämmilästä iäksi, ja Atte Syrjänen palaa opiskelukaupungista kotikyläänsä kylvämään tekniikan uusinta sanastoa. Kielimuodot sekoittuvat, tasoittuvat ja kasvavat toisiinsa kiinni. Kieliyhteisö ei ole pysähdyksissä, vaan muuttuu ajan mukana.

LÄHTEET

- Aalto, Ensio 1985: Niilo Lukko ja hopeahelainen tuppiroska. Seinäjoki: Seinäjoen sarjakuvaseura ry.
- 1990: Niilo Lukko. Turku: Suomen Paikallismediat Oy.
- Aaltonen, Ulla-Maija—Manninen, Eeva-Maija 1989: Dotsi — ei millään pahalla, mutsi. Helsinki: Gummerus.
- Ahlqvist, Keijo—Kutilla, Ari 1988: Puhekuplia 3. Piirrä sarjakuvaa! Kemi: Kemin kulttuurilautakunta.
- Aitchison, Jean 1984: *Language Change: Progress or Decay? Second impression*. Bungay, Suffolk: Fontana Paperbacks, Richard Clay Ltd.
- Alasuutari, Pertti—Ruuska, Petri 1999: *Post Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Cameron, Deborah 1996: *Sukupuoli ja kieli. Feminismi ja kielentutkimus*. — Suomentanut Riitta Oittisen ohjaama työryhmä. Alkuteos: *Feminism & Linguistic Theory* 1985, 1992. Tampere: Vastapaino.
- Chambers, J.K.—Trudgill, Peter 1980: *Dialectology*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, Jennifer 1986: *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Sex Difference in Language*. Studies in Language and Linguistics. London: Longman.
- Eisner, Will 1985: *Comics & Sequential Art*. Tarmarac, Florida: Poorhouse press.
- Elert, Claes-Christian 1977: *Universella och kulturberoende orsaker till könsskillnader i språket*. — Kerstin Nordin & Mats Thelander (toim.), *Könsroller i språk*. Fums rapport 49. Uppsala.
- Hakulinen, Auli 1989: *Mies, nainen ja kieli*. — Tommi Hoikkala (toim.), *Kieli, kertomus, kulttuuri* s. 52—70. Helsinki: Gaudeamus.
- Halliday, M.A.K. 1978: *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Herkman, Juha (toim.) 1996: *Ruutujen välissä, näkökulmia sarjakuvaan*. Tampere: Tampere university press.
- 1998: *Sarjakuvan kieli ja mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Honkala, Saija 1999: *Hämäläismurteisen yhteisön illuusio — Mämmilä-sarjakuvan henkilöiden kielen analyysia*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Hurta, Heikki 1999: *Variaation tutkimuksen myytit ja stereotypiat*. — Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*. *Folia fennistica & linguistica* 22 s. 53—101. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Hämäläinen, Simo O. 1982: *Mikrotason sosiolingvistiikka — keskustelun kielioppia*. — M.K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 132—166. Helsinki: Gaudeamus.
- Hänninen, Ville 2003: *Mitä heinäpaalit todella merkitsevät? Pellot suomalaisessa sarjakuvassa*. —

Satakunnan kesäkorkeakoulu 2003. Silmän ja korvan maisemat, Pellompi pelto.

<http://www.pori.fi/satakunnankesakorkeakoulu/pellompipelto/sarjakuvanpelto_hanninen.html>

[luettu 9.8.2004]

- Iivonen, Antti 1993: Paradigmaattisia ja syntagmaattisia näkökohtia lapsen foneettis-fonologisessa kehityksessä. — Antti Iivonen, Anneli Lieko & Pirjo Korpilahti (toim.), Lapsen normaali ja poikkeava kielen kehitys s. 34—77. SKST 583.
- Ikola, Osmo 1972: Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre. *Sananjalka* 14 s. 16—26.
——— 1992: *Nykysuomen käsikirja*. 3. uud. laitos, 3. painos. Espoo: Weilin + Göös.
- Inkilä, Teija 1997: Suomi toisena kielenä: maahanmuuttajalasten sanaston ja morfologisen verbisysteemin kehitys. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomen kielen laitos.
- Jokinen, Heikki—Pulkkinen, Kalervo 1996: *Suomalaisen sarjakuvan ensyklopedia*. Kemi: Kemin sarjakuvakeskus.
- Jonninen-Niilekselä, Kaija 1982: Eräitä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. — Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), Tampereen puhekieli tutkimuksen kohteena. *Folia fennistica & linguistica*. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6 s. 121—160.
- Järvi, Martti 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhemielessä: konsonantit. — Aila Mielikäinen (toim.), *NPM* 2 s. 9—56.
- Karttunen, Kaarina 1979: *Nykyslangin sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Kaukoranta, Heikki—Kemppinen, Jukka 1982: *Sarjakuvat*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Kemppinen, Petri 1988: Tarmo Koivisto, Rakennemuutos rassaa. — *Sarjainfo* 61 s. 34.
- Kettunen, Lauri 1940a: Suomen murteet III A. Murrekartasto. SKST 188.
——— 1940b: Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon. SKST 188.
- Kielikello. *Kielenhuollon tiedotuslehti*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Koivisto, Tarmo 1984: *Mämmilä. Pois tieltä*. Helsinki: Osuuskunta Käyttökuva.
——— 1990a: *Mämmilä. Riitaa ja rakkautta*. Helsinki: Osuuskunta Käyttökuva.
——— 1990b: *Mämmilä. Sarjakuvia Suomesta*. 3. painos. Helsinki: Osuuskunta Käyttökuva.
——— 1992: *Mämmilä. Naapurin neekeri*. Helsinki: Osuuskunta Käyttökuva.
——— 1996: *Mämmilä. Täällä tähtikiekon alla*. Helsinki: Osuuskunta Käyttökuva.
——— 1999: *Mämmilä. Sarjakuvia Suomesta 1976—1982*. Helsinki: Otava.
——— 2000: *Mämmilä. Sarjakuvia Suomesta 1982—1988*. Helsinki: Otava.
——— 2001: *Mämmilä. Sarjakuvia Suomesta 1988—1996*. Helsinki: Otava.
——— 2002: www.mammila.fi. *Sarjakuvia Suomesta*. Helsinki: Otava.
- Koivusalo, Esko 1986: Mitkä ryhmät yhteiskunnassamme ovat tähän saakka puhuneet kirjakieltä? — *Kieli kello* 2 s. 8—11.
- Koski, Mauno 2002: Murteet muodissa. — Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 49—74. Helsinki: SKS.
- Labov, William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Lagerstedt, Ilpo—Lohikari, Anne 1985: Sananen tekijästä. — *Esipuhe Ensio Aallon teoksessa Niilo Lukko*

- ja hopeahelainen tuppiroska s. 3. Seinäjoki: Seinäjoen Sarjakuvaseura.
- Leiwo, Matti 1989: Lapsen kielen kehitys. 3. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Luhtanen, Sari—Paju, Tiina 2002: Maisa ja Kaarina, Kaiken takana on nainen. Helsinki: Otava.
- Makkonen-Craig 1996: Yleispuhekielisyydet lehtikielessä. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Manninen, Pekka A. 1995: Vastarinnan välineistö, Sarjakuvaharrastuksen merkityksiä. Tampere: Tampere University Press.
- Mantila, Harri 1993a: Miten äänne­muutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteen oppaina. *Virittäjä* 97 s. 564—577.
- 1993b: Onko puhe­suomi yhtenäistynyt? — *Virke* 2 s. 20—23.
- 1997: Johdanto. — Seija Makkonen—Harri Mantila (toim.), Pohjoissuomalaisen puhekielen lingvistinen variaatio. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8 s. 1—24. Oulun yliopisto.
- McCloud, Scott 1994: Sarjakuva — näkymätön taide. Helsinki: The Good Fellows KY. — Alkuteos: *Understanding Comics. The Invisible Art* 1993. Suom. Jukka Heiskanen.
- Mielikäinen, Aila 1980: Nykysuomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa. — Aila Mielikäinen (toim.), *NPM* 1 s. 1—40.
- 1981: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. — Aila Mielikäinen (toim.), *NPM* 2 s. 91—126. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- 1982: Nykypuhe­suomen taustaa. — *Virittäjä* 86 s. 277—294.
- 1984: Nykypuhe­suomen alueellista taustaa. — Heikki Paunonen—Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen.* *TL* 95 s. 187—208.
- 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. *Kielikello* 2 s. 12—17.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. — Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen, Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 92—111. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1989: Murteiden käyttö ja asema suomenkielisessä kirjallisuudessa. — Maija-Liisa Jääskeläinen (toim.), *Suomennoskirja — suomalainen kirja, Raamatunkäännösten ja kansankielen merkityksestä kirjallisuudessamme* s. 89—103. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos.
- 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36.
- 2001: Kirjoitettua murretta. — *Kielikello* 4 s. 4—7.
- Nieminen, Pirkko 1982: Monikon 3. persoonan kirjakielinen ja puhekielinen malli. — Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. Folia fennistica & linguistica.* Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 6 s. 183—190.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986a: Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti. *TL* 100.
- 1986b: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. *SKST* 436.
- 1988: Sukupuoli kielellisen tuotoksen muovaajana. — Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen,*

- Tutkielmia naisesta ja kielestä s. 73—91. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1997: Poliitikko televisiokeskustelujen osallistujana. — Matti Mälkiä & Jari Stenvall (toim.): Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen s. 119—132. Tampere: Tampere University Press.
- NPM = Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimusaineisto. Raportit 1—4. — Aila Mielikäinen (toim.), Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24 ja 26 sekä Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 32.
- Olli, Raili 1986: Yleiskielestä poikkeava sanasto jyvaskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. — Aila Mielikäinen (toim.), Puhekielen sanastoa ja syntaksia. NPM 4 s. 1—32.
- Paunonen, Heikki 1980: Kieli ja variaatio. — Kari Sajavaara (toim.), Soveltava kielitiede s. 36—54. Helsinki: Gaudeamus.
- 1982a: Muuttuvat puhe-suomen muodot. — Kouluikäisten kieli. TL 88 s. 130—152.
- 1982b: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. — M.K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 35—110. Helsinki: Gaudeamus.
- 1989: Muuttuvat puhe-suomen muodot. — Seija Aalto, Auli Hakulinen, Klaus Laalo, Pentti Leino & Anneli Lieko (toim.): Kielestä kiinni. TL 113 s. 209—233.
- 1992: Suomen kieli Helsingissä. — Heikki Paunonen, Matti K. Suojanen & Kari Nahkola (toim.). Variaatioita: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkakirja. Opera fennistica & linguistica 4 s. 130—158. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- 2000: Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja. Laatineet Heikki ja Marjatta Paunonen. Helsinki: WSOY.
- Pitkänen, Jorma 1985: Näkymätön Viänänen. Savolaisia sarjakuvia II. Karkkila: Kustannus-Mäkelä.
- Pulkkinen, Kalervo 1981a: Sarjakuvan kieli, 1. osa. — Sarjainfo 2 s. 32—34.
- 1981b: Sarjakuvan kieli, 2. osa. Sarjakuva ja kuva. — Sarjainfo 3 s. 30-32.
- Rapola, Martti 1990: Johdatus Suomen murteisiin. Neljäs painos. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, Tanja 1994: Huumori ja koominen Tarmo Koiviston sarjakuvassa Mämmilä. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rautkorpi, Esko 1980: Jyväskylän murteen väistyviä piirteitä. — Aila Mielikäinen (toim.), NPM 1. Sananjalka. Suomen kielen seuran aikakauskirja. Turku.
- Sarjainfo. Suomen sarjakuvaseuran aikakauslehti. Helsinki.
- Sarvas, Leena 1998: Kierrä kirjakielen mutkat, jos käännät murteelle. — Kielikello 1998/1 s. 12—15.
- Saukkonen, Pauli 1965: Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitivirakenteiden historiaa I. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 137. Helsinki.
- Sii-tonen, Kirsti — Martin, Maisa 2001: Mämmilän Mukun suomi — ulkomaalaispuhetta vai pelkkää fiktiota? — Helena Sulkala & Leena Nissilä (toim.), XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.—20.5.2000 s. 256—264. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos. <<http://herkules.oulu.fi/isbn9514259653/>> [luettu 4.1.2004].
- Silvennoinen, Leena 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. — Aila Mielikäinen

- (toim.), NPM 1.
- 1981: *a, ä* -loppuiset vokaaliyhtymät Jyväskylän puhekielessä. — Aila Mielikäinen (toim.), NPM 3 s. 1—34.
- Sirola, Martti 1985: *Jäpänpä, Käikkä*. Espoo: Weilin+Göös.
- 1986: *Jäpänpä, Härmäläiset*. Espoo: Weilin+Göös.
- 1987: *Jäpänpä, Suruton seurakunta*. Espoo: Weilin+Göös.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Suojanen, M.K. 1982: *Sosiolingvistiikka — synkretistinen tieteenala*. — M.K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 7—34. Helsinki: Gaudeamus.
- Suojanen, Päivikki 1982: *Sosiolingvistiikan antropologiset ulottuvuudet ja käyttö kulttuurin tutkimuksessa*. — M.K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 167—234. Helsinki: Gaudeamus.
- Söderholm, Eira 1998: *Kieli, murre, varieteetti vai oma kieli?* — Pohjoiskalotin kielet ja kielimuodot. — *Virittäjä* 102 s. 571—592.
- Thelander, Mats 1979a: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burtäsktal. Del 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragnivå*. *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 14: 1. Uppsala.
- 1979b: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burtäsktal. Del 2. Teoretiska utgångspunkter och analys på språkartsnivå*. *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 14: 2. Uppsala.
- Trudgill, Peter 1974: *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, Peter 1977: *Sociolinguistics. An Introduction*. First published 1974. Harmondsworth: Penguin Books.
- 1983: *On Dialect: Social and Geographical Perspectives*. Oxford: Blackwell.
- 1983: *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. Harmondsworth: Penguin Books.
- TL = Tietolipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti. Helsinki.

LIITE 1: Aineistossa esiintyvät henkilöt

Tähdellä merkityt henkilöt tarkoittavat tämän tutkimuksen piiriin kuuluvia keskeisiä henkilöitä. Kursivoidut ammatti- tai asemanimikkeet on kirjoitettu Tarmo Koiviston mukaan (1999, 2000).

Nimi	Ammatti / asema
*Ala-Mämmilä, Alma	<i>emäntä</i>
*Ala-Mämmilä, Lauri 'Late'	<i>maanviljelijä</i>
Ala-Mämmilä, Veikko	koululainen
*Al-Zomal, Muhammed 'Mukku'	yrittäjä
Anu	koululainen
Ekman, Ulf	<i>konsultti</i>
Grönberg , Arvi 'remontti-Römperi'	<i>korjaaja, keksijä</i>
Halla (hra)	toimitusjohtaja
Hänninen, Hemmo	hihtäjä
Immonen, Anni (ks. Kuoppala, Anni)	<i>kukkakauppias</i>
Immonen, Ida	<i>kukkakauppias</i>
Irmeli	koululainen
Isopaljo (rva)	-
*Isopaljo, Teuvo	<i>toimitusjohtaja</i>
Isopaljon vanha naapuri	eläkeläinen
*Jalkanen, Kauko	<i>konstaapeli</i>
Kantomaa, Juho	<i>rovasti</i>
Kolkkala, Olga	eläkeläinen
Kortsu	motoristi
*Koskinen, Anja	<i>kauppias, sihteeri, toimitusjohtaja</i>
*Koskinen, Mikko	<i>vauva, lapsi, koululainen</i>
*Kukkula, Aune 'posti-Aune'	<i>postinkantaja</i>
Kukkula, Raimo	<i>koululainen</i>
Kuoppala, Anni (o.s. Immonen)	<i>kukkakauppias</i>
Kuoppala, Salme	<i>leskirouva, eläkeläinen</i>
Kuoppala, Selma	<i>emäntä</i>
Kuoppala, Sulo 'pikku-Sulo'	<i>puuseppä</i>
Lehtonen, Eino	<i>liikennöitsijä</i>
Lehtonen, Lempi	<i>rouva</i>

*Lehtonen-Syrjänen, Eeva	<i>ylioppilas, toimistovirkailija</i>
Leimu, Keijo	<i>aluejohtaja</i>
*Lepola, Jalmari	<i>eläkeläinen</i>
*Lepola, Siiri	<i>eläkeläinen</i>
Lievä (hra)	<i>haastemies</i>
Lumpio (rva)	<i>lisanssiaatti, arkeologi</i>
Manninen (nti/rva)	<i>maisteri</i>
Marjasto, Heidi	<i>nuoriso-ohjaaja</i>
*Mielonen, Martti	<i>kunnanjohtaja</i>
Nieminen, Hilikka	<i>baariemäntä</i>
Nuotio (hra)	<i>palopäällikkö</i>
Paananen, Veikko	<i>kaavoitusjohtaja, yli-insinööri</i>
Pikkula, Leevi	<i>varastomies, piirinmestari</i>
*Pulmunen, Pekka	<i>toim.joht., kunnanhallituksen pj.</i>
Putman, Petteri	<i>ylioppilas</i>
Pylvänäinen (rva)	-
*Pylvänäinen, Sauli	<i>toimittaja</i>
Päivölä, Heli	<i>vanhainkodinjohtaja, hoitaja</i>
Raunio, Uolevi	<i>rakennuspäällikkö</i>
*Ronkainen, Rikhard 'Riku'	<i>sekatyömies</i>
Ryyppö (nti)	<i>kunnanjohtajan sihteeri</i>
Rönkä, Rauha	<i>rouva / eläkeläinen</i>
*Rönkä, Toivo	<i>talollinen / eläkeläinen</i>
Salminen, Sune	<i>asemapäällikkö</i>
Santanen (rva)	-
*Santanen, Ensio	<i>pankinjohtaja</i>
*Santanen, Rauno 'Rane'	<i>koululainen / yrittäjä</i>
Santanen, Tiina	<i>koululainen, yo, opiskelija</i>
Savikko (rva)	<i>eläkeläinen</i>
Simo	<i>työtön</i>
Suominen, Heimo	<i>rakennusmestari</i>
Suominen, Taina	<i>rouva / puhelinpalveluyrittäjä</i>
Suuronen (hra)	<i>saarnaaja</i>
*Syrjänen, Atte	<i>koululainen / ylioppilas</i>
*Syrjänen, Erkki	<i>kirvesmies</i>

*Syrjänen, Laina	<i>rouva</i>
*Syrjänen, Pekka	<i>puuseppä, autokorjaamoyrittäjä</i>
*Syrjänen, Sari	<i>vauva, tarhalainen, koululainen</i>
Syvämaa, Jali	<i>varatuomari</i>
Tsali	<i>kesävieras</i>
Varpunen, Vilhelm 'varpu-Viljami'	<i>kaivonkatsoja</i>
Vihtamo (hra)	<i>rakennustyömaan johtaja</i>
Viljanen, Teuvo 'Teukka'	<i>taiteilija</i>
Ylitalo (hra)	<i>urakoitsija</i>
Ylä-Mämmilä (hra)	<i>eläkeläinen</i>
Ylä-Mämmilä, Elma	<i>emäntä</i>
Ylä-Mämmilä, Viljo	<i>maanvilj., kunnanvaltuuston pj.</i>

LIITE 2

Esimerkki yhdestä Mämmilä-sarjakuvakirjan sivusta (4:6).

